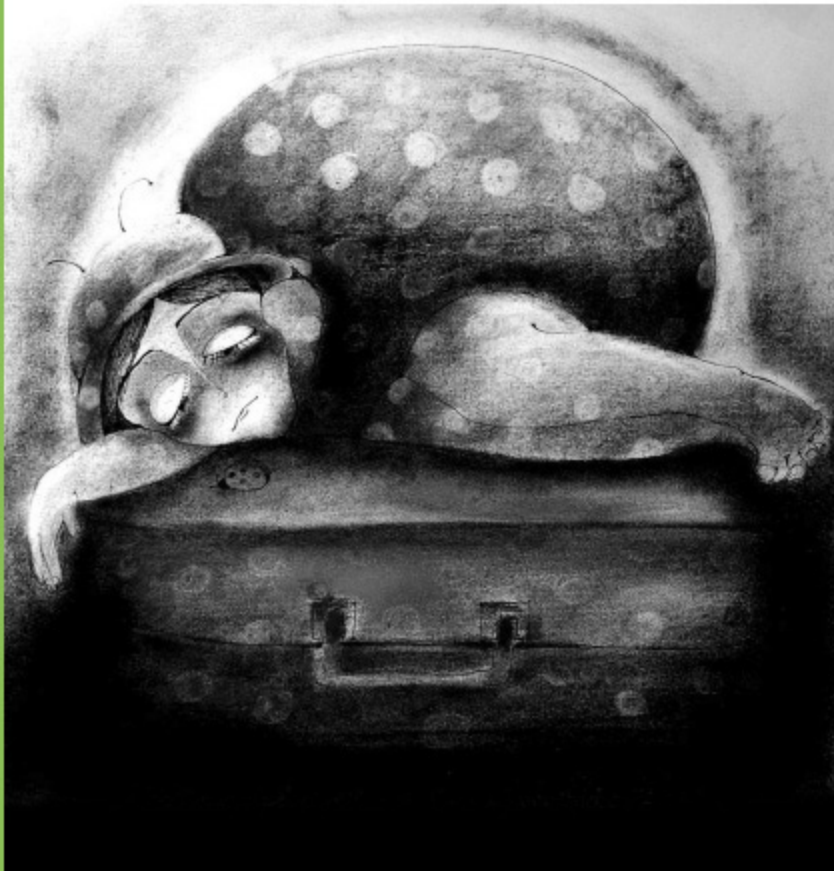

XIK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ADORJÁNI PANNA
BALÁZS IMRE JÓZSEF
MONICA BARBOVSKI
DAN CULCER
DANKULY CSABA
KÁNTOR LAJOS
KESZEG ANNA
KILLYÉNI ANDRÁS
MARKÓ BÉLA
MARC MCCRINDLE
MISKOLCZY AMBRUS
NEMES Z. MÁRIÓ
SZEDMINA LÍVIA
TÓKÉS GYÖNGYVÉR
KAZYS VARNELIS
CONSTANTIN VICĂ
VINCZE HANNA ORSOLYA
EMILY WOLFINGER
ZÖRGÖ NOÉMI

11

NET-NEMZEDÉKEK

III. FOLYAM
2010.
NOVEMBER

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXI/11. • 2010. NOVEMBER

TARTALOM

KAZYS VARNELIS • A hálózati kultúra jelentése (<i>Keszeg Anna fordítása</i>)	3
MARC MCCRINDLE – EMILY WOLFINGER • Az XYZ ábécéje. A nemzedékek meghatározása (<i>K. A. fordítása</i>)	13
MARKÓ BÉLA • Curriculum vitae, Egész, Együtt, Grammatika, Használati útmutatás, Jelek, Készenlét, Összefüggések, Összhang, Underground, Variáció, Vereség, Vihar, Zene (<i>versek</i>)	19
CONSTANTIN VICĂ • A bizalom és a webes technológia (<i>K. A. fordítása</i>)	21
VINCZE HANNA ORSOLYA • Az internetes közösségi hálózatok romániai hírmédia-reprezentációi (<i>Madaras Szidónia fordítása</i>)	28
MONICA BARBOVSCHI • Ismerjük meg az „e-idegeneket”! (<i>László Szabolcs fordítása</i>)	37
TÓKÉS GYÖNGYVÉR • Digitális egyenlőtlenségek a romániai fiatalok körében	50
NEMES Z. MÁRIÓ • Mérők (<i>vers</i>)	63
NEMES Z. MÁRIÓ • Újfajta kép-szóveg fúziók (<i>Kérdezett Balázs Imre József</i>)	64
DANKULY CSABA • Tisztulás (<i>vers</i>)	67
ZÖRGŐ NOÉMI • Közösségi média. 2.0	68
SZÉCHENYI-ESSZÉDÍJASOK (Smrcz Ádám, Benedek Szidónia, Koros-Fekete Mátyás, Berecz Ágnes írásai)	
	75

■ HISTÓRIA

KILLYÉNI ANDRÁS • Kolozsvár sportélete a kiegyezés időszakában (1867–1914) (II.)	81
SZEDMINA LÍVIA • Harc a függetlenségért az óceán két partján	85

■ MŰ ÉS VILÁGA

MISKOLCZY AMBRUS • Örök kortársunk: Caragiale	93
---	----

■ KÖZELKÉP

DAN CULCER • Könyvek halálán keltem át (*Cseke Gábor fordítása*)105

■ TÉKA

KESZEG ANNA • Történészközösségek, történeti alternatívák

(*Társas esztétikák*)114

MADARAS SZIDÓNIA • Világok harca...?116

ADORJÁNI PANNA • Tessék parancsolni egy kis józanítószert!119

A Korunk könyvajánlata (Balázs Imre József ajánlja)122

■ TALLÓ

K. A. • Eseménynaptár: 2010. november 19. *A közösségi háló* a mozikban123

B. I. J. • Gyermekkönyv-illusztrátorok Romániában124

B. I. J. • Mint egy almárium125

■ ABSTRACTS

.....127

■ KÉP

SÁNDOR NAGY TÜNDE

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Elnök: KÁNTOR LAJOS ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR

Főszerkesztő: BALÁZS IMRE JÓZSEF ■ A szerkesztőség tagjai: CSEKE PÉTER (médiatudomány), HORVÁTH ANDOR (főszerkesztő-helyettes; világirodalom), KESZEG ANNA (társadalomtudományok), KOVÁCS KISS GYÖNGY (főszerkesztő-helyettes; történelem), RIGÁN LÓRÁND (filozófia) ■ Gazdasági vezető: MÁRTON LEVENTE ATTILA ■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR ■ Titkárság: BALÁZS JÚLIA, SASS GYÖNGYI, SÓLYOM ANNAMÁRIA

■ A Korunk – Budapesti Porta grémiuma: ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, POSZLER GYÖRGY, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ Állandó munkatársak: EGYED PÉTER, HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN (Heidelberg), KOVALSZKI PÉTER (Detroit), PETI LEHEL, SZENTES ZÁGON, ZELEI MIKLÓS (Budapest), ZÓLYA ANDREA CSILLA (Budapest)

■ A megjelenéshez támogatást nyújt a Communitas Alapítvány, a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, a Nemzeti Kulturális Alap, a Szabad Sajtó Alapítvány, a Szülőföld Alap és az Új Budapest Filmstúdió.

■ SZERKESZTŐSÉG: Kolozsvár, Str. Gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52. Telefon: 0264-375-035; 0264-432-154; Fax: 0264-375-093 ■ POSTACÍM: 400304 Cluj, c.p. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org; Fényszedés: KOMP-PRESS Kft.

■ NYOMDA: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266/372407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egy évi előfizetés 40, fél évi előfizetés díja 20 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését az Apáczai Sajtóhíd Alapítvány végzi (1088. Budapest, Krúdy Gyula u. 3., Tel.: 0036-1-266-65-85); a lap megrendelhető a következő faxon: 0036-1-235-07-39, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com.

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk (400304 Cluj-Napoca, str. Gen. Eremia Grigorescu nr. 52.;

Cod fiscal 5149284). ■ ISSN: 1222-8338

KAZYS VARNELIS

A HÁLÓZATI KULTÚRA JELENTÉSE

■ Nem egyszerre, hanem lassacskán és szeszélyesen új társadalmi állapot jelent meg: a hálózati kultúra. Ahogyan a digitális adatfeldolgozás fejlődik, és hallatlanul változékony hálózati technológiákkal kapcsolódik össze, a társadalom is változik, s kulturális fordulat következik be. Amint a maguk idejében a modernizmus és a posztmodern központi heurisztikus eszköztárat jelentettek, a hálózati kultúra mint történeti jelenség tanulmányozása lehetővé teszi, hogy jobban megértsük a tágabb szociokulturális trendeket és struktúrákat, s hogy időbeliséget és temporalitást adjunk saját történetietlen korunknak.

Bár sokkal árnyaltabb módon, mint 2008 őszének sokat tárgyalt gazdasági összeomlása, ez a társadalmi változás sokkal reálisabb és sokkal radikálisabb, s ezen összeomlás logikáját is kihangsúlyozza. Az elmúlt évtizedben a hálózat lett a domináns kulturális gondolkodásmód. Gazdaságunk, nyilvános szféránk, kultúránk és még szubjektivitásunk is gyorsan változik, és kevés jel utal arra, hogy fejlődésük iramát csökkentenék. A globális gazdasági válság csak a hálózatba és annak veszélyeibe vetett hitünket bizonyította. Az elmúlt két évtizedben a piacok és szabályozóik hitüket mindinkább a hatékony piac hipotézisébe vetették, mely azt állította, hogy a befektetők alapvetően racionálisak, és – hatékony adathálózatok információi alapján – mindig a jó döntést fogják hozni. A hiba akkor lépett fel, amikor a hálózat központi elemei – a befektetők, a szabályozók és a pénzipar – elmulasztották végiggondolni cselekedeteik következményeit, és egymásba fektették bizalmukat.

Ma a videojáték a fikció
uralkodó műfaja.

JK
2010/11

Úgy tűnt, a piac összeomlása hirtelen következett be, bár hosszú távú folyamat volt, s jóval az összeomlás előtt meghozott rossz döntések következménye. A hálózati kultúrában végbement változások nagy része finom, és csak retrospektíve tűnik radikálisnak. Vegyük a sajtóhoz való viszonyunkat. Egy reggel érdeklődve vetted tudomásul, hogy napilapodnak saját honlapja lett. Nem sokkal azután eldöntötted, hogy nem veszed már meg a lapot, csak online fogod olvasni. Aztán mobil internet felületen kezdted el olvasni vagy a kedvenc rovatod podcastjét vonaton, utazás közben hallgatni. Lehet, hogy teljesen felhagytál a hivatalos hírekkel, s blogok gyűjteményét vagy amatőr tartalmakat választottál helyettük. Vagy az újság csak netes terjesztésű lett, s közvetlenül építette be a felhasználói kommenteket és visszajelzéseket. Vagy gondoljunk bele, hogyan határozták meg életünket a mobiltelefonok. Tudatában voltál-e annak, amikor az első mobiltelefonodat megvásároltad, milyen mélyen fogja átalakítani életedet? Lassan viszont azon kaptad magad, hogy leszoktál a baráti vacsorák unalmas előre egyeztetéséről, s helyette egy bizonyos környék felé való utazásodkor, útközben kezdtél el programot szervezni. Vagy ha a barátaid vagy a családot egyetem vagy munkahely miatt máshova költöztek, a facebookhoz hasonló közösségi oldalon keresztül értesültél róla, s a mobiltelefon mindenütt jelen levő *telematikus linkjei* segítségével nem szakadt meg velük a kapcsolat.

Nehéz felismerni a kortárs jelenségek radikális befolyásának jelentőségét, s ez részben annak a kilencvenes évekbeli túlzott reklámnak köszönhető, „mely a számítógépnek a közeljövőben a társadalomra tett hatását évezte”. A közeljövő azonnali megvalósulásának kudarca, mely a korabeli technológia korlátainak volt köszönhető, kiábrándított bennünket. A dot.com összeomlása csak felerősítette ezt az érzést. Lassan azonban a technológia tovább fejlődött, és a társadalom változott, a technológia új használati módjaira jött rá, s cserében nagyobb változásra sarkallt. A hálózati kultúra behálózott bennünket. Ránk tett hatása mára radikálissá és tagadhatatlanná vált.

A hálózati kultúra kiterjeszti a digitális adatfeldolgozás információs korszakát.¹ Viszont markánsan különbözik a személyi számítógép 1990-ben kulmináló időszakától. Valójában sokféle értelemben vagyunk távolabb a számítógép-központú adatfeldolgozástól, mint a személyi számítógép a centralizált, mainframe alapú adatfeldolgozástól. Ahhoz, hogy ezt a váltást megértsük, Charlie Gere-nek a *Digital Culture*-ben kifejtett, adatfeldolgozásról szóló éleslátó gondolatvezetését haszonnal vehetjük igénybe. Gere elemzésében a digitális éppen annyira szociogazdasági jelenség, mint a technológia. A digitális kultúra – állapítja meg ő – alapjában véve egy absztrakciós folyamat, mely komplex egységeket elemibb egységekké alakít. Ezen absztrakciós folyamatot az írógép felfedezéséig vezetve vissza Gere a kapitalizmus kulcsfolyamataként azonosítja a digitalizációt. Az árucikkek anyagi természetét azok reprezentációitól elválasztva a digitalizáció a tőke szabadabb és gyorsabb áramlását teszi lehetővé. Azon képessége által, hogy mindent mennyiségileg meghatározható, egymással felcserélhető adattá alakítson, a digitális kultúra univerzalizál. Gere Turing absztrakt automatáját idézi – az Alan Turing által 1936-ban leírt hipotetikus számítógépet, mely minden feladat elvégzésére konfigurálható –, mely nemcsak a digitális kultúrát, hanem a digitális kultúra univerzalizáló jellegét is példázza.²

Mára azonban a kapcsolat fontosabbá vált a felosztásnál. A digitális kultúrával elentétben a hálózati kultúrában az információ nem annyira a különálló feldolgozó egységek, mint inkább a közöttük levő viszonyok, az emberek, a gépek és a gépek és emberek közötti kapcsolatok eredménye.

A digitális kultúra és a hálózati kultúra közötti különbség megvilágításának talán legbiztosabb módja anyagi meghatározóik összehasonlítása. A digitális korszakot az asztali számítógép határozza meg, mely nehéz katódsugárcsőes képernyőn keresztül

jelenít meg információkat, és egy dial-up modemen keresztül vagy talán első generációs széles sávú kábellel csatlakozik a hálózathoz. Napjainkban már nem ez a domináns adatközlő. Az asztali gép egyre inkább a csúcsteljesítményű alkalmazásokkal kapcsolódik össze, mint például a grafikai renderelés és a nagy képernyős minőségű videógyártás, illetve sajátos helyhez kötött funkciók betöltésével (receptíós pulatok, adatok biztonsági tárolása, értékesítési pontok, iskolai laboratóriumok stb.), miatt a hordozható laptop vált a legnépszerűbb adatfeldolgozóvá. Az asztali számítógéppel ellentétben a laptop bárhol használható: az irodában, az iskolában, az ágyban, a szállodában, a kávézóban, a vonaton vagy a repülőgépen. A hálózatok nemcsak határozottabban gyorsabbak, mint a PC-k a dial-up napjaiban, hanem a Wifi sok helyen könnyebben elérhetővé teszi őket. A smartphone-ok, mint a Blackberry, a Google G1 s az iPhone kiegészítik a laptopot, és csatlakozási lehetőséget és működési feltételeket visznek olyan helyekre is, melyeket még a laptopok sem tudnak könnyen belakni, mint például az utcákra, az aluljárókba vagy az autókba. Ezek az ultrahordozható berendezések szintén versenyre kelnek a számítógéppel, átvéve olyan funkciókat, melyek ezen egyetemes eszköz hatáskörébe tartoztak.³ E gépeket mobilitásuk és hálózathoz való kapcsolhatóságuk rokonítja egymással, mellyel életünk mindenütt jele levő társaiává váltak és kulcsfontosságú felületeivé a globális telekommunikációs hálózatoknak. Prózai értelemben a Turing-féle gép mára valósággá vált, azonban nem egy, hanem sok gép formáját ölti. Néhány kivételtől eltekintve a laptop, a smartphone, a kábeltevé adó-vevő doboza, a játékkonzol, a vezeték nélküli router, az iPod, az iPhone, a Mars rover ugyanaz a berendezés, mely csak felületeiben, input- és output-, a világot érzékelő és a világra hatást kifejtő mechanizmusaiban különbözik egymástól. És valóban, az ipar legújabb technológiai Grálja az egyetemes, konvergens hálózat, mely hatékonyan képes audio-, videofájlok, internet, hangzó és szöveges üzenet közvetítésére, illetve minden elképzelhető hálózati feladat betöltésére.

Egyre inkább az információ immateriális előállítása és hálózaton keresztül való közvetítése válik a globális gazdaság uralkodó szervezőelvévé. Tisztázzuk azonban: igen messze járunk még az immateriális termeléstől. Anyagi dolgokat gyártunk annak ellenére, hogy az előállítás nagymértékben a fejlődő világban történik. Sőt a könnyedség, mellyel messzi területeken gyártott javakat szerzünk meg, a globális logisztika anyagi hálózatainak köszönhető. A termelés külföldre száműzése – mely maga is az új hálózati áramnak köszönhető – látótávolságon kívül helyezi azt, nem mérsékli azonban a Föld ökoszisztémáján kifejtett hatását. És ennek a globális felmelegedésen túl a fejlett világban is számos következménye van: a Szilícium-völgy több az Amerikai Környezetvédelmi Hivatal által szennyezettnek nyilvánított területtel rendelkezik, mint az amerikai nemzet bármely más megyéje.⁴ Azonban ahogyan Saskia Sassen és Manuel Castells megállapították, az anyagítól való folyamatos függőségünkől eltekintve az információ létrehozása és annak hálózatokon való közvetítése a mai világgazdaság kulcsfontosságú szervezőelve. Bár minden korszaknak megvoltak a maguk hálózatai, a miénk az első modern kor, melyben a hálózat a szerveződés alapvető paradigmája, s helyettesíti a centralizált hierarchiákat.⁵ Az ezt követő állapot, ahogyan Castells *A hálózati társadalom kialakulása* című művében sugallja, változások sorozatának eredménye: a tőke változása, mely tekintetében a nemzetközi vállalatok a hálózatokhoz fordulnak rugalmasságért, globális irányításért, termelésért és forgalomért; az egyéni viselkedésmód változása, mely tekintetében a hálózatok elsődleges eszközök lettek a szabadságot és érdeklődésükben, vágyaikban és reményeikben osztozó személyekkel való kommunikációt kereső egyének számára; és a technológia változása, mely tekintetében az emberek világszerte gyorsan alkalmazni kezdték a digitális technológiát és a mindennapi élet új telekommunikációs formáit.⁶

S arra is számíthattunk, hogy a hálózat messzebb megy ennél, s mélyen kiterjeszkedik a kultúra területére. Ahogyan a hálózati kultúra ráépül a digitális kultúrára, e téren a posztmodern kultúrára épít, melyet Fredric Jameson nagy hatású *A posztmodern, avagy a késő kapitalizmus kulturális logikája* című, 1983-ban írt s később azonos címet viselő könyvvé fejlesztett esszéjében fejtett ki. Jameson számára a posztmodern nem pusztán stilisztikai mozgalom, hanem inkább alapvető kulturális meghatározó, mely a történelem azon szociogazdasági korszakába való átmenetből származik, melyet Ernest Mandel közgazdász „késő kapitalizmusnak” nevezett. Mandel és Jameson is arra a következtetésre jutnak, hogy a késő kapitalizmusban a társadalmat a tőke teljesen gyarmatosítja, és az élet minden kapitalizmus előtti formájának maradványa felszívódik.⁷ Mandel a késő kapitalizmust a Kondratyev-ciklusok hosszú távú hullámai segítségével helyezte el. E gazdasági ciklusok, melyek huszonöt évi növekvést és huszonöt évnyi stagnálást foglalnak magukba, csábító modellt biztosítottak az adott ritmus szerint alakuló gazdaságtörténet számára: ötven év ipari forradalom és a kézzel gyártott gőzgépek időszaka, mely az 1848-as évek politikai válságában csúcsosodott ki; ötven év gépi gyártású gőzmozdony-időszak, mely 1890-ig tartott; az elektromos és belső égésű motorok korszaka, mely azt a nagy modern korszakot kísérte, mely a II. világháborúban tetőzött; majd az elektronika születése, mely a háború utáni időszak késő kapitalizmusát határozta meg.⁸

S minthogy a digitális kultúra a késő kapitalizmusban virágzott, nem meglepő, hogy Jameson megfigyelhette, abban a korszakban minden kicserélhetővé, mennyiségileg meghatározhatóvá és elcserélhetővé vált. Az arany egyetemes sztenderdjével való leszámolás után a tőke önmagában jelentett értéket, nem valami helyett állt, hanem tiszta érték lett. Következésképpen a posztmodern kultúra elvesztette minden egzisztenciális alapját vagy mélyebb jelentését. A mélység és vele az érzés eltűnt, hogy felszíni hatások és intenzitások helyettesítsék. Ebben az állapotban már az elidegenedés sem volt lehetséges. A szubjektum szkizofrénné vált, elveszett a kései tőke hiperterében.

Minthogy a tőke a késő kapitalizmusban gyarmatosította a művészetet, Jameson azt sugallja, hogy még e tényező is elvesztette azon képességét, hogy az ellenállás egyik formája legyen. Az eredmény kereszthatásként jellemezhető, ahogyan a művészet már nemcsak iparrá, hanem befektetési piaccá vált, és a művészek, a piac káprázatában szabadon kezdték vegyíteni a magaszt a népszerűvel. Az egyszerű reprodukálhatóságra és marketingre buzdító piac és az ellenállás már csak életképtelen terét jelentő eredetiség hatására egyes művészek játszani kezdtek a szimulációval és a reprodukcióval. Mások, minthogy képtelennek érezték magukat arra, hogy közvetlenül reflektáljanak a kései tőke állapotára, s mégis ezzel kapcsolatban volt mondanivalójuk, az allegóriához fordultak, s előtérbe helyezték szaggatott és hiányos természetét.

A történelem is elvesztette jelentését és rendeltetését, mind kulturális, mind pedig tudományos értelemben. Az előbbi számára a történelem nosztalgia lett, s teljesen felcserélhetővé és népszerűsíthetővé vált a régi iránti rögeszmével, s az olyan retrófilmekkel, mint a *Chinatown*, az *American Graffiti*, a *Grease* vagy az *Animal House*. A tudomány elemző igénye tekintetében térbeli elmélet helyettesítette a történeti magyarázatot.

A modernizmus történelemben elfoglalt helye iránti rögeszméjét a posztmodern kiforgatta, s ahogyan Jameson rámutatott, a történetiség elhalványulása, általános történeti amnézia jellemezte. S ha a posztmodern a modernizmusnál nagyobb mértékben oldotta el történelemhez kapcsoló kötelékeit, önmagát mégis a történelemben alapozta meg, mind nevében – mely az előző korszakkal szembeni történeti folytonosságára utalt –, mind azon élvezetében, mellyel mind a premo-

dern múltból, mind a modernizmustól történetileg távolabb eső korszakokból (mint például szecesszió, orosz forradalmi művészet, expresszionizmus, dadaizmus) elorzott dolgokat.

Ma a hálózati kultúra a posztmodern örökébe lépett. Tette ezt kevésbé látványos módon. Semmilyen új „izmus” nem jelent meg: hiszen ez a manifesztók, szimpóziумok, múzeumi kiállítások és a többi ismerős területét követelte volna meg. Valóban, a hálózati kultúra inkább önmagától kialakuló jelenség.

Annak bizonyítéka, hogy eltávolodtunk a posztmodernről, a gazdasági ciklusokban található. Amennyiben a késő kapitalizmus napjaink gazdasági rendszere, a legtöbb ideig tartó Kondratyev-ciklus lehet. Feltételezve, hogy a Kondratyev-ciklusok pontosak, Jameson elméleti magyarázata a II. világháború után kezdődött ciklus hanyatlása lehet. Csakugyan, az 1970-es és 1980-as évek posztfordi újraszervezésének elnyújtott gazdasági visszaesését tekintve véve, mindez teljesen ésszerűnek tűnik. Kritikus törés következett be 1989-ben a Szovjetunió összeomlásával és Kína világpiaci integrálásával, mely a globalizáció „új” világrendjét vezette be. Cserébe a kilencvenes évek elején az internet kereskedelmi forgalomba helyezése előkészítette az új, friss ciklus számára szükséges nagy befektetést. Az új Kondratyev-ciklusokat robbanások és összeomlások vezetik be – az eszelős dot.com lufi és az azt követő ingatlanpiaci boom ezáltal a fellendülőben levő Kondratyev-ciklus első és második boomjaként értelmezhetők. Ez már a második fellendülés tehát, melyben a hálózati kultúra elkülönülő jelenséggé ismerhető fel.

S ha a Kondratyev-ciklusokat erőteljesen determinista jellegük miatt el is utasítanánk, a 20. század fordulója óta semmilyen kulturális mozgás nem tartott huszontól évnél többet. Sajátos döntésre lenne szükség ahhoz, hogy amellet érveljünk, ugyanott állunk, ahol Jameson, amikor először fogalmazta meg tézisé.

A legkézenfekvőbb, amivel e korszak egységes megértésére vállalkozhatnánk, az a politikaelmélet, melyet Michael Hardt és Antonio Negri vázolt fel *Empire* (Bírodalom) című munkájában. Elemzésükben a régi világrendet, mely a földteke imperialista befolyászónákra való felosztását jelentette, a „Bírodalom” váltotta fel, egy diffúz hatalom, mely nem egy helyből árad szét, hanem magából a hálózathoz. A Bírodalom gazdasága immateriális, hatalma azonban nemcsak a tőke gazdasági erejében áll, hanem jogi jelentések építik ki. Ahogyan a nemzetállamok elhalványulnak a globalizáció idején, hogy a tőke határokon keresztül mobilitását és flexibilitását biztosítsák, a Bírodalom nemzetek feletti kormányzati testületek felé fordul, mint például az Egyesült Nemzetek, hogy az egyetemes világrendet felállítsa. Ebben viszont a Bírodalom meglevő hierarchiákat állít vissza, és ahogyan a közép-keleti háborúk is bizonyították, erőszakhoz vezet. Hardt és Negri hálózatot képező közösségeket azonosítanak ellenerőkként, melyeket többségnek neveznek. Számukra a többség a sokaság intelligenciája, mely a Bírodalomban képes azért dolgozni, hogy a globális munkások jogait követelje. Az egyének világszintű hálózathoz kapcsolása új kapcsolódási pontokat és eszközöket biztosít, melyekkel ellenállást lehet kifejteni a rendszerrel szemben, kérdéses azonban, hogy a hálózathoz kapcsolt közösségek képesek-e közös demokratikus döntéshozásra.⁹

S ha a Bírodalom politikaelmélet, az én célom ebben az írásban az lenne, hogy e hálózati korszak kultúraelméletét felvázoljam. Bár a posztmodern a hálózati kultúra több központi jelentőségű újítását megelőlegezte, korszakunk mégis nagyon különbözik attól.¹⁰ A művészet és építészet esetében Jameson szerint a modernizmus elitizmusával szembeni széles körű reakció és a tőke és kultúra közötti új közelség, az esztétikai populizmus megjelenése következett be. A hálózati kultúra fokozza ezt az állapotot, s a közönség vágyainak művészetbe való populista *kivetítését* a művészet közönség általi *előállításával*, és a média és közönség közötti határok eltörlésével

helyettesíti. Ha az elsajátítás a posztmodern központi eleme volt, a hálózati kultúra szinte öntudatlanul használja a remixet uralkodó eljárásként. Egy generációval azután, hogy Sherri Levine Walker Evans korábbi fotóit újra elsajátította, a netről photoshopba átvenni képeket mindennapi gyakorlattá vált, és nehéz visszaemlékezni arra, mennyire radikális fordulópontot jelentett Levine munkája a felvilágosodás szerző- és eredetiségfogalmának újradefiniálásában.¹¹

Nicholas Bourriaud művészetkritikus azt állítja, hogy éppen az eredetiség iránti érdeklődés hiánya az, ami a művészetet a hálózati kultúrával összhangban levő utómunkálatokban (*postproduction*) alapozza meg. A Levinéhez hasonló munkák még mindig a szerzőség és az eredetiség fogalmaiban keresik értelmük forrását. Mostanában – állítja Bourriaud – olyan művészek, mint Pierre Huyghe, Douglas Gordon vagy Rirkrit Tiravanija nem az eredetiségre kérdeznak rá, hanem a műalkotásokat ösztönösen hálózatok között létrejött tárgyakként értelmezik, melyek jelentését más tárgyakhoz és használatukhoz való viszonyuk által adott helyük határozza meg.¹² Bourriaud megállapítja, hogy éppen, mint a DJ-k vagy a programozók, e művészek „már nem »alkotnak«, hanem átszerveznek”.¹³

Mégis az elemeknek, melyeket a szerzők a remixeléshez összeválogatnak, egymás kortársainak kell lenniük.¹⁴ A posztmodern járványbetegsége, a nosztalgia szétfeslett, és a modernizáció vajúdásának világa régóta elmúlt. Periodizálásra képtelenként a hálózati kultúra mind a modernt, mind a premodernt, mind pedig az allegóriára fordított figyelmet elítéli.¹⁵ Ahogyan T. J. Clark leírja, a modernizmus a mi antikvitásunk, az elmúló civilizáció értehetetlen romja. Clark számára, ahogyan Jameson számára is, a modernizmus attól a pillanattól fogva vált anakronisztikussá, hogy a modernizációs folyamat befejeződött.

Nosztalgia és allegória helyett a hálózati kultúra remixet forgalmaz, s összekeveri egymással a mai nap kultúrájának különböző elemeit, vidáman kombinálva egymással magas- és tömegkultúrát – ha e terminusokat lehet még értelmezni a hálózatba kapcsolás mikroközösségei *long tail*jén –, s elorozza a világtól készen talált tartalmait.¹⁶ Ugyanakkor a valóság egyre jobban uralni fogja a kulturális termelés formáit: a televíziós valóságshow-k hétköznapivá válnak, a dokumentumfilmek, mint a *Supersize me* (McDagadsz), *An Inconvenient Truth* (Kellemetlen igazság) és a *Fahrenheit 9/11* elszaporodnak, a népszerű weboldalak, mint az eBaum's World vagy a YouTube olyan videókkal telnek meg, melyek valósnak mondják magukat. A *The Office*-ban a szitkomot féldokumentumfilmként valószínűsítik meg. Amikor a fikció netes videoldalakon jelenik meg, az online marketingstratégiák számára realitásként állítja be magát (Lonelygirl15 vagy Little Loca). William Gibsonnak a *Pattern Recognition*-ban kifejtett látomása egy kizárólag vágásról vágásra, neten terjesztésre kerülő filmről webkamerák előtt ülő nagy arcú tinikről készült gyenge minőségű klippekké vagy webkamerák előtt ülő nagy arcú tiniket játszó színészekről készült gyenge minőségű kipekké alakul át.¹⁷

Ma a videojáték a fikció uralkodó műfaja. 2004-re több bevételt hozott, mint amenynyit Hollywoodnak a mozijegyekből sikerült bevasalnia. Ha a regény a szubjektum belső hangját szimulálta, a videojáték újfajta fikciót teremt, és a hálózati ént a virtuális valóságon keresztül jeleníti meg, melyben a játékos felvázolhatja saját történetét. Az MMORPG-k (nagyon sok szereplős online szerepjáték), mint a World of Warcraft – melynek évi egymilliárd dollár az előfizetésekből származó bevétele, s ezt hasonlítsuk csak össze Hollywood legnépszerűbb produkciójának, a *Titanic*-nak a hatszáz milliós bevételeivel¹⁸ – azon képessége, hogy sok ezer más egyénnel kiterjedt tájban játszhatsz, valóban eltörlí a valóság és fikció, a játékos és az avatar közötti különbséget.¹⁹

Tisztázzuk azonban: a remix technikái és a valósággal szembeni elmélyült figyelem nemcsak a GarageBanden és a YouTube-on érhetőek tetten, hanem a múzeumok

és a tudomány világában is kialakuló logikát fednek. Magát a művészetet is, mely hosszú ideig a kifejezés bástyája volt, a nyílt fényképezés kezdi dominálni (mint Andreas Gursky esetében), és a legérdekesebb munkák olyan kísérleti törekvésekben ismerhetők fel, melyeknek inkább a Szilícium-völgyben lenne a helyük, mint egy galériában (helyszínként) a valóság (néha gondosan szimulált) bemutatásának köszönhetően (ilyen például a Museum of Jurassic Technology, a Center for Land Use Interpretation, Andrea Fraser, Christoph Büchel stb.). Más munkák, mint például Ólafur Eliásson tájprojektjei, Andrea Zittel hátterei, ruhái és vendéglői vagy a High Desert Test Sites az újrealizmus eltérő stratégiáját közvetítik, melyben a művészet az élet háttérévé válik. Hasonlóképpen az építészet eltávolodott az utópikus projekcióktól, a nosztalgikus sirámoktól és az ezekhez hasonló kritikai megközelítésektől, és a világ kezdte el foglalkoztatni. Rem Koolhaas, vélhetően a világ első gyakorlati építészke könyvet könyv után gyárt, valójában bejelenti azt, hogy a vásárlás, a Pearl River Delta, Lagos vagy Nigéria teljesen lenyűgözi.

Mit állíthatunk a szubjektumról a hálózati kultúrában? A modernizmus korában a szubjektum nagyrészt autonóm, vagy legalábbis az autonómia vágyalmát táplálja, annak ellenére, hogy a kommunikációs technológiák korszaka és a másikkal való megsokszorozódó találkozás által nyomást és átalakulást tapasztal. A posztmodernben – mondja Jameson – e nyomás az egyén végletes, minden alaptól és minden koherens időbeli szekvenciától való eloldottságával kapcsolódik össze, s a szubjektumot skizofrén fragmentálódásra kényszeríti. A hálózati kultúrával a szubjektum e szilánkjai szétszóródnak, és a hálózatban tűnnek el. Már nem önálló egyénként, hanem a másokhoz való viszonya konstrukciójaként a kortárs szubjektumot a hálózat hozza létre. E jelenség annak az állapotnak a továbbfejlődése, melyet Castells figyelt meg *A hálózati társadalom kialakulásában*, amikor arra a következtetésre jutott, hogy a kortárs társadalmat az én és a net közötti végletes elválasztás vezérli. Castells Alain Touraine-hez fordul: „a posztindusztriális társadalomban, amelyben az anyagi javak helyett kulturális szolgáltatások kerültek a termelés középpontjába, az apparátusok és a piacok logikájával szemben az egyén személyiségének és kultúrájának védelme veszi át az osztályharc eszméjének helyét.”²⁰

A szubjektum védelme azonban veszített jelentőségéből azóta, hogy Castells és Touraine megfogalmazták kritikai észrevételeiket. Valójában inkább Gilles Deleuze *Utóirat az ellenőrzés társadalmához* című munkája az, ami a hálózati kultúrához illeszkedik. Deleuze azt sugallja, hogy a kortárs egyén nem az azonosság valamely fogalmára, hanem „dividuálisokra” épül.²¹ Teljes egyének helyett sok mikroközönségből épülünk fel, egy időben egymást fedő telegubókban élünk, telegenlétünket olyan közeliakkal osztjuk meg, akikkel szinte mindig kapcsolatban állunk, s besorolódunk a Claritas által megállapított PRIZM-rendszer hatvannégy demográfiai klaszterének valamelyikébe.

A hálózatelméletben egy csomópont más hálózatokhoz való viszonya fontosabb, mint annak egyedisége. Ugyanakkor magunkat ma már nem egyénként határozzuk meg, hanem emberekből és tárgyakból egyaránt álló számos hálózat termékeként. Ezt néhány hétköznapi példával könnyen bizonyítani tudjuk. Előbb lássuk azt, hogyan fejezik ki a mai fiatalok identitásukat. A tinik közösségi oldalakon, mint a MySpace vagy a Facebook, felhasználói oldalakat hoznak létre. Ezek az oldalak érdeklődési körüket kulcsszavakkal jelölik meg, melyek az olvasókat más, hasonló érdeklődésűekhez vezetik el. Gyakran az oldalak létrehozói algoritmust használnak arra, hogy egyéniségüket kifejezzék (vagy megalkossák) olyan weboldalak segítségével például, ahol egy kérdéscsomag megválaszolása után megtudhatjuk, milyen „csajszi-film”-szereplő lenne a válaszadó.²² A végletekig egyszerűsítve ezek az algoritmusok egyszerű kérdőívek alakját öltik, melyeket ki lehet tölteni, és el lehet he-

lyezni az adatlapunkon. Ilyen linkek létrehozásán túl a másokról szóló kommentek írása és az ilyen kommentek igénylése rögeszmés tevékenységgé válhat. Mára egyéniségünk kifejezése mások egyéniségének kifejezését jelenti egy könyörtelen közös lakomán. A blogok ugyanígy működnek. Bár a közönség előtt az egyéni hang kifejezésének tűnhetnek, valójában a legtöbb blog más, ugyanazon hálózatba tartozók által jelzett blogokról elorzott anyagokból áll – ilyen a *trackback* (olyan jelzések, melyek arra utalnak, hogy egy blogger kommentárt írt a bloghoz vagy egy másik blogger blogjához) vagy a *blogroll* (a blogok hosszú listája, mely a blogoldalak szélén gyakran olvasható). A közösségi könyvjelző szolgáltatások, mint a *del.icio.us*, vagy a közösségi zeneplatform, a *last.fm* által még a blogbejegyzéseket követő kommentárok is eltűnhetnek, és a felhasználó közösségi profilja egyszerű linkgyűjteménnyé alakul. A barátoknak küldött SMS vagy a család mobiltelefonon való felhívása általi telejelenlét ugyanazzal a következménnyel jár: a hálózatba kapcsolt szubjektumot a közeli és távoli, kiterjedt és kis hálózatok hozzák létre. A művészhez hasonlóan a hálózatba kapcsolt egyén információfolyamok aggregátora, másokhoz vezető linkek gyűjteménye, kapcsológép.

Az énben bekövetkező változással egy időben megváltozik a magánélethez való viszony. Sok blog gondolja újra a személyest és a nyilvánost, ahogyan az egyének elkezdnek olyan részleteket felfedni, amelyeket korábban személyesnek tartottak. A naplók zárolásának gondolata ma szinte abszurdnak hat, hiszen az egyének, főként a tinik, legintimebb – és legtitkosabb – részletekről tárgyalnak online.²³ Ugyanakkor az adatfeldolgozás és a hálózatok fejlődése lehetővé tette, hogy az egyénekről a valaha elképzelhetőnél nagyobb mértékben tároljunk adatokat. Ahogyan a hitelkártyák és egyéb technológiák helyettesíteni kezdik a készpénzt, online vagy a városban végbement fizetéseink információs nyomot hagynak maguk után. A vállalatok rendszeresen ellenőrzik, hogy az egyének milyen weblapokat látogatnak a munkahelyen. 9/11 hajnalán a kormányzatok egyre több, kommunikációs forgalommal kapcsolatos adatot kezdtek rögzíteni, bár e rögzítés törvényessége megkérdőjelezhető. Ahogyan a forgalom nő, az adatgyűjtésben való előrehaladás azt jelenti, hogy azok, akik információra akarnak bukkanni, minden eddigi állapotnál inkább megtehetik.

Annak ellenére, hogy ez a felügyelet George Orwell 1984-ének képeit idézi fel, viszonylag kevesen tiltakoznak. Az a Watergate, mely megsemmisítette Nixont, retrospektíve lehetetlennek tűnik. Bizonyos szinten ez a helyzet ahhoz hasonlítható, amit Ross Anderson úgy nevez, hogy „főzzük meg a békát” (a vízzel teli befőttes üvegbe helyezett béka nem veszi észre, hogy a víz hőmérséklete nagyon megnövekedett, és halálra fő).²⁴ Ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a magánélethez való jog mennyire nem fontos már e kultúrában. Amennyiben az egyén már egyre kevésbé biztos abban, hol kezdődik és hol végződik az én, a kérdés, hogy mi személyes és mi nem az, elhalványul.

A hálózati kultúrában tehát a szubjektum elhalványulása, mely a posztmodernben elkezdődött, folytatódik. Azonban amíg a posztmodernben a létezés az érzelmi intenzitás szabadon hullámzó szövetére maradt, ma a neten található meg. A karteziánus „gondolkodom, tehát vagyok” szertefoszlik a létnek a hálózatban való kifejezése javára, egy a hálózatba megszökő fantomindividualitás javára, ahogyan a jelentés megszökik Derrida *différance*-hálózatában, ahol a szavakat más szavak határozzák meg, a jelentés pedig végtelenül elkülönбöződik egy véget nem érő nyelvjátékban.²⁵ Az én és a hálózat közötti különbség, melyet Castells egy évtizeddel korábban megfigyelt, már nem létezik.

Igen gyakran a kortárs társadalomról szóló értekezések a legrózsaszínűbb képet mutatják. Bizonyos helyzetekben ez az optimizmus a kritizmus divatból kiment formáival szembeni türelmetlenség jele; máskor egyszerűen vállalati propaganda. A hálózati társadalom azonban bizonyára nem hibátlan. E hibák nagy része nem új,

hanem korábbi állapotok továbbfejlődése. Ahogyan a modernizmus és a posztmodern is, a hálózati kultúra sem más, mint a kapitalizmus világszintű terjedése egy újabb hullámának struktúra feletti hatása, s vele a katonai konfliktus megszokott kialakulása következik be. Napjaink háborúi hálózati háborúk, hálózatba kapcsolt katonákkal és embertelen keresztes-és-semmisíts-meg-re programozott repülőgépekkel, melyek megküzdnek a hálózatba kapcsolt gerillákkal, akikkel egyszer Castells a „marginalitás fekete üregeit” betöltötte az uralkodó hálózatok által megkerült helyeket, melyeket saját hálózatok szerveznek egyre jobban.²⁶ Közelebbről nézve a kérdést, ahogyan Deleuze állítja, a hálózati kultúra finom és rejtett ellenőrzési formái egyre jobban álcázzák önmagukat végső soron annak értelmében, hogy az ellenállás kiment divatból. Ez az álláspont, melyet Richard Barbrook és Andy Cameron képviseltek *A kaliforniai ideológiában*, azt sugallja, hogy a technológia alapvetően emancipatorikus, hogy a hálózat egyszerre az önmegvalósítás tere és a nagyobb demokratikus kormányzás felé vezető természetes út.²⁷ A hálózati kultúrában az a gondolat, hogy a vállalatnak lelke van (amit Deleuze a „világ legfélelmetesebb hírének” nevezett), és hogy a munka az az elsődleges út, mely által az egyének megvalósíthatják az önbeteljesítést, közhely, annak ellenére, hogy a dot.com lufi kipukkanása óta mintha kissé több szépséggel tekintenének rá.²⁸ Ugyanakkor – következtet Deleuze –, ahogyan a *long tail* egyre inkább kiaknázzuk, folyamatosan követnek és nyomoznak utánunk, ahogyan monitorizálnak bennünket, megtanultuk interiorizálni e folyamatot – vagyis jobban monitorizáljuk magunkat.

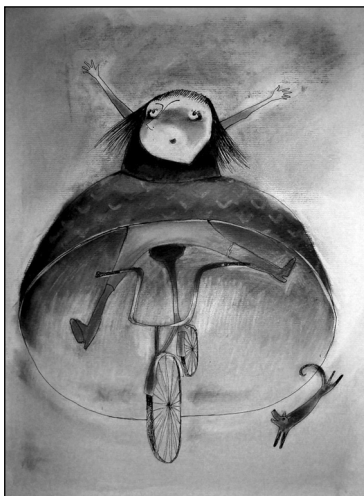
S hogy a hálózati kultúra a nagyobb demokratikus részvétel és döntés magját ülteti-e el, vagy csak arra lesz jó, hogy a már eleve kiformált egyéneket mozgósítsa, még ezután dől el. A kérdés, mellyel a hálózati kultúra hajnalán szembesülünk, az, hogy mi, a hálózatba kapcsolt nyilvánosság lakói, elérhetjük-e mikroklaszterezett világunkon át azt, hogy olyan erővé egyesüljünk, mely képes megérteni azt az állapotot, melyben benne vagyunk. Létrehozhatunk-e pozitív változást, megőrizve azt, ami jó a hálózati kultúrában, és megváltoztatva azt, ami rossz – vagy pedig az lesz a végétünk, hogy szétszóródunk a hálózatban?

Keszeg Anna fordítása

■ JEGYZETEK

1. Bár sok szempontból igen ajánlható, Carlota Perez *Technological Revolutions and Financial Capital. The Dynamics of Bubbles and Golden Ages* (E. Elgar, Northampton, 2002) című könyve nem tesz különbséget a hálózati társadalom és az információs korszak között. Ugyanehhez lásd Tiziana Terranova: *Network Culture: Politics for the Information Age*. Pluto Press, London, 2004.
2. Charlie Gere: *Digital Culture*. Reaktion Book, London, 2002. 11.
3. Hiroko Tabuchi: PCs Being Pushed Aside in Japan. Yahoo!News, 2007. 11. 04. http://www.newsvine.com/_news/2007/11/04/1072065-pcs-being-pushed-aside-in-japan
4. Jim Fisher: Poison Valley. I. Is Worker's Health The Price We Pay for High-Tech Progress? Salon.com, 2001. július 30. <http://archive.salon.com/tech/feature/2001/07/30/almaiden1/>; Uő.: Poison Valley. II. What New Cocktails of Toxic Chemicals are Brewing in The High Tech Industry's Clean Rooms – And Will We Ever Know What Harm They Are Causing. salon.com, 2001. július 31. <http://archive.salon.com/tech/feature/2001/07/31/almaiden2/index.html>
5. Saskia Sassen: *The Global City*. New York, London, Tokyo, Princeton University Press, Princeton, 2001; Manuel Castells: *The Rise of Network Society*. Blackwell, New York, 2000; Michael Hardt – Antonio Negri: *Empire*. Duke University Press, Durham, 2000; Manuel Castells: *The Internet Galaxy. Reflections on the Internet, Business and Society*. Oxford University Press, Oxford, 2001.
6. Manuel Castells: i. m. 500–509. A magyar fordításban: Manuel Castells: *A hálózati társadalom kialakulása*. Ford. Rohonyi András. Gondolat-Infónia, Bp., 2005. 598–608.
7. Fredric Jameson: Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism. *New Left Review* 1984. 146. 53–92, kötetben: Fredric Jameson: *Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism*. Duke University Press, Durham, 1991. Magyar kiadás: Fredric Jameson: *A posztmodern, avagy a késői kapitalizmus kulturális logikája*. Ford. Erdei Pálma. Józsefvárosi Műhely, Bp., 1998.
8. Ernest Mandel: *Late Capitalism*. Verso, London, 1978.
9. Michael Hardt – Antonio Negri: i. m.
10. A posztmodern modernizmus általi anticipálásához lásd Fredric Jameson: i. m. 56. Illetve Hal Foster: *The Return of the Real*. MIT Press, Cambridge, MA, 1996.

11. Lásd Rosalind Krauss: *The Originality of the Avant-Garde and Other Modernist Myths*. MIT Press, Cambridge MA, 1985.
12. Nicolas Bourriaud: *Postproduction*. Lukas & Sternberg, New York, 2002. Magyar kiadás: Nicolas Bourriaud: *Utómunkálatok*. Ford. Jancsó Júlia. Műcsarnok-könyvek, Bp., 2007.
13. Nicholas Bourriaud: *Public Relations*. A beszélgetést készítette Bennett Simpson. *Art Forum* 2001. április. 47.
14. Ezen azt értem, hogy nem túl régen létrehozottaknak kell lenniük vagy nem régebből vétetettnek, mint a korai hatvanas évek, amikor világhosszá vált, hogy a modernizáció, első fázisában legalábbis, bevezetett, és a „kortársiasság” gondolata kialakulóban volt. Az első kulturális intézmény, mely mindezt felismerte, a Chicagóban 1967-ben alapított Museum of Contemporary Art volt. A „kortársiasságról” kiindulópontként lásd Arthur Danto: *After the End of Art. Contemporary Art and the Pale of History*. National Gallery of Art, Washington DC 1997. 10–11.
15. A nosztalgjáról a posztmodernben lásd Jameson: i. m. 67. Az allegóriáról lásd Craig Owens: *The Allegorical Impulse: Toward a Theory of Postmodernism 1–2*. In: *Uő: Beyond Recognition. Representation, Power and Culture*. University of California Press, Berkeley, 1992. 52–87. A periodizációról a hálózati kultúrában lásd Kazys Varnelis: *Newtork Culture and Periodization*. http://varnelis.net/blog/kazys/network_culture_and_periodization
16. A magas- és tömegkultúra különbségének végéről lásd John Seabrook: *Nobrow. The Culture of Marketing and the Marketing of Culture*. Alfred A. Knopf, New York, 2000.
17. William Gibson: *Pattern Recognition*. Putnam, New York, 2003.
18. A tanulmány írása óta az Avatar bevétele meghaladta a korábbi listavezető, a Titanic bevétele. A ford.
19. Ronald Grover – Cliff Edwards – Ian Rowely: *Game Wars*. *Business Week* 2005. 02. 28. 60. A játékokról lásd Wark McKenzie: *Gamer Theory*. Harvard University Press, Cambridge, 2007; Alexander R. Galloway: *Gaming. Essays on Algorithmic Culture*. University of Minneapolis Press, Minnesota, 2006.
20. Manuel Castells: i. m. 59. Az idézetet és lelőhelyét a magyar fordítás szerintadtuk meg. A ford.
21. Gilles Deleuze: *Postscript on Control Societies. Negotiation 1972–1990*. Columbia University Press, New York, 1990. 177–182. Magyar kiadása: Gilles Deleuze: *Utóirat az ellenőrzés társadalmához*. Ford. Ivacs Ágnes. In: *Buldózer. Médiaelméleti antológia*. Szerk. Sugár János. 1997. <http://mek.niif.hu/00100/00140/html/00.htm> Bár a „felügyelet társadalma” fogalma bevettebb a magyar társadalomtudományban, a továbbiakban e magyar fordításban használt fogalmat alkalmazzuk. A ford.
22. Myspace Quiz: *What Character from a Chick Flick are you?*
http://quiz.myspace.com/myspace/TelevisionMovies/45951/What_character_from_a_chick_flick_are_you.html
23. Danah Boyd: *Social Network Sites: Public, Private, or What?* *The Knowledge Tree*, http://kt.flexiblelearning.net.au/tkt2007/?page_id=28
24. *Learning to Live with Big Brother*. *The Economist* 2007. 09. 27. http://www.economist.com/world/international/displaystory.cfm?story_id=9867324
25. Lásd Jacques Derrida: *Writing and Difference*. University of Chicago Press, Chicago, 1978.
26. Manuel Castells: i. m. 468.
27. Richard Barbrook – Andy Cameron: *The Californian Ideology*. <http://www.hrc.wmin.ac.uk/theory-californianideology-main.html>. Magyar fordítása: Richard Barbrook – Andy Cameron: *A kaliforniai ideológia*. Ford. Lengyel Anna. In: *Buldózer*.
28. Gilles Deleuze: i. m.

MARC MCCRINDLE – EMILY WOLFINGER

AZ XYZ ÁBÉCÉJE. A NEMZEDÉKEK MEGHATÁROZÁSA

Egyik nemzetség elmegy, és a másik eljő...

PRÉDIKÁTOR 1:4

Mielőtt a különböző nemzedékeket meghatároznánk, fontos megtennünk az első lépést: határozzuk meg a „nemzedék” fogalmát.

Hagyományosan a generációt „a szülők és utódaik születése közötti átlagos időintervallumként” határozták meg. Ez a biológiai meghatározás a generációt évezredekre a húsz-huszonöt éves intervallumban helyezte el. Mialatt a múltban ez a meghatározás jó szolgálatokat tett a szociológusoknak, mára irrelevánssá vált. Minthogy a csoportok oly gyorsan változnak az új technológiákra, az átalakuló karrierre, a tanulási opciókra vagy az eltolódó társadalmi értékekre adott válaszként, két évtized túlságosan tág generációs idő.

Ugyanakkor, ha napjainkban biológiai meghatározást alkalmaznánk, a generációs idő minden korábbinál hosszabb lenne, hiszen a gyermekvállalás az eddigiekhez képest jócskán kitolódott. Általánosságban véve a szülők születése és utódaik születése közötti intervallum két évtizedről három évtizednél többre tágult. 1982-ben a nők első gyermekvállalási átlagéletkora huszonöt év volt, miközben ma harmincegy.

Napjaink generációit tehát inkább szociológiai, mint biológiai értelemben kellene meghatározni. A generáció azonos időszakban született személyek csoportjára vonatkozik (tizenöt év a legfelső határhoz képest), akik összehasonlítható életkor-

Részlet Marc McCrindle – Emily Wolfinger *The ABC of XYZ. Understanding the Global Generations* című könyve első fejezetéből. UNSW Press, 2009. 1–22.

Harminc az új
huszonegy!

JK
2010/11

ban és életszakaszban vannak, és akiket sajátos időszak (események, trendek és folyamatok) határozott meg.

William Strauss és Neil Howe generációs szakértők megegyeznek abban, hogy a generációkat egy sajátos időszak határozza meg: „A generáció olyan személyek csoportja, akik azon a történelmi időn és téren osztoznak, mely kollektív személyiséget biztosít nekik.” Azt is mondják, hogy „a generációs idő nagyjából egy életszakasz hosszúsága”. Ugyanakkor viszont a hagyományos életszakaszok és az azoknak megfelelő felelősségek már nem alkalmazhatók a mai gyerekekre és fiatalokra, ezért e meghatározás sincs nagy segítségünkre. A gyerekkor nagymértékben lerövidült, mi alatt a húszas és harmincas éveinkben kialakuló, hagyományosan felnőtt felelősségek kitolódtak. Harminc az új huszonegy!

A mai generációk közös jellemzői minden eddiginél inkább átlépték a globális, kulturális és szociogazdasági határokat. A globalizációnak köszönhetően, melyet a mai változatos technológiai újítások tettek lehetővé, az ausztrál, amerikai, brit, német és japán fiatalokat ugyanazon események, trendek és folyamatok alakítják: a közösségi média és az online technológiák mohó felhasználói, korábban példátlan elöregedésnek tanúi közösségeikben, és anyagilag jobban ellátottak, illetve formálisan képzettebbek minden őket megelőző generációnál.

De a fiatalok e fejlett országokon kívül is hálózatban állnak és kapcsolatban vannak egymással. Pekingtől Bengaluruig, Buenos Airestől Brisbane-ig ugyanazon weboldalat böngésző, azonos filmeket néző, ugyanazon zeneszámokat letöltő és ugyanazon márkák által meghatározott generációkkal állunk szemben. Ma a világ első globális generációjával kell számot vetnünk. Emiatt a generációt olyan személyek csoportjaként határozzuk meg, akik ugyanabban a korszakban születtek, ugyanazon időszak formálta őket, és ugyanazon társadalmi markerek voltak hatással rájuk – más szóval a generáció egy azonos életkor és életszakasz, létfeltételek és technológia, események és tapasztalatok által összekapcsolt csoport.

Generációs sajátosságok – nem múltó hóbort

■ Néhányan talán azzal érvelnének, hogy az olyan sajátosságok, mint a figyelem egyre szűkülő időbeli korlátai az Y generáció, Ausztrália mai tinédzserei és fiatal felnőtt generációja esetében minden fiatalra jellemzőek születési időszakuktól függetlenül, vagy múltó hóbortot és nem olyan generációs sajátosságot jelentenek, melyet középkorú és idős éveikre is megőriznének. Ám a generációs jellemzők nem az életszakasz összetevői vagy múltó hóbort, melyet ki fognak nőni. Mialatt a különböző életkorú személyek ugyanazon eseményeket élik meg, az életkor, melyben egy politikai fordulattal, technikai változással vagy társadalmi markerrel szembesülnek, meghatározza azt, mennyire épül be az adott tényező az adott személy pszichéjébe és világlátásába.

A nemzeti statisztikák korábban bizonyították, hogy a generációs diverzitás nem életszakasz kérdése. Példának okáért az első házasságkötés átlagéletkora az Y generáció esetében huszonkilenc év a nőknél és harmincegy egész hat tized év a férfiaknál. 1982-ben, amikor a legfiatalabb baby-boomerek húszas éveik első felében jártak, a házassági átlagéletkor huszonkét év volt a nőknél és huszonégy a férfiaknál. Azon tényezők között, melyeket felelősnek tartanak az Y generáció házasságkötéssel szembeni ellenállásáért, az erkölcsi kódok engedékenységet és a magas válási arányt említik. Ahogyan e statisztikák is mutatják, a felnőttkor jellemzőinek (házasság, gyermekvállalás, jelzálogkölcsön felvétele és szilárd karrier) kitolása az Y generáció sajátossága, mialatt a – feleséghez, főnökhöz, márkához és országhoz való – hűség az

Építők jellemzője volt. A régi jezsuita mondás igaz: „bízz rám egy hétévesnél fiatalabb gyermeket, és meg fogom mutatni neked a férfit”.

Természetesen minden korszak fiataljainak megvannak a maguk közös jellemzői, ilyen például a kísérleti életmód, a *status quo* megkérdőjelezése, az idealizmus és a határok elmozdítása. Ugyanakkor nem állítható, hogy azok, akik az 1970-es években nőttek fel, ugyanolyanok lennének, mint azok, akik az 1990-es években, és azok, akik ma érnek ebbe a korba. Mialatt az életkor meghatározza a viselkedést és a magatartásmódot, gyermekkorunk kultúrájának, a társadalmi markereknek és a felnőtté válás éveinek meghatározó eseményei nagyobb hatással vannak ránk. E régi mondás sok igazságot hordoz: „Az emberek jobban hasonlítanak korukhoz, mint amennyire szüleikhez.”

A technológia, a tömegmarketing, a politika, a populáris kultúra, melyben napjaink fiataljai felnőttek, jelentős különbséget jelentenek a korábbi ifjúsági kultúrákhoz képest. És a különböző korok, állapotok és társadalmi markerek miatt e generációknak különböző vágyaik és világnézetük van. A fiatalabb generációk – Y és Z generáció – politikailag elkötelezettek és környezettudatosak. A közelmúltbeli ausztráliai választásokon a fiatal szavazók egyre növekvő számarányban szavaztak a zöldek pártjára, és a környezettel kapcsolatos új és pozitív rendelkezések iránt egyre nagyobb a kereslet és az érdeklődés. E jelenség főként abban tükröződik, ahogyan a fiatalabb generáció az olyan populáris kulturális eseményeket támogatja, mint a WaveAid, a Make Poverty History és a Live Earth, amely trend a karitatív igény és a környezetért folytatott lobbizás tudatosságát bizonyítja. Ezt a beállítódást erősítik fel az általuk kedvelt zenészek olyan példákkal, mint Sandi Thom és John Butler, akik arról írnak dalokat, hogy ők „túl későn születtek egy gondatlan világba”, és hogy miéért kellene tisztelettel viszonyulnunk földünkhöz.

Strauss és Howe egyik állítása, hogy ahogyan a történelem alakítja a generációkat, úgy alakítják a generációk is a történelmet. Könyveikben, a *Generations*ban, illetve a *The Fourth Turning*ben az angol-amerikai történelmet szezonális ciklusokra osztják, és a generációkat aszerint címkézik, hogy melyik ciklusban születtek. A négy ciklus egy lengő ingához hasonlítható. Az inga egyik oldalról a másikra mozdul el, de a gravitáció mindig befolyásolja, és a legalacsonyabb középpontban megáll. Ugyanakkor Strauss és Howe azt is állítják, hogy a történelem ciklusai a következő módon ismétlődnek: krízisperiódus (egyik véglet), fejlődési időszak (másik véglet), illetve az ébredés és a feltárás periódusai (a csendesebb periódusok).

A történelem ingához hasonló ciklusait D. H. Lawrence foglalta össze költőien a *Classical American Literature*-ben: „A férfiak harcolnak a szabadságért, és nehéz ütésekkel megnyerik a harcot. Gyermekük, minthogy könnyen jutották hozzá, ismét elveszni hagyják, szegény bolondok. Unokáink pedig ismét rabszolgák.”

Hugh Mackay és Phil Ruthven, a jól ismert ausztrál társadalomkutatók Strauss és Howe munkájából merítve írják le az ausztráliai generációkat a föderációs generációtól a fiatal Z generációig. A generációk ciklikus elméletével szembeni komoly ellenérvként lehetne felhozni azt, hogy azt a benyomást kelti, mintha a generációk évszázak lennének, melyek egyenletesen váltják egymást a korszakokon át. A legtöbb társadalmi elemző a szimmetriát igen merevnek érzi a végtelen változótól és tényezőtől függő valós élethelyzetek vizsgálatára. Mégis egy valami biztos – minden generáció saját időszakának következménye, és reakció az őt megelőzőre.

Próféta/idealista – a baby-boomerek

A fejlődési időszakban születtek, fiatalkorukat az ébredés éveiben, középkorú éveiket a feltárás és idős korukat a krízis éveiben töltötték. Ez a generáció a háború utá-

ni fejlődés korában született. A civil mozgalmak, melyek a boomerek ifjúkorát meghatározták, az ébredés legközelebbi példája.

Nomád/reaktív – az X generáció

Az ébredés idején születtek, fiatalkorukat a feltárás, középkorukat a krízis, öregkorukat az új fejlődés éveiben töltik. Az X-ek fiatalkorukat a szeptember 11.-et megelőző korszak relatív béke- és jóléti korszakában töltötték.

Hős/Civil – Y generáció és föderációs generáció

A feltárás korszakában születtek, fiatalkorukat a krízis határozta meg, középkorú éveiket a fejlődés, öregkorukat az ébredés. Az Y generáció tagjai a szeptember 11 utáni krízisperiódusban éltek fiatalkorukat. A föderációs generáció – az építők szülei – hasonló generációs típushoz tartoznak. Abban a békekorszakban születtek, amikor Ausztrália végre nemzetté vált, s felnőtté akkor váltak, amikor az I. világháború és a nagy világválság krízise bekövetkezett. Mindkét világháborúban harcoltak, és negyvenes éveik elején tapasztalták meg a háború utáni robbanásszerű fejlődést. E generációnak már nagyon kevés tagja él.

Művészek/Alkalmazkodók – az építkezők és a Z generáció

Válság idején születtek, fiatalkorukat új fejlődési periódusban élték, középkorú éveiket ébredésben, öregkorukat pedig feltárásban. Az építkezők a nagy világválság és a II. világháború krízisperiódusában születtek, családot a háború utáni fejlődési időszakban alapítottak. Negyvenes, ötvenes éveiket taposták, amikor gyermekeik, a boomerek az 1960–70-es évek civil mozgalmainak élére álltak. A Z-k a terrorizmus krízisperiódusában, a globális válság és a klímaváltozás idején születtek. Azt jóslják nekik, hogy fiatalkorukat gazdasági és társadalmi megújulásban tölthetik.

Generációs címkék

■ A baby-boomerek előtt a nemzedékek felcímkezésének gyakorlata nem létezett. A címkék természetesen léteztek, viszont egy bizonyos életkorra korlátozódtak, mint például „a fiatalok e generációja”. Mégis a II. világháború utáni nemzedék jól látható demográfiai befolyása miatt a „baby-boomer”-kifejezés a hétköznapi nyelvben is elterjedt. Hatvan évvel később e címke még mindig a kizárólagos terminus arra, hogy az 1946 és 1964 közötti születési robbanáskor világra jöttek csoportját leírjuk. A *boomer* címke kialakulásával kezdődött el a nemzedéki megnevezések kidolgozása.

Ettől kezdve elkerülhetlenné vált, hogy az elemzők terminusokat keressenek az újabb generációk leírására. A boomereket követő generáció leírására valószínűleg Douglas Coupland találta meg azt a megoldást, melyet kerestek. 1991-ben Coupland, húszas éveiből lépve ki, megjelentette első regényét az *X generáció: mesék egy felgyorsult kultúrának* címmel. Ez a fikciós munka a saját generációját dolgozta fel, és – tudatosan vagy sem – olyan címkét hozott létre, mely tapadt. Ironikus módon a könyv egy olyan generációról szólt, mely megvetette a címkéket; „hívjatok csak X-nek bennünket” – mondta. A címke viszont maradt, és belőle származott az Y és Z generáció címkéje is.

Csodálatra méltó, mennyi címke jelent meg mindenik nemzedékkel kapcsolatban, egyesek ismétlődtek is. Az építkezők, akik a nagy világválság és a II. világháború idején éltek, sok generációs címkén osztoztak szüleikkel, a szövetségi generációval, ugyanakkor jellemzőik is közösek voltak: a veteránok, a háború előtti generáció, a hős generáció és az arany öregek.

Ahogy a mellékelt táblázat mutatja, azok a címkék, melyeket az egyes generációknak adtak – a föderációs generációtól a Z generációig –, azokat az idők tükrözik, melyek generációs profiljukat megalapozták. Az építőknek adott nevek a háború és a válság képeit idézik; a boomerekre aggatott címkék a II világháborút követő népesedési robbanással és az 1960–1970-es évek szexuális forradalmi után levetkőzött hagyományos erkölcsi normákkal kapcsolatos eseményekre utalnak (a Szerellem generáció és az Elvesztett nemzedék például). Az X generáció szempontjából a korszak gazdasági fellendülése (lehetőség-generáció) és a szexuális forradalom következményei (a *baby-busters*), az Y generációéból pedig a születését előrejelző digitális kultúra a meghatározó.

E generációs címkék nagy része globálisan alkalmazható – vagy legalábbis a fejlett nemzetek vagy fejlődésben levő nemzetek nagy része esetében –, hiszen, ahogyan korábban tárgyaltuk, a generációs jellemzők határoktól függetlenül is érvényesek. Azok a nemzedéki címkék, melyek nem globálisan elfogadottak, több ország esetében már alkalmazhatók. Finnországban az X-eket pejoratív értelemben „Pullamössösukupolvi”-nak (Bun Mash-generációnak) nevezik, mert, az idősebb generációk szerint, életükben semmiféle nehézséggel nem szembesültek, mégis rengeteget siránkoztak. Ugyanakkor az X-eket az angolszász kultúrákban „lamentáló” és „léha” nemzedéknek, illetve a „lehetőségek nemzedékének” nevezték, míg a franciák „Bof-nemzedéknek”, a „bof” szó iránti fiatalkori elfogultságok miatt, amit körülbelül „mindegy”-nek fordíthatnánk. Oroszországban „raktáros- és éjjeliőr”-generációnak nevezték őket, mert kihívást nem jelentő állásokra pályáztak, hogy minél több szabadidejük maradjon. Valójában az X-ek Oroszországban, akárcsak angol társaik, a hanyatlás pillanatában léptek be a munkaerőpiacra, amikor az alkalmazások szintje nagyon magasan állt, ezért bármilyen állást elfoglaltak.

Finnországban az ifjabb generáció a boomereket „Kolesterolisukupolvi”-nak vagy „koleszterin-nemzedéknek” nevezi rossz étkezési szokásaik miatt. Ugyanakkor a boomereket „én-generációnak” és „most-generációnak” nevezik az anglofón kultúrákban.

Az Y generációt Japánban „freeter”-ként nevezik meg, olyan sokan voltak tagjai közül azok, akik részleges munkaidőben dolgoztak. Ausztráliában főként a fiatalok és az anyák a részidős munkavállalók, s soha nem mutatkoztak kevésbé készek arra, hogy teljes munkaidőben dolgozzanak. 1986-ban tíz tizenöt és huszonnégy közötti fiatalból nyolc teljes munkaidőben dolgozott, ma pedig tízből alig hat.

A 20. század előtt a nemzedékek és a nemzedéki címkék nem rendelkeztek ezzel a globális jelleggel. Például az angol éhínség-generációk, mint amilyenek az Artúr koriak (1433–60) és az Erzsébet-generáció (1541–65) kizárólag a korabeli Anglia eseményeit és trendjeit érzékeltetik.

Az 1-es táblázatban felsorolt címkék nagy része nem alkalmazható a fejlődésben levő vagy fejletlen országokra, melyeknek lakóit visszatartották attól a fejlődéstől, mely első világbeli kortársaikat meghatározta. Ugyanakkor a második és harmadik világ nemzedékeinek címkéi nem alkalmazhatók az első világ nemzedékeire. Például bizonyos latin-amerikai országokban az X-eket „válság-generációnak” nevezik, mert az országukban lezajlott politikai fordulat fiatalokukban ment végbe. Oroszországban az X generáció az „utolsó szovjet gyermekekre” vonatkozik, mert ők voltak a legifjabb generáció, aki országukban megtapasztalta a kommunizmus bukását, illetve a „Glasznosztj-Peresztrojka-nemzedékre”, mert az elsők között voltak, akik a posztkommunista Oroszországban elfogadták a Glasznosztj és a Peresztrojka ideálját. Hat együtt élő generációval a nemzedékek közötti konfliktus növekvő probléma lett. Egy világszintű felmérés során, melyben tizenkét országban vizsgáltuk a munkahelyi problémákat, kisebbségben voltak azok (23 százalék), akik a nemek közötti különbséget jelölték meg a munkahelyi problémák fő okaként, és csak valamivel töb-

ben (35%) okolták mindezt a kulturális különbségeket. A nagy többség (42%) azt állította, hogy a generációs különbség a problémák oka. Ez tehát az, amivel meg kell tanulnunk együtt élni.

K. A. fordítása

Nemzedéki címkek

Építők	Boomerek	X generáció	Y generáció	Z generáció
szerecsés generáció	baby-boomerek	a lehetőségek generációja	ezredfordulósok	Zed-ek (ausztrál angol terminus)
veteránok	Jones-generáció (fordulat-generáció)	poszt-boomerek	net-generáció	Zee-k (amerikai angol terminus)
pre-boomerek	stressz-generáció	baby-busterek	Dot.com-generáció	ezredfordulósok
a legidősebb generáció	szenvice-generáció	léhák	viszhang-boomerek	az új ezredfordulósok
a csendes generáció (túl fiatalok vagy túl öregek voltak ahhoz, hogy az I. vagy a II. világháborúban harcoljanak)	az új generáció	lamentáló generáció	iGeneráció	iGeneráció
takarékos generáció	az én generáció	MTV.-generáció	Google-generáció	net-generáció
háború előtti generáció	Szerlem-generáció	a huszon-harmincvalahányasok	MySpace-generáció	C-generáció
depresszió-generáció	az elvesztett generáció	a backend-boomer generáció	Mypod-generáció	kód-generáció
beat-nemzedék	háborús csecsemők nemzedéke	a végzetes nemzedék	Nintendo-nemzedék	tartalom-nemzedék
G1-generáció	„leading-edge boomers”	X-ek	cinikus generáció	neo-Disney-nemzedék
szeniorok	„trailing-edge boomers”	az azutáni nemzedék	a hálózatra kapcsolt generáció	Vista-generáció
háborús generáció	a beatnikok	a különbség-generáció	a digitális bennszülöttek	a futurista generáció
a hős nemzedék	a hippik	a reménytelenség bűzébe burkolt generáció	Click'n go-kölykök	vállalati generáció
booster-nemzedék	a legrosszabb nemzedék	bumérang-generáció	új WhY generáció	új csendes generáció
konzervatívok	most-nemzedék	2000-es generáció	C generáció	játékosok nemzedéke
az arany öregek	TV-nemzedék	X generációs férfiak/nők	tartalom-nemzedék	a szülőháza nemzedéke
	Spock-nemzedék	Jones-generáció (fordulat-generáció)	celeb-generáció	túlöregedő generáció
	Vietnam-nemzedék	kulcsos gyerekek	kód-generáció	mivége-generáció
	diszkó-nemzedék	13. nemzedék (csak Amerika esetében)	apatikus generáció	képregény-film-generáció
	az áttörés nemzedéke	tweenerek	Y gen	leopárd-nemzedék
	generációs szakadék	Pepsi-generáció	Gyen	aluminium-nemzedék
			ház nélküli generáció	zöld generáció

■ IRODALOM

Douglas Coupland: X generáció. (Ford. M. Nagy Miklós) Európa, Bp., 2007.

Neil Howe – William Strauss: Generations. The History of America's Future, 1584 to 2069. Harper Perennial, 1992.

Neil Howe – William Strauss: The Fourth Turning: An American Prophecy. Broadway Books, 1997.

Hugh Mackay: Generations. Baby Boomers, Their Parents and Their Children. Macmillan, 1997.

MARKÓ BÉLA

Curriculum vitae

forró délután
a cementen egy tikkadt
hangya vándorol

Egész

tele van a kert
ha belépek a tücsök-
zene kicsordul

Együtt

robbanó csillag
zengés zúgás dübörgés
füvön fehér nyál

Grammatika

egyre kevesebb
a napfényes -on-en-ön
s mind több a -ról-ről

Használati útmutatás

a túl sok virág
kiszorítja a kertből
a képzeletet

Jelek

ajtó nyikordul
riadtan hallgatózom
megjött vagy elment?

Készenlét

érik a körte
gyűl már benne az édes
gravitáció

Összefüggések

felhők között hold
ezüst pókháló rezzen
inkább ne mozdulj

Összhang

együtt dolgozik
pillanat és öröklét
fű nő a földből

Underground

ördög jár ott lent
feje búbja kilátszik
sündisznó-forma

Variáció

mogorva fákon
illatos szirmok nyílnak
miben reménykedsz?

Vereség

az idén meddő
az orgona idegen
illatok járnak

Vihar

a csupasz ágon
nem fog a szél de töri
ha kivirágzik

Zene

szétrongyolódik
a cirpelés a szélben
látom a tücsköt

CONSTANTIN VICĂ

A BIZALOM ÉS A WEBES TECHNOLÓGIA

A webes technológia fejlődésének kritikus pontjához érkezett. Egyrészt egyre nagyobb kereslet van a bizalom és azon mechanizmusok iránt, melyek a webes architektúrával és a webes szolgáltatásokkal szembeni bizalmat, illetve az ágensek (felhasználók) közötti kölcsönös bizalmat biztosítanák, másrészt ott van az uniformizálódás, a centralizáció és a stagnálás veszélye. A webes technológia alapvető jellemzője a rugalmasság. A web generatív technológiára épül, a generativitást pedig a bizalom feltételéhez köthetjük, mely fel is számolhatja azt.

A bizalom kérdése azonban bonyolultabb annál, mint ahogy első látásra tűnik. E fogalom története a szociológia fejlődésével kezdődik, és a gazdaságelméletekben fut be nagy karriert. 1906-ban Georg Simmel abból a kérdésből indult ki: mennyit kell tudnunk a többiekről ahhoz, hogy kapcsolatot tarthassunk fenn velük? (Simmel 1973) Simmel azt állította, hogy a másik reprezentálása szükségszerűen *részleges* kell hogy legyen ahhoz, hogy jó kapcsolatokat legyünk képesek fenntartani egymással; a köztünk levő viszonyok azért lehetségesek, mert a másiból úgymond *részeket vágunk ki*. Mindig racionálisan választunk részeket a másik külső reprezentációjából (mely reprezentáció „repedésekkel, irracionálissal, káosszal” teli), mindig „az egyik személy másíkról való teleologikusan meghatározott nemtudására támaszkodunk” (Simmel 1973. 11–12.). A továbbiakban Simmel azt állítja, hogy a modern élet a „hi-

A bizalom a weben
lokális jelenség, és nem
feltételezi a valós
világbeli bizalommal
való hasonlóságot.

Az írás az Analele Universității din București. Seria Filosofie 2008-as számában *Încrederea și tehnologia web* cím alatt megjelent tanulmány részleges és némileg átdolgozott fordítása (79–89.).

KK
2010/11

telek gazdasága”. Innen kezdve pedig a bizalom minden viszony alapja: „Modern létezésünk sokkal nagyobb mértékben a másik ember őszinteségébe vetett hiten alapul, mint amennyire ezt általában tudatosítjuk önmagunkban – kezdve a gazdaságtól, amely egyre inkább hitelgazdasággá válik, egészen a tudomány területéig, ahol a kutatók többsége kénytelen számtalan esetben mások egyáltalán nem felülvizsgálható eredményeit felhasználni.” (Simmel 1973. 317–318.)

Simmel javaslata, mely korábban innovatívnak számított, problematikus marad. Megjegyzéseit arra fogom használni, hogy kritikával illessem a bizalom azon modelljeinek kiépítését, melyek a személyt önmagában veszik alapul, nem pedig identitása „minimál”-változatát, az információs változatot. Lehetséges, hogy a teljes vita nyelvi összeférhetetlenségből ered: Pettit elemzése (Pettit 2008) ilyen példa, ahol a szerző angol különbségteteleinek nincs megfelelője a neolatin nyelvekben.

Az én vállalkozásom abban állna, hogy összekapcsoljam a bizalomról szóló filozófiai reflexiót a webtechnológiával úgy, hogy ne feledkezzem meg Simmel megjegyzéseiről, és a bizalom egy olyan minimális modelljével dolgozzam, mely meghaladja a kiteljesedett és végleges identitás, a kompakt, teljes én követelményét.

Az új technológiák egyik legújabbika a world wide web, melyet 1991-ben a CERN-ben kísérletezett ki egy Tim Berners-Lee vezette csoport, és néhány év alatt népszerűvé vált. A web dokumentumok és dokumentumokhoz vezető kapcsolódási pontok (az internet infrastruktúráján elhelyezett) decentralizált hálózata, mely az európai kutatók közötti tudásközvetítés rendszereként indult útjára. Tim Berners-Lee, a web „feltalálója”, elutasította a technológia szabadalmaztatását, ezzel pedig az nyitott és generatív maradt. Egységes, sztenderd és kívülről kötelezővé tett rendszabályok híján a web nagyon sokat fejlődött az elmúlt években, jelen pillanatban a világ lakosságának egynegyede internet-felhasználó.

Általánosan elfogadott tény, hogy a technika filozófiájának régi elméletei részben lehetővé teszik az új technológiák bizonyos jellemzőinek megértését, általános elemzési keretet viszont nem biztosíthatnak (Lenk 2005. 47.). 1970 után (Hans Lenk nem véletlenül választja ezt az évet: ekkor kezdődnek az első online adatközvetítések) a technológia új irányba kezdett fejlődni, melyben a hangsúly a gépekről, eszközökről és technikai tárgyokról a műveletekre, eljárásokra és processzálásra helyeződött át. A technológia új sajátosságai főként az informatizálás, az absztrahálás és a formalizálás műveleteire alapoznak, éppen ezért könnyebben érthetővé válnak a mesterségeség (szintetikus világok), a virtualitás (cybertér) és a multimédia (médiakonvergencia) fogalmai segítségével. Más jellemzők lennének a rugalmasság és a modularitás, az autonómia (vagy éppen meta-autonómia a replikáció és a szabályok kombinációja révén más informatikai rendszerek által tervezett rendszerek esetében), a miniatürizálás és az ubicuitás. Közvetlen következménye pedig a felelősség szétoztatása lenne – a „kié a felelősség a hálózatokból álló hálózat, az internet esetében?” kérdés jogos. E technológiák nem rendelkeznek olyan letisztult, emberek által kialakított szabályokkal, melyek makro-, rendszerszinten vagy az egyéni döntés szintjén kormányoznák őket.

A web mint kutatási tervezet

■ 2006-ban ugyanazon Berners-Lee kezdeményezésére újabb „kutatási tervezetet” alakítottak ki: a web tudományáét, mely „leírását nyújtja annak, hogy a web (a decentralizált információs struktúra) technológiája hogyan felelhet meg tudományos, reprezentációs és kommunikációs elvárásoknak” (Berners-Lee 2006. 3.). A web elterjedőben levő technológia, és ilyenként minél több ember számára konszenzuális platformot kell biztosítania: a bizalomnak és a bizalmasságnak, az információ sze-

mélyes ellenőrzésének, mindenki jogai és elvárásai tiszteletben tartásának követelményeit kell teljesítenie (Berners-Lee 2006. 2.).

A terület interdiszciplinaritása filozófiai megközelítést követel meg, hiszen a web társadalmi aspektusairól, a webes technológia társadalmi, kognitív és morális kontextusáról van szó (Berners-Lee 2006. 71.). A web több rétegből áll, mely rétegek platformmá alakuló sztenderd, nyelv és protokoll szerint működnek. A platformnak minél semlegesebbnek kell lennie (a *net neutrality*-hez közel álló fogalom¹). A rétegeket nem lehet egymásra redukálni. A legfelsőbbeknek van a leginkább értelmük, az egyének számára hozzáférhető jelentésük. Minél mélyebbre hatolunk, a nyelvek annál erőteljesebben a gépezeteké vagy az ember-gépezet közötti interakcióé (programozási nyelvek és eljárások) lesznek (Berners-Lee 2006. 71–72.). A webes infrastruktúra négy vízszintes réteg gyűjteményeként gondolható el. Lentről felfele ezek a következők: az információ közvetítésének médiuma, a *hardware* réteg (a számítógép mint fizikai gép), a *software* réteg (az információ adminisztrálását biztosító programok a *szerveren*, a navigációs programok, a böngészők) és a tartalmi réteg. A közvetítő médium összekapcsolja egymással a számítógépeket, a *software* lehetővé teszi a webes csatlakozást és a weboldalakot, a web maga pedig (a dokumentumok és az azok közötti kapcsolatok összessége) nem más, mint az információs tartalom.

A web főként társadalmi és nem technikai megvalósítás, a végső célja pedig a web típusú létezés, vagyis az információk és az azok közötti viszonyok hálószerű létezésének világban való fenntartása és feljavítása (Berners-Lee 2000. 133.). A webes társadalom előfeltétele a bizalom (*trust*) (Berners-Lee 2000: 136.). A bizalmat megvalósító technológiák mellett (mint amilyen a *public-key cryptography*) a weben minden emberi ágensnek megvan az a szabadsága, hogy megállapítsa a bizalom saját kritériumait. A bizalom a web Achilles-ina (Berners-Lee 2000. 136.), a társadalmi eljárás pedig olyan irányba hat, hogy elkerülje a centralizálást mint a bizalom megszerzésének mechanizmusát (hogy biztosítsa e technológia sajátos decentralizált és generatív modelljét).

Hogyan hozhatjuk létre a bizalom hálózatát?

■ A web társadalmi modellje alapján véve a bizalom mindennapi életben használt társadalmi modelljét veszi alapul (Berners-Lee 2000. 167.). Hogyan választjuk ki a releváns információt, milyen könyvet választunk olvasásra, mit cselekszünk – minden esetben vagy mások hírnevére támaszkodunk, vagy a magántér védelmének politikájára (*privacy*), vagy a folyamatban érintett harmadik fél javaslataira (ilyenek például a könyv fülén szereplő információk, az orvos vagy a bank tanácsai stb.). Nap mint nap a „bizalom hálójában” élünk, melyet dinamikusan építünk fel más ágensekhez való viszonyunkban.

A bizalom személyes hitek gyűjteménye (Berners-Lee 2006. 88.). Lehet episztémikus jellegű – azt hiszem, hogy az elért információ igaz – vagy a weben való információkeresés kommunikációs partnerének identitásával kapcsolatos – azt hiszem, hogy X honlap valóban az, ami, Y személy valóban a mindennapi életbeli Y személy stb. Bizalom nélkül az online tevékenység nagy része nem volna lehetséges. A webes szolgáltatásoknak (a kereső oldalaknak vagy az *e-commerce*, *e-payment* vagy *e-government* oldalaknak) nagy bizalmat kell szavatolniuk a tekintetben, hogy a személyes adatok közvetítése biztonságos. A webes infrastruktúrának és a webes architektúrának bizalmat kell szavatolnia, vagyis a névtelen navigálás biztonságát és az adatok közvetítésének pontosságát (Berners-Lee 2006. 88.). A bizalom dinamikus jelenség, a webes tapasztalat minden szintjén a bizalom sajátos szintje érvényesül (Berners-Lee 2006. 89.).² Különbőség van a rendszerekben való bizalom (ilyen példá-

ul a webes architektúra egésze vagy a kódolási technikák) és az online egyéni ágens-
sekben való bizalom között. Emiatt a bizalom nem csak korrekt technológiákat és
eszközöket hoz létre. A bizalom közjő (Berners-Lee 2006. 89.), s ezzel magyarázha-
tó a blattolók (*free-riders*) létezése, akik ki fogják használni a rendszerbe vetett bizal-
mat, de nem fogják fenntartani az ágenseknek nyújtottat. Két tényező van, mely cse-
kély eredménnyel kecsegtet minden arra vonatkozó kísérletet, hogy a weben fellelt
személyekkel szembeni bizalmat egynemű modellre vezesse vissza (McGeer 2004.
95.): a Próteusz és az Eliza faktor. A Próteusz faktor arra a könnyedségre vonatkozik,
mellyel a személyek elrejtetik a neten valós identitásukat, és ágensekként új iden-
titásokat építhetnek ki, melyek semmilyen összefüggésben nem állnak a fizikai vi-
lággal (McGeer 2004. 95.).³ Az Eliza faktor (azon számítógépes program nevéből, me-
lyet 1966-ban Joseph Weizenbaum dolgozott ki, s mely egy rogeriánus terapeutát szim-
mulál) azon könnyedségben nyilvánul meg, mellyel az egyéneket elcsábítja az
online szöveg, a beszélgetésablak (McGeer 2004. 95.), melyet a „lélek ablakának” lát-
nak és nem tükrönek, mely saját imaginárius projekcióikat vetíti ki. E pszichikai té-
nyezők beleszólnak az online kommunikációba, és kisiklatnak minden az indivi-
dium mint személy és az individuum mint online ágens közötti kapcsolatot.

A rendszer szintjén értelmezett bizalom a biztonság infrastruktúrájában értel-
mezhető (kódolt kommunikáció és egy harmadik fél által kibocsátott biztonsági iga-
zolvány), és a webet uraló biztonsági szabályok betartásán alapszik. Egyéni szinten
a bizalom becsületességen, kölcsönösségen és az etikett szabályainak betartásán
alapszik. A webfelhasználó kialakítja hírnevét (a többi felhasználó „tanúja” [*trustee*]
e folyamatnak), mely, bár erősen szubjektív elem, nem zárja ki a deviáció lehetősé-
gét (Berners-Lee 2006. 89.). A bizalom dinamikus, következőképpen nem jelezhető
előre, hogyan cselekszik majd a felhasználó egy lényegesen különböző helyzetben.
A bizalom egy másik jellemzője az intranzitivitás: ha A B-be fekteti a bizalmát, B pe-
dig C-be, ez a tény nem feltételezi A C-be vetett bizalmát. Ha B azt javasolja A-nak,
hogy bizzon C-ben, akkor ez A számára racionális érv (Berners-Lee 2006. 92.).
Ugyanakkor A, B és C egyaránt hisznek a gépekben és a web alsóbb rétegeinek ön-
működő folyamataiban. Ahogyan a továbbiakban érvelni fogok, ők „statikus” érte-
lemben alapoznak a technológiára. Ehhez a bizalomtípushoz bizonyítékokra van
szükség: akár magától értetődő bizonyítékokra (a HTTP-protokoll lehetővé teszi a
szerver és a kereső közötti kommunikációt, az URL-cím egyetlen dokumentumhoz
társítható stb.), akár mechanikai vagy algoritmikus bizonyítékokra, melyeket a leg-
több esetben sem A, sem B, sem C nem tudnak megérteni.

A probléma egy olyan viszonyra redukálható, melyet egyelőre nehezen lehet tisztá-
zni (Berners-Lee 2006. 93–94.): arra, amely webes kollektív identitásainkba vetett
kölcsönös bizalom és a gépekbe (*hardware*) és a programokba (*software*) vetett társa-
dalmi-mechanikus bizalmunk között van. E viszony tisztázása változtatja majd a
webes technológiát a bizalom rendszerévé. Ez a tisztázás azonban a web természe-
tének, a generativitásnak a megromlását is eredményezheti.

A bizalom és a személyek

■ A telejelenlét típusú médiumokban, mint amilyen az online médium, a szemé-
lyekbe vetett racionális bizalom lehetetlenségének radikális kritikáját Philip Pettit
valósította meg először 2004-ben az *Analyse & Kritik* című folyóiratban, majd 2008-
ban újraközölte az *Information Technology and Moral Philosophy* című többszerzős
kötetben. Az általa kidolgozott hipotézis egyszerű: az online médiumban mind-
annyian Gűgész gyűrűjét viseljük (Pettit 2008. 172.). A telejelenlét (a csak online
kapcsolat) nem adja meg annak lehetőségét, hogy a személyek kölcsönösen bízzanak

egymásban, olyan médium ez, mely nem teszi lehetővé a bizalom előzményeinek fejlődését. Pettit kiindulópontként különbséget tesz a struktúrára, a mechanizmusra való alapozásban megnyilvánuló statikus módozatú bizalom (*reliance*) és a bizalom mint szubjektív hiten alapuló viszony (*trust*) között. A különbség igen jelentős: a *reliance* racionális rutin, mely azon elvárást fejezi ki, hogy a személyek az intézményesen meghatározott irányban cselekszenek, szabályok szerint – racionális elvárás, hogy a sofőrök betartsák a közlekedési szabályokat, hogy az orvosok közbelépjenek a páciens megmentése érdekében stb. (Pettit 2008. 162.). E *reliance* által az egyének maximálják hatékonyságukat, a rutinra támaszkodva sikerül elérniük céljaikat (Pettit 2008. 162.). A bizalom mint szubjektív hiten alapuló viszony (*trust*) esetében a különbség nem a racionalitás hiányában, hanem a viszony interaktív és dinamikus jellegében áll (Pettit 2008. 163.). A *trust* azt feltételezi, hogy nem a rutinra támaszkodsz, hanem a másokban tudatosítod, hogy bízol benne, s a bizalom fenomenjében helyezed el őt. Milyen feltételek mellett jelenik meg a bizalom felé való nyitás? Az attitűd típusú társadalmi javak egyike a mások általi megbecsülés vagy elismerés: az egyének azon vágya, hogy pozitív társadalmi státuszt alakítsanak ki, a bizalom előfeltétele és gyakran megszerzésének motorja is (Pettit 2008. 166–169.).

Az online médiumot és a piacgazdaság metaforáját többször állították analogikus viszonyba egymással (Berners-Lee 2000. 39.). Mindkettő olyan információs tér, mely egy adott szabálycsomag szerint történő cseréken alapszik. Ebben az esetben az online médium vajon olyan tér is lenne, melyben racionálisan támaszkodhatom másokra, titkokat oszthatok meg, tanácsot kérhetek a személyes problémáim megoldásához vagy felmutathatom anyagi helyzetemet (Pettit 2008. 170.)? Pettit azt állítja, hogy nem, mert az online alapvető előfeltevése az, hogy a személyek nem olyan személyek, mint a valós életben, hanem „personák”, digitális maszkok. A dinamikus viszonyként felfogott bizalom egyetlen formája sem létezhet tehát: sem az elsőfokú (melyben konkrét bizonyítékaink vannak a személyekről és azok viselkedéséről), sem a másodfokú, melyben az elismerés motorja mozgásba lép (Pettit 2008. 172–173.). Az a tény, hogy a gyűrűt ujjunkon bármikor megfordíthatjuk – vagyis bármikor lemondhatunk digitális maszkunkról a mások által ismert formájában –, a bizalom legfőbb akadálya. Online nincsenek bizonyítékaink a személy viselkedésére vonatkozóan, sem más forrásból (harmadik féltől) érkező bizonyítékaink, sem az adott személy múltbeli tetteinek archívuma nem áll rendelkezésünkre (Pettit 2008. 171–172.).

Még ha el is fogadnánk az elméleti elkülönítést (*reliance/trust*), nem szűnne meg a bizalom *webének* technológiai problémája, csak egy magától értetődő kijelentés mellett érvelnénk: a személyek a weben nem ugyanazok, mint a valós életben. E tényt azonban senki sem kérdőjelezi meg, a digitális identitás a kortárs ember identitásának, e bonyolult identitásformának csak egyik aspektusa. A „digitális maszkok”, ha az eBayen alkudozom vagy wikipédia-szócikket írok, nem esnek egybe a személyekkel, csak bizonyos mértékben reprezentálják azokat. Az online bizalom a vártnál sokkal kevésbé áll összefüggésben a valós életbeli identitással. Azon műveletek esetében, melyek szükségszerűen való életbeli személyeket feltételeznek (mint az *e-banking* szolgáltatások igénybevétele), technológiai megoldás létezik: az adatközvetítés műveletének kódolása. Azon *webes* tapasztalatok esetében, melyek nem feltételezik teljesen és szükségszerűen a személyt (egy wikipédia-szócikk megírása, egy hír olvasása, egy weblogos kommentár), nem is szükséges a személyek iránti bizalom, hanem inkább a rutinos bizalom (*reliance*). Ugyanúgy bízni abban, hogy az információ sértetlenül megérkezik, olyan bizalmat feltételez, melynek technikai és nem társadalmi előfeltételei vannak. A gond akkor merül fel, ha a technológia e semlegességét és evolutív autonómiáját a szervezetek (például az állam) beavatkozásai

áthágják, vagy a kereskedelmi ágensek bizonyos szabályokat nem tartanak be (a Page+Rank algoritmusának Google általi megváltoztatása a saját szolgáltatásai előnyére) – ekkor a bizalom mint rutin veszélyeztetetté válik.

A másodfokú bizalmat, mely az elismerésen és a harmadik fél ajánlásán alapszik, a webes rendszer már támogatja. A biztonsági igazolványok módszerét a felhasználók sikerrel alkalmazzák. A bizalom intranzitivitásából kiindulva kidolgozták az elismerés „algoritmusát” (a PageRank egy ilyenfajta algoritmus példája), mely a kapcsolatok számán és más honlapok vagy személyek felől érkező pozitív ajánlásokon alapszik. Az a tény, hogy a bizalom nem megjósolható, tulajdonképpen garancia: az egyének a weben úgy cselekszenek, mint egy tökéletlen szabadpiacon, mely mértékletes „kereskedőkké” teszi őket, akik ismerik a bizonyos beavatkozások magas kockázati fokát. Amennyivel magasabb rutin-bizalmat biztosít a piac – mint például egy Facebook vagy LinkedIn-típusú online közösség vagy közösségi oldal –, annyival inkább közeledik a másodfokú hit-bizalom az elsőfokú hit-bizalomhoz. A közösségi oldalak ellentmondanak Gűgész mítosza elvének: a hálózat más „personái” követik minden cselekedetünket, a viselkedés változását azonnal észreveszik és jelentik.

Pettitnek van egy bevallatlan feltételezése: az online médiumban a személyek identitása egynemű. E médium sajátossága azonban éppen azon képesség, hogy utópikus előzményeket biztosít: az egyének bármilyen identitást kiválaszthatnak maguknak, és határtalan tapasztalatuk lehet. Már nem különböző, a választott tapasztalatok szerint választott világok szubjektumai – wikipédia vagy online póker, közösségi oldal vagy episztemikus alkalmazások közössége –, és e világok mindenképpen az interakció bizonyos szabályok szerint valósul meg. Amennyiben a felhasználók nem támaszkodhatnak (*rely upon*) ezekre a szabályokra, akkor az ilyen típusú platformok, melyek a web nagy részét létrehozzák, nem lesznek hitelesek. A bizalom a weben lokális jelenség, és nem feltételezi a valós világbeli bizalommal való hasonlóságot. Az online médiumban az identitás az adott digitális „régio” elvárásainak függvényében megosztott. Berners-Lee meglátása a kollektív identitások kérdésében itt talál válaszra.

Minimál-identitás

■ Amellett próbáltam érvelni, hogy az identitás a webes bizalomnak nem alapvető problémája. A bizalom elsősorban rutin jellegű, s két elven alapszik: a semlegességen és a személyes információkat közvetítő csatornák kódolásán. Az egyéneknek a webre való fellépés pillanatában meg kell érteniük e technológia generatív struktúráját (rugalmasságtöbblet, biztonságihiány), és software-ek szintjén kell védeniük adataikat. Ez már nem technológiai, hanem társadalmi elvárás, a digitális határon túl. Olyan elvárás, mely nevelésbeli és nem technikai vagy politikai ellenőrzéssel kapcsolatos cselekvést feltételez. Ezen elvárás nehezen vihető át a gyakorlatba a két zavaró tényező (Próteusz és Eliza) miatt, azonban sokkal kíváncsabb, mint a bizalmat ellenőrző központ irányított megjelenése vagy „techno-társadalmi identitás” (biztonsági chip, kód, egyedi kulcs) hozzárendelése az online ágenssé váló személyekhez.

A bizalmon alapuló közvetlen viszonyok esetében ezek lokális szinten, vagyis a web egy lehatárolt régióján belül – mint amilyenek a közösségi hálózatok vagy online közösségek – fejlődnek ki (találják meg normáikat és bizonyítékaikat). A webes tapasztalatok nagyon eltérőek, mert eltérőek a személyeknek a web által biztosított felületen belüli céljai. Így a cél függvényében választjuk ki a netnek azt a régióját, ahova csatlakozni szeretnénk. Minden régiónak megvannak a maga módszerei arra, hogy a hazugság vagy a csalás prohibítív árat érjen el.

Nem hinném, hogy bárki is úgy szörfölne a weben, mint egy egyszerű szabad és biztonságos információs térben. Van egy metafora, mely szerint az internet „információs autószeráda”. Vajon azok az egyének, akik az autószerádán autót vezetnek, nem tudják, hogy autószerádán vannak, nem látják a körülöttük levő autókat, és nem alkalmazkodnak-e a közlekedési táblákhoz? Néhány kivételtől eltekintve „szabályosan játszanak”, mert túl nagy ára lenne annak, hogy másként döntsének. Az autószerádán, amennyiben a szabályokat betartják, közlekedhetnek olyan személyek, akik képesek megjavítani autójukat, és olyanok, akik nem képesek erre. Az a bizalom, melyet a másikba vetnek, *reliance* típusú bizalom, és nem személyre szabott. Ugyanakkor lokális bizalom (éppúgy, ahogyan az államhatárok átlépésekor az autószerádán való közlekedés szabályai is megváltoznak), mely a digitális tér egy adott szegmensére vonatkozik.

K. A. fordítása

■ JEGYZETEK

1. Egy hálózat neutralitása a tartalommal, a felhasznált periferikus eszköztárral, a választott kommunikációs módozatokkal kapcsolatos megszorítások hiányára vonatkozik. (http://en.wikipedia.org/wiki/Network_neutrality – letöltve: 2010. 06. 14.)
2. A webes tapasztalat a Google keresőprogram használatára szorítkozhat. Egy másik tapasztalat lehet az, amikor online gazdasági ügyleteket bonyolítunk le (vásárlás, pénzáttétel, licitálás stb.). Egy másik szinten a wikipédia szócikkek írásában való közreműködés szintén webes tapasztalat, mint ahogyan a weblogok vagy egy a Facebookhoz hasonló közösségi oldal használata is az. Mindezek a bizalom különböző szintjeit feltételezik az online és a fizikai identitás különböző aspektusaival összefüggésben. Ezen sajátos esetek mindenképp vonatkozóan egyre alkalmazottabb szociológiai szakirodalom vonatkozik.
3. Valóban a nickname-ek (fedőnevek) nagy részének semmi köze a valós identitáshoz, mint ahogy az online videojátékbeli vagy 3D virtuális világbeli (a World of Warcraft vagy a Second Life) avatarnak inkább fikciós/imaginárius jellemzői lesznek, semmint a fizikai világban megnyilvánuló identitással közös jellemzői.

■ IRODALOM

- Tim Berners-Lee et al: A Framework of Web Science. Foundations and Trends in Web Science. 2006. 1. 1. 1–130.
- Tim Berners-Lee: Weaving the Web. The Past, Present and Future of the World Wide Web by Its Inventor. Texere, London, 2000.
- Hubert L. Dreyfus: On the Internet. Routledge, London, 2001.
- Hans Lenk: Recognizing the Structural Features of the New Technologies. Encyclopedia of Science, Technology and Ethics. Szerk. Carl Mitcham. I. Macmillan Reference USA, Farmington Hills, 2005.
- Victoria McGeer: Developing Trust on the Internet. Analyse & Kritik 2004. 26. 91–107.
- Philip Pettit: Trust, Reliance, and the Internet. Information Technology and Moral Philosophy. Jeroen van den Hover (ed). John Weckert. Cambridge University Press, New York, 2008.
- Georg Simmel: A titok és a titkos társadalom. (Ford. Berényi Gábor) In: Uő: Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. Gondolat, Bp., 1973. 311–345.
- Jonathan L. Zittrain: The Future of the Internet. And How to Stop It. Yale University Press, Yale, 2008. Online változat: <http://futureoftheinternet.org/blog>. Letöltve: 2010. 06. 14.

VINCZE HANNA ORSOLYA

AZ INTERNETES KÖZÖSSÉGI HÁLÓZATOK ROMÁNIAI HÍRMÉDIA-REPREZENTÁCIÓI

Az online közösségi
hálózatok
médiareprezentációjában
[...] a semmittevés
jelenik meg a
leghangsúlyosabb
kockázatként.

A közösségi oldalak használatának rendkívüli növekedését tárgyaló hírek és beszámolók mostanában napi rendszerességgel jelennek meg az újságokban és a blogvilágban. A romániai média is jelentős terjedelemben számolt be azokról az adatokról, melyek szerint az átlagos amerikai felhasználó fészbükolásra fordított ideje meghaladja a bármely más weboldalon eltöltött időmennyiséget, sőt a Google, Yahoo és Youtube barangolásidő összegét¹ is, a Hi5 közösségi oldal pedig bármely más vizsgált weboldalnál több² egyedi romániai látogatót számlál.

A közösségi oldalak körül ugyanakkor egyre több a társadalmi aggály. A hírekben nagy teret kapnak az online adatvédelemmel, erőszakkal, személyes és anyagi kockázatokkal kapcsolatos beszámolók, de a közösségi hálózatokat érintő vállalati és kormányzati beavatkozások körüli féltelmek is (az online privát szféra védelmét célzó törvénykezési és felügyeleti kezdeményezések körüli vitákhoz lásd Marwick – Murgia-Diaz – Palfrey 2010).

Az online közösségépítés generációs problémákat is felvet. A facebook.com adatai szerint 2010 júniusában a romániai felhasználók alig 14 százaléka volt 35 év feletti, azaz nem valószínű, hogy a romániai szülők első kézből szereznének tudomást a gyermekek és tinédzserek itteni tevékenységéről. Ugyanakkor a *Biztonságosabb internethasználatért az Európai Unió gyermekei számára – szülői szemszögből* Eurobarométer (Flash EB 248 2008) adatai szerint a közösségi média használata a szülők által legszigorúbban szabályo-

zott internetes tevékenységek közé tartozik. Arra a kérdésre, hogy mely online tevékenységek nincsenek engedélyezve, a leggyakoribb válasz az „online közösségi profil készítése” volt; a romániai szülők többsége (54 %) is ezt a választ adta. A felmérés ugyanakkor azt is kimutatta, hogy a szülők számára a tömegkommunikáció (TV, rádió, újságok és folyóiratok) jelenti az elsődleges, az internetes kockázatokra vonatkozó forrást. A médiareprezentációk azonban nemcsak a magánjellegű, szülők által felállított szabályok, hanem a kormány szintű szabályozások szempontjából is fontosak. A szabályozásokról folytatott közvitákban ugyanis nagy szerepet játszanak a technopánikok, azaz az új, számítógépes technológiák által kiváltott médiapánikok. Ezek egyben a szabályozás irányába gyakorolt társadalmi nyomás eszközei is lehetnek (Buckingham and Sefton-Green 1997. 285–287; Ponte – Bauwens – Mascheroni 2009. 159.), illetve gyakran a politikusok erkölcsi tartását hivatottak bizonyítani. Romániában a jelenség világos példái a visszatérő médiaerőszak-viták és az ezekkel egyidejűleg megfogalmazott felszólítások a Nemzeti Audiovizuális Tanács irányába a képernyőn megjelenő erőszak visszafogására.

A gyermekek és az internet médiareprezentációira vonatkozó kutatások jelentős eltéréseket találtak abban is, ahogyan a különböző országok médiái az online lehetőségeket és kockázatokat bemutatják. Az EuKids Online program keretén belül készült, a gyermekek és az internet európai sajtómegjelenésének összehasonlító nemzetközi elemzése arra a következtetésre jutott, hogy ezek a reprezentációk „az észlelésre vonatkozó következményekkel járhatnak. Az az általános tanulság, hogy a különböző országok médiájának ábrázolásmódja (egyéb tényezőkkel együtt) eltérő kockázatokra tehet érzékennyé, ami befolyásolhatja, hogy az egyes kockázati tényezőknek az emberek milyen fontosságot tulajdonítanak.” (Haddon – Stald 2009. 25–26.)

Jelen tanulmány, a fenti bevezető szempontokból kiindulva, az online közösségi hálózatok megjelenítését vizsgálja két romániai hírsatorna – egy internetes hírportál és egy minőségi napilap internetes kiadása – esetében. 2010. júniusi adatok szerint az *Adevărul* jelenleg a legnagyobb olvasói bázissal rendelkező minőségi lap, emellett online kiadása (www.adevarul.ro) a hírmédia kategóriában a legnagyobb online olvasóközönséggel rendelkezik. A *Hotnews* pedig (www.hotnews.ro) a legtöbb olvasót számláló internetes hírportál. A *sati.ro* (internetes forgalom- és látogatottság-adatokat közlétező oldal) szerint 2010 júniusában mind a *hotnews.ro*, mind az *adevarul.ro* több mint 1,3 millió egyedi látogatót számlált havonta, mindkettőjük esetében 100 000 fő feletti napi átlaggal.³ Az év első három hónapjában az *Adevărul* eladott napi példányszáma pedig 123 000–131 000 között volt.⁴

Az adatgyűjtés 2010 márciusa és májusa között zajlott. Olyan, a közösségi hálózatokra vonatkozó cikkeket fogunk tehát vizsgálni, amelyek ebben az időszakban jelentek meg az *adevarul.ro* és a *hotnews.ro* oldalakon. Előbb áttekintjük a fő kérdéseket, amelyeket a cikkek a közösségi hálózatok kapcsán felvetnek, majd külön tárgyaljuk a gyermek felhasználóval kapcsolatos kérdéseket, valamint a fő kockázatok megjelenítésében használt, moralizáló nyelv sajátosságait.

Keresésünk az *Adevărul* és a *Hotnews* internetes archívumaiban a fent említett időintervallumban (2010. március 1. – május 31.) megjelent, közösségi oldalakkal kapcsolatos anyagokra összesen 220 cikket eredményezett. Ebből 136 az *Adevărul*-ban, 86 a *Hotnews*-on jelent meg. Bár eltérő keresési kifejezések eltérő eredményeket adtak, ezt a számot elegendőnek ítéltük ahhoz, hogy megfogalmazhassunk néhány konklúziót az online közösségépítés megjelenítéséről.

A cikkeket első lépésben fő témájuk szerint kódoltuk. Magukat a kódokat a cikkek tanulmányozása nyomán alakítottuk ki, de építettünk Haddon és Stald 2009 és Ponte et al. 2009 kvantitatív elemzéseire is. Ez utóbbiak kódrendszere az EuKids Online projekt által kifejlesztett keretrendszert veszik alapul, amely a felhasználók

(esetükben gyerekek) online tapasztalatait lehetőségekként vagy kockázatokként kategorizálja. E két nagy kategória további alkategóriákra oszlik – tartalmi, kapcsolati és magatartásbeli lehetőségekre, illetve kockázatokra, amelyek a felhasználók online „kommunikációs szerepein” alapulnak: címzett – *tartalom*, interakció résztvevője – *kapcsolat* és cselekvő, „tartalom-kínáló, illetve személyes kapcsolatban cselekvő” – *magatartás* (Hasebrink – Livingstone – Haddon 2008. 8–9.).

A cikkek először egyszerű kódolást kaptak, azaz a cikkek száma megegyezett a kódok számával. Bár felmerült a többszörös kódolás lehetősége, a cikkek nagy többsége könnyen leírhatónak bizonyult egy központi témára hivatkozva. Ezért első lépésben a közösségi hálózatokhoz kapcsolódó, kiemelkedő témaköröket egyszeri kódolással határoztuk meg. A cikkek hasonlóképp könnyedén besorolhatónak bizonyultak a tágabb *lehetőség* vagy *kockázat* kategóriákba. Ami viszont a további felosztást illeti, a tartalom, kapcsolat, magatartás alkategóriák a kockázatok megragadására alkalmasabbnak bizonyultak, mint a lehetőségekre. Ez elsősorban a cikkek kiválasztása mögött meghúzódó szempont természetéből adódott. A közösségépítés interaktív tevékenység, ahol a tartalom kapcsolatokon keresztül áramlik, az interakciók pedig magukban foglalják mind a szereplők közötti kapcsolatteremtést, mind pedig azok egymással szembeni magatartását. Ám míg a lehetőségek általában a résztvevők valamennyi szerepéhez kapcsolódhattak, a kockázatok különálló kommunikációs szerepekhez fűződtek.

Az 1. táblázat a cikkek egyszerű kódolását követő eredményeket mutatja:

1. táblázat Online közösségi hálózatokhoz kapcsolódó lehetőségek és veszélyek (egyszerű kódolás)

Lehetőségek		Kockázatok					
		Tartalom		Kapcsolat		Magatartás	
szórakoztatás	28	megszégyenítés	6	magánszféra sérelme	9	semmittevés	13
aktivizmus	27	erőszak / gyűlöletbeszéd	5	szexuális kockázatok	9	önbántalmazás	4
szocializáció	24	torzítás	3	személyes adathalászat	7	identitás-lopás	3
információ	21	pornográfia	2	verbális erőszak	4	verbális agresszió	3
üzleti tevékenység	17					zsarolás	2
közérdek	14					prostitúció	2
technológiai konvergencia	14						
penetráció	3						
<i>Összeg</i>			<i>16</i>		<i>29</i>		<i>27</i>
<i>Végösszeg</i>	<i>148</i>						
						<i>72</i>	

Az online közösségi hálózatokhoz kapcsolódó lehetőségek a kódok 67 százalékát, míg a kockázatok a kódok 33 százalékát tették ki. Az arány általános optimizmust, a jelenséggel szembeni pozitív attitűdöt sugall. Ez a magatartás összefügghet azzal, hogy a média azután kezdett hangúlyos figyelmet fordítani az online közösségépítésre, hogy a Facebook-használat hirtelen megugrott: a romániai felhasználók száma például 2010 januárja és márciusa között 500 000-ről több mint 1 000 000-ra nőtt. 2009 szeptemberétől 2010 júniusáig összesen egymillióval bővült a felhasználók köre.⁵ Ezek a számok nem teszik a Facebookot a legnagyobb romániai felhasználóval rendelkező közösségi oldallá, ugyanis a hi5.com folyamatosan több mint 4 millió egyedi romániai felhasználót számlál havonta, de vannak egyéb helyi oldalak, mint például a neogen.ro vagy a tpu.ro, amelyek hasonlóképp havi egymillió körüli egyedi bejelentkezőt regisztrálnak.⁶ Ezeket az oldalakat azonban jóval kevesebb médiafi-

gyelem övezi. A pozitív magatartás tehát fakadhat a legutóbbi online jelenség penetrációjának modernizáló tényezőként való értelmezéséből is. Erre utal az is, hogy a technológiai hírek, amelyeket itt a *technológiai konvergencia* kód jelölt, és amelyek főként azért bukkantak fel keresésünkben, mert számos beszámoló szólt a különféle mobil eszközök közösségi média funkcióiról, szintén pozitív hangvételű, technológiailag optimista, a lehetőségekre összpontosító írások.

Az elemzés nyomán az online közösségi hálózatokhoz kapcsolódó lehetőségek közül a *szórakoztatás*, *aktivizmus*, *szocializáció*, *információ*, *üzleti tevékenység*, *közérdek* és *technológiai konvergencia* emelkedtek ki, de ide kapcsolódott még a jóval kisebb hangsúlyt kapott *penetráció* is.

A Facebook hangsúlyossága a közösségi hálózatokra vonatkozó anyagokban (2010. augusztus 1-jén a teljes *Adevărul* archívumra kiterjesztett keresés 863 találatot eredményezett a Facebook, 517-et a Hi5, 59-et a Neogen és 6-ot a Tpu kulcsszavakra) összefügg azzal a ténnyel is, hogy a Facebook a szórakoztatóipari és celebhírek fő forrásává vált. Ugyanez magyarázza a *szórakoztatás* és az *információ* kódok kimagasló eredményeit. Jó néhány *információ* kategóriába sorolt cikk fő témája nem az online közösségépítés volt, hanem azért bukkant fel elemzésünkben, mert az események és hírességek weboldalaival párhuzamosan (esetenként helyett) azok facebook-profiljára irányítják az olvasót. A facebook-profilokra és Twitter-üzenetekre való hivatkozás bevett újságírói gyakorlatként jelent meg, habár ezeket az információforrásokat ugyanúgy használták, mint egy weboldalt vagy egyenesen sajtóközleményt.

A *szórakoztatásként* kódolt cikkekben a közösségi oldalak filmtémákként, szórakozási formákként (pl. tréfás csoportok létrehozása) vagy rajongócsoportokat szervező felületekként jelentek meg. A rajongótáborok szervezésében betöltött szerepük nagymértékben hozzájárult a szórakoztatóipari hírek magas számához. Az *információ* kód szoros kapcsolatot mutatott a szórakoztatással, de olyan cikkekhez is kapcsolódott, amelyek a közösségi oldalakat információmegosztó felületekként, tudományos kutatások tárgyaiként vagy a bűnmegelőzésben betöltött szerepük kapcsán tárgyalták.

Az *üzleti tevékenység* kód hasonlóan változatos anyagokat fedett: a közösségi oldalak megjelentek hasonló vállalkozások üzleti modelljeiként, de egyéb üzleti lehetőségek, például online reklám- és PR-kampányok, illetve az üzleti kommunikáció felületeiként is.

A közösségi oldalak gyakran szerepeltek az online aktivizmus helyszínéeként, ahol különböző társadalmi és politikai tiltakozások szerveződhetnek és folyhatnak, illetve különféle projektek promoválhatók, környezetvédelmi kérdésektől az emberek mosolyra fakasztásán át az adományok gyűjtéséig és adományok bejelentéséig. Amellett, hogy a hasonló alulról érkező, „grassroot” kezdeményezéseknek kommunikációs és reprezentációs felületet nyújtanak, a közösségi oldalak közintézményeknek, hatóságoknak is segédeszközzül szolgálnak az állampolgárokkal való kapcsolatfelvételben és kapcsolattartásban. Az ilyen esetek *közérdek* kódot kaptak.

Az internethasználattal kapcsolatos fő tartalmi, kapcsolati, illetve magatartásbeli kockázatok közül az online közösségépítésben főként kapcsolati és magatartásbeli kockázatok merülnek fel, kevésbé tartalomra vonatkozóak. A tartalmi kockázatok közül a leghangsúlyosabb a *megszégyenítés*, amely valamely személyt érintő feszélyező, kínos információk internetes nyilvánosságra hozatalát takarja, beleértve a munkahelyi alkalmazhatóságot befolyásoló információkat is. Egyéb ide tartozó kockázati kódok az *erőszak* és *gyűlöletbeszéd*, *torzítás* – különféle hamis vagy félrevezető tartalmak, ide értve az üzenet uralásának nehézségeit az üzleti kommunikációban –, illetve a *pornográfia*.

A kapcsolati kockázatok közül leghangsúlyosabb a *magánszféra sérelme* volt. Ez a kód olyan történetekhez rendelődött, amelyekben egy adott személy kapcsolathá-

lójának tagjai magánjellegű információkat hoznak nyilvánosságra, vagy ilyen információkkal visszaélve nem kívánt kereskedelmi- és reklámcélokra használják azokat. A *szexuális kockázatok* hasonlóképp viszonylag gyakran jelentek meg. Az ilyenként kódolt cikkek általában kockázatos szexuális partnerrel való kapcsolatba lépést vagy a résztvevők, főként gyerekek szexuális bűnténynek való kitettségét tárgyalják (mint például a szexuális célzatú internetes behálózás, a „grooming”). A *adathalászat* elsősorban titkos adatok megszerzését célzó támadásokra utal, míg a *verbális bántalmazás* mások általi címkézést, zaklatást, megfélemlítést fed.

A közösségi oldalakhoz leginkább társított kockázat a *semmittevés*. A kód neve szándékosan mond értékítéletet, mivel a közösségi oldalakon folytatott tevékenységeket céltalan időtöltésnek minősítő cikkek erőteljes moralizáló és ítélkező hangnemet használtak, esetleg ilyen megszólalásokat idéztek, például munkaadókat, akik anyagi szempontból megkurtítva érzik magukat az alkalmazottak ilyen tevékenységei miatt; vagy az internetes közösségépítés olyan hatásaira panaszkodtak, amelyek az élet különböző területeire nyomják rá bélyegüket, a kézírástól a családi életig vagy akár a valóság észleléséig. A semmittevés ugyanakkor elsődlegesen a romániai felhasználók tapasztalatára vonatkozva jelent meg. Amellett, hogy a 13 így kódolt cikkből 10 lokális történetekről számol be, ez utóbbiak egyike fel is hívja a figyelmet az ellentétre a közösségi oldalaknak a munkahelyi hatékonyság növelésében megnyilvánuló, nemzetközi kutatási eredmények által alátámasztott előnyei és a közösségi oldalak céltalan semmittevésként való romániai felfogása között. ⁷

Az *önbántalmazás* kód alá sorolt cikkek olyan felhasználókról szólnak, akik önkárosító viselkedést vagy potenciálisan veszélyes tevékenységet bátorító csoportokhoz csatlakoztak, illetve a közösségi oldalakon veszélyes információkhoz jutottak, például kábítószeres hozzáférhetőségéről. Az *identitáslopásról* szóló történetek hírességek neve alatt létrehozott hamis profilokról számolnak be. A *verbális agresszió* körébe családi veszekedések vagy erőszakos kifejezőmód, címkézés, zaklatás tartozik. Ezek, akárcsak a *zsarolás* és a *prostituáció*, magatartási kockázatokként lettek besorolva, amennyiben a cikk középpontjában nem annyira az áldozat, mint inkább az elkövető állt. Az utóbbi kódok azokat a nehézségeket is illusztrálják, amelyeket a közösségépítés internetes veszélyeinek kapcsolati vagy magatartásbeli kockázatokként való besorolása felvet.

Összehasonlító nézőpontból elmondható, hogy az angol nyelvű médiában az adatgyűjtés időszakában az online közösségi hálózatokkal kapcsolatos legfőbb kérdés a magánszféra védelme volt. Az angolszász média nagy terjedelemben számolt be azokról az indulatos reakciókról, amelyeket a Facebook váltott ki, amikor a személyes adatokra vonatkozó beállításokat úgy módosította, hogy több adat vált alapértelmezett módon nyilvánossá (a vitákról általánosan lásd Vleugels – Verhenneman – Bannier 2010). Márciusban további terveket jelentettek be, amelyek szerint a közösségi oldal külső weboldallal automatikusan megoszthatna személyes adatokat. Mindez oda vezetett, hogy az elszaporodó kritikák mellett mozgalom indult a Facebookról való leiratkozásért, május 31-ét pedig *Hagyd el a Facebookot napnak* nevezték ki. Bár a mozgalomnak a számokat tekintve nem volt nagy hatása, előkészületei jelentős médiavisszhangot kaptak. Válaszként a Facebook alapítója, Mark Zuckerberg, május 24-én a *Washington Post*-ban elismerte az adatvédelmi beállítások egyszerűsítésének szükségességét, hogy így a felhasználók jobban ellenőrizhessék saját személyes információikat. ⁸

Egy másik, szintén nagy figyelmet kapott hír ugyanebben az időszakban a Facebook biztonsági szakemberei és az Egyesült Királyság gyermekvédelmi hatósága közötti találkozó volt. A találkozó kontextusa, hogy a Facebookra egyre nagyobb nyomás nehezedett, hogy javítson a gyermekek védelmén.

A Facebook kapcsán megjelenő, a biztonság és a magánszféra védelmét számon kérő megnyilvánulások a brit sajtó számára is a sajtóban kibontakozó morális pániknak tűntek: „Az utóbbi hetekben az online közösségépítés biztonságával kapcsolatos morális pánik mindenhol jelen volt a médiában” – írta a *The Observer* március 21-én,⁹ míg a *The Herald* internetes kiadása nemrég *Moral panic over Facebook will not cure our ills*¹⁰ (A Facebook körüli morális pánik nem fog kigyógyítani a betegségeinkből) címmel közölt írást (a szociológia területéről származó fogalomnak a média szakzsargonba való átkerüléséről lásd Hunt 1997).

Mivel az adatgyűjtés ideje alatt az angol nyelvű, illetve a globális médiában a fenti kérdések kiemelt figyelmet kaptak, számítani lehetett rá, hogy kutatási eredményeink is ebbe az irányba torzulnak. Különösen ha figyelembe vesszük, hogy az angol nyelvű média, különösen a brit sajtó fontos hírforrása a romániai médiának is. A közösségi oldalakat használó gyermekekről szóló, a vizsgált kiadványokban megjelent külföldi hírek harmada például a brit sajtóból, fele pedig az angol nyelvű médiából származott. A más hírforrásokból, például az AFP-től átvett vagy a forrásmegjelölés nélküli híryanagok is legnagyobbbrészt brit vagy amerikai hírekre utaltak.

A magánszféra védelmével kapcsolatos félelmek hangsúlyosságára vonatkozó elvárások azonban nem igazolódtak. A magánszférával kapcsolatos hírek (*a magánszféra sérelme, adathalászat, identitáslopás* kódokkal, összesen 19) kis részét képezték a kutatás során vizsgált összesen 220 cikknek. Sőt mi több, ezek legtöbbször adathalászatról – a banki adatok vagy egyéb személyes felhasználói adatok megszerzéséről, feltöréséről – szóltak. A más felhasználók által nyilvánossá tett személyes információk témája leginkább hírességekhez, nem az egyszerű felhasználó tapasztalathoz kötődött.

Alig két anyag foglalkozott a bizalmas adatok kérdésével, illetve annak lehetőségével, hogy az oldal működtetői élnének vissza azokkal. Mind az *Adevărul*, mind a *Hotnews* beszámolt róla, hogy Zuckerberg beismerte, a bizalmas adatok kérdésének kezelésében hibákat követtek el. A két beszámoló hangvétele igencsak békés, gyakorlatilag a hivatalos állásfoglalást veszik át, miszerint a vállalat minden tőle telhetőt megtett a magánjellegű adatok védelme érdekében. A cikkek azonban a közösségi oldalon elkövetett, a személyes adatokhoz kapcsolódó esetleges bűncselekményekre összpontosítottak, és nem Zuckerbergnek arra a máshol nagy port felkavart kijelentésére, hogy életünk alapértelmezetten nyilvánossá válik, ezért az adatvédelmi beállítások változtatásait újra kell gondolni; holott a vizsgált időszakban ez volt az angol sajtóviták központi kérdése.

A magánszféra védelmének viszonylagos súlyát úgy is megpróbálhatjuk megragadni, ha arra kérdezzük rá, hogy a témát tárgyaló cikkek a romániai felhasználó tapasztalatairól szólnak-e, vagy máshonnan átvett hírek. Márpedig a 19 vonatkozó cikkből csak 4 rendelkezett romániai kontextussal. Utóbbiak leginkább a társasági élet és szórakozás rovatokban jelentek meg, és a hírességek online nehézségeivel foglalkoztak.

A magánszféra védelmének viszonylag alacsony jelentősége nem kizárólag az itt elemzett román médiumokra jellemző. A magánszféra védelmével kapcsolatos anyagok hasonlóképp kis száma jellemző a déli latin országok, Olaszország, Spanyolország, Portugália médiájára is, ezekkel pedig Románia nemcsak kulturálisan, hanem internet-felhasználás tekintetében is számos hasonlóságot mutat: ha a déli latin államokra igaz, hogy „az internet lassúbb és alacsonyabb százalékbán való elterjedése, használata segít megmagyarázni, miért áll még messze a minőségi sajtó attól, hogy a fogyasztók jogaira és magánjellegű adataik védelmére összpontosítson” (Ponte et al. 2009. 163.), hasonló tényezők működhetnek Románia esetében is.

A vizsgált cikkek közül több, a 220-ból 40 foglalkozott a közösségi oldalak gyermek és fiatalok felhasználoival. Ezek közül 32 kifejezetten a gyermekekről szólt,

míg a „fiatalok” magukban foglalhatják az egyetemistákat és a fiatal felnőtteket is. Ha külön tekintjük a gyermek felhasználókról szóló cikkeket, a lehetőségek és veszélyek egyensúlya jelentősen elmozdul az általános tendenciához képest. Amint azt a korábbi, valamennyi cikket figyelembe vevő elemzésnél láttuk, általánosságban a lehetőségek (67%) messze meghaladták a kockázatokat (33%). Ha viszont csak a gyermekekre vonatkozó cikkeket tekintjük, a kódok 73 százaléka utal kockázatokra. A gyermekeket fenyegető veszélyek hangsúlyozásának tendenciája megmaradt, sőt erősödött, amikor a lokális vagy egyszerre külföldi és helyi vonatkozású anyagokat külön vizsgáltuk. Ebben az esetben a kockázatok a kódok 76 százalékát adták.

A kockázat-kódok magas hányada nem érhet meglepetésként, ha felidézzük a gyermekek és az internet európai sajtómegjelenítésének elemzését, amely szerint a tendencia Európa-szerte inkább a kockázatok, mint a lehetőségek hangsúlyozása felé mutat: „Ha elhisszük a mondást, miszerint az újságírás világában »a jó hír nem hír«, akkor ez valószínűleg megmagyarázza [...], miért van az, hogy majdnem minden országban magas azoknak a híreknek az aránya, amelyek a gyermekeket érintő internetes kockázatokra vonatkoznak. Ezek átlagban minden három cikkből kettőben (64%) megjelennek. Mindeközben majdnem minden államban (kivéve Bulgáriát, ahol összesítve is alacsony a cikkek száma) a lehetőségek sokkal, többnyire látványosan kevésbé jelennek meg (főleg Görögországban, Portugáliában és az Egyesült Királyságban).” (Haddon – Stald 2009. 24.)

Az internet egy szeletének itt elemzett médiareprezentációja mögött azonban nem a „ha vérzik, akkor jöhet”* típusú hozzáállás áll. Ellenkezőleg, az általános tendencia egyértelműen inkább a lehetőségek, mint a veszélyek hangsúlyozása és általában az optimista várakozások irányába mutat. Az online közösségi hálózatok általában vett megjelenítése, illetve a kizárólag a gyermekekre vonatkozó anyagok hangsúlyai közötti éles eltérések inkább a gyermekek médiareprezentációjának sajátosságai segítségével magyarázható.

2. táblázat. Gyermekek online közösségi hálózatokon, külföldi és helyi hírek: életterület és megszólalók (többszörös kódolás)

Életterület		Megszólalók	
jogi-bűnügyi	16	szakértők	8
oktatás-nevelés	8	jogászok / rendőrség	8
család	6	gyermekek	6
szórakozás / szabadidő	5	ipar	6
társasági élet	5	újságírók	6
munka	1	non-profit szervezetek	5
politika	1	szülők	4
szociális problémák	1	nincs	3
		politikuskok / kormány	3
		egyetemi oktatók / kutatók	2
		tanárok	2

A gyermekek online tapasztalatait ábrázoló cikkek sajátosságainak jellemzőit úgy ragadhatjuk meg, ha megvizsgáljuk, hogy a cikkek ezeket az online közösségi tevékenységeket az élet mely területeihez kötik, és tapasztalataikat milyen hangok artikulálják.

A gyermekek online közösségi tevékenységeinek médiareprezentációját meghatározó domináns hang a szakértőké, valamint a jogászoké és a rendőröké. Ha a gyermekek is szót kapnak, a cikkek jórészt online megnyilvánulásait idézik, és nem

azokkal kapcsolatos véleményüket, meglátásaikat. A tanárok és a szülők ritkán szerepelnek a megszólaltatottak között. A kizárólag helyi vagy külföldi és helyi utalásokat egyaránt tartalmazó cikkekben mindegyik esetben azonosítható egy erős, jól körvonalazható hang. (A három *nincs* kód a fenti táblázatban mind külföldi hírekre vonatkozik.) Ez utóbbi sajátossággal összhangban a fő életterületek között a jogi-bűnügyi vezet, amely az életterületekre vonatkozó kódok 37 százalékát teszi ki.

Az online közösségi hálózatok médiareprezentációjában általában, valamint a kifejezetten a közösségi oldalakat használó gyermekekre vonatkozó cikkekben egyaránt a *semmittevés* jelenik meg a leghangsúlyosabb kockázatként.

Online közösségi hálózatokhoz társuló kockázatok a helyi hírekben (méretarányos kódnevek)

szexuális kockázatok prostitúció
adathalászat
torzítás zsarolás pornográfia
önbántalmazás
szemmittevés
megszégyenítés
identitás-lopás
verbális agresszió

A semmittevés erős értékítéletet hordozó, morális felhangokkal teljes téma. A közösségi oldalakon időző felnőttek a munkaadó pénzt pazarolják, míg egy másik cikk szerint az ugyanezt művelő fiatalok egyenesen munkakerülők.¹¹ A gyermekek, ahelyett hogy kemény munkával érnék el céljaikat, a virtuális világban fecserlik az időt, ahol a siker könnyen jön, akárcsak a média által kínált sikermodellekben.¹² Ezeknek a félelmeknek a szakértői hangok adnak még nagyobb súlyt. A javasolt megoldások általában az ellenőrzés felé mutattak (az ipar, az iskola vagy a szülők részéről), illetve hangsúlyos még a rendszabályozás és a megfelelő értékek átadásának szükségessége. A legutóbb idézett cikkben felsorolt megoldások között szerepelt rendőrök meghívása az órákra, valamint börtönökben, illetve fiatalok bűnözők számára fenntartott intézményekben tett, elrettentő célzatú látogatások.

A médiaerőszak körüli morális pánikok általában a szigorúbb felügyelet és szabályozás szükségességének irányába mutatnak. Mivel a gyermekek online közösségi tevékenységeihez kapcsolódó kockázatok hasonló nyelven, hasonló keretrendszerben jelennek meg, az internet szabályozásának kérdése a közeljövőben várhatóan erőteljesebben fog jelentkezni. A felügyelet és szabályozás alternatíváit a média- és digitális írástudást fejlesztő programok jelenthetik, amelyek teret engednek az önálló cselekvésnek, kreativitásnak és részvételnek. Ezen túl azonban a médiaműveltség, a gyermekek internetes tapasztalatait keretező médianyelvzet jobb megértése a szülőket és a döntéshozókat is segíthetné az online kockázatok és lehetőségek közötti jobb eligazodásban.

Madaras Szidónia fordítása

■ JEGYZETEK

1. Facebook Users Average 7hrs a Month in January as Digital Universe Expands. Nielsen Wire. (adatgyűjtés időpontja 2010. júl. 30.), http://blog.nielsen.com/nielsenwire/online_mobile/facebook-users-average-7-hrs-a-month-in-january-as-digital-universe-expands/
2. A részletes adatokat lásd SATI – Studiul de Audiență și Trafic Internet (Internet Audience and Traffic Survey), http://www.sati.ro/index.php?page=rezultate_site (utolsó látogatás időpontja 2010. júl. 3.).
3. A részletes adatokat lásd BRAT – Biroul Român de Audit al Tirajelor (Romanian Circulation Audit Bureau), http://www.sati.ro/index.php?page=rezultate_site (utolsó látogatás időpontja 2010. júl. 3.).
4. A részletes adatokat lásd <http://www.brat.ro/index.php?page=cifre> (utolsó látogatás időpontja 2010. júl. 3.).
5. A felhasználók számának növekedési statisztikáit lásd <http://www.facebakers.com/countries-with-facebook/RO/> (utolsó látogatás időpontja 2010. júl. 3.).

6. A részletes adatokat lásd SATI – Studiul de Audiență și Trafic Internet (Internet Audience and Traffic Survey), http://www.sati.ro/index.php?page=rezultate_site&o=name&sort=ASC&siteid=nespecificat&letter=toate&filter_type_period=1&filter_category=27#nespecificat (utolsó látogatás időpontja 2010. júl. 3.).
7. Vlad Barza, Stúdiu Cisco: Peste jumătate din companii interzic folosirea rețelelor sociale, însă un sfert dintre angajați schimbă setările pentru a avea acces la ele. HotNews.ro 2010. máj. 19. (utolsó látogatás időpontja 2010. aug. 3.), <http://economie.hotnews.ro/stiri-it-7291861-studiu-cisco-pestre-jumatate-din-companii-interzic-folosirea-retelelor-sociale-insa-sfert-dintre-angajati-schimba-setarile-pentru-avea-acces-ele.htm>
8. Mark Zuckerberg, from Facebook, answering privacy concerns with new settings. The Washington Post 2010. máj. 24. (utolsó látogatás időpontja 2010. júl. 30.), <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/05/23/AR2010052303828.html>
9. Tom Chatfield: Smokescreen game guides teenagers through dangers of social networking. The Observer 2010. márc. 21. (utolsó látogatás időpontja 2010. júl. 31.). <http://www.guardian.co.uk/technology/2010/mar/21/smokescreen-privacy-social-networking>
10. Moral panic over Facebook will not cure our ills. Herald Scotland 2010. jún. 18. (utolsó látogatás időpontja 2010. júl. 31.) <http://www.heraldscotland.com/comment/herald-view/moral-panic-over-facebook-will-not-cure-our-ills-1.1041916>
11. Daniela Șerb: Generația care nu vrea să muncească prea mult. Adevărul 2010. ápr. 15. Letöltve: 2010. aug. 10. http://www.adevarul.ro/actualitate/social/Generatia_care_nu_vrea_sa_munceasca_prea_mult_0_244176096.html
12. George Enache: AVERTIZARE! Sute de copii și tineri târgovișteni pot ajunge inadaptati. Adevărul 2010. máj. 8. Letöltve: 2010. aug. 10. http://www.adevarul.ro/locale/targoviste/AVERTIZARE-Sute_de_copii_si_tineri_targovisteni_pot_ajunge_inadaptati_0_257974238.html; C. Toma: Cauzele violenței: internetul, jocurile și desenele animate. Adevărul 2010. jún. 7. Letöltve: 2010. aug. 10. http://www.adevarul.ro/scoala_educatie/clasele_cinci_opt/Cauzele_violentei_internetul-jocurile_si_desenele_animate_0_275972822.html

■ IRODALOM

- David Buckingham – Julian Sefton-Green: Multimedia Education. Media Literacy in the Age of Digital Culture. In: Media Literacy in the Information Age 6. Current Perspectives: Information and Behaviour. Szerk. Robert Kubey. NJ: Transaction, New Brunswick, 1997.
- Flash EB 248. Towards a safer use of the Internet for children in the EU – a parents' perspective. 2008. http://ec.europa.eu/information_society/activities/sip/docs/eurobarometer_analyticalreport_2008.pdf. Letöltve: 2010. márc. 17.
- Leslie Haddon – Gitte Stald: A cross-national European analysis of press coverage of children and the internet. LSE, London, 2009. EU Kids Online <http://www.lse.ac.uk/collections/EUKidsOnline/Reports/MediaReport.pdf>.
- Uwe Hasebrink – Sonia Livingstone – Leslie Haddon. 2008: Comparing children's online opportunities and risks across Europe: cross-national comparisons for EU Kids Online. 2008. <http://eprints.lse.ac.uk/21656/>. Letöltve: 2010. júl. 30.
- Arnold Hunt: 'Moral Panic' and Moral Language in the Media. The British Journal of Sociology 1997. 48. 629–648.
- Henry Jenkins: The Innocent Child and Other Modern Myths. In: The Children's Culture Reader. Szerk. Henry Jenkins. New York University Press, New York, London, 1998. <http://web.mit.edu/cms/People/henry3/innocentchild.html>. Letöltve: 2010. aug. 11.
- Klaus Jensen: News of the World: World Cultures Look at Television News. Routledge, London, 1998.
- Alice E. Marwick – Diego Murgia-Diaz – John G. Palfrey: Youth, Privacy and Reputation (Literature Review). SSRN eLibrary. 2010- http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1588163. Letöltve: 2010. július 26.
- Cristina Ponte – Joke Bauwens – Giovanna Mascheroni: Children and the Internet in the News: Agency, Voices and Agendas. In: Kids Online: Opportunities and Risks for Children. Szerk. Leslie Haddon – Sonia Livingstone. The Policy Press, Bristol, 2009. 159–171.
- Chris Vleugels – Griet Verhenneman – Stijn Bannier: Online information revelation and privacy. Moving from opt-out to opt-in? Conference paper, Communication and Citizenship, IAMCR Conference, University of Minho, Braga, 2010. júl. 18–22.

MONICA BARBOVSCHI

ISMERJÜK MEG AZ „E-IDEGENEKET”!

**Tizenévesek online-offline
társkeresési gyakorlatának előrejelzői**

Bevezetés

■ Kezdetben a gyerekek és tizenévesek internethasználatát értékelő megállapítások az infokommunikációs technológiák körül kialakult disztópikus elméleteket követték, amelyek az új technológiák negatív mellékhatásaira hívták fel a figyelmet: a növekvő depresszióra és magányosságra, a szociális kötelékek elszegényesedésére és a felszínes kapcsolatok kialakulására (Kraut–Patterson–Lundmark–Kiesler–Mukhopadhyay és Scherlis 1998). Az utóbbi időben a technofób álláspont lényegesen árnyaltabb lett, és a kutatók inkább sajátos kérdésekre és veszélyeztetett csoportokra összpontosítottak. A fiatalok online viktimizációjának témája tehát kiszélesedett és több koherenciát kapott, olyan fontos tanulmányoknak köszönhetően, amelyek az online szexuális viktimizációval (Finkelhor, Mitchell és Wolak 2000; Mitchell–Finkelhor–Wolak 2003a, 2004) vagy még pontosabban, az online zaklatással (Ybarra–Mitchell–Wolak–Finkelhor, 2006) és az internetes szexuális bűncselekményekkel (Walsh és Wolak 2005) foglalkoztak. A legújabb megközelítések pedig arra is felhívják a figyelmet: ha a fiatalok internethasználatát autoriter, felnőtt-

A tanulmány Monica Barbovschi: Meet the “E-Strangers”. Predictors of Teenagers’ Online-Offline Encounters. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace* 2009. 3(1). article 4. átdolgozott változata. A tanulmány a következő kutatás alapján készült: Gyerekek és tizenévesek internethasználatával kapcsolatos veszélyek és következmények; Az információs társadalomra irányuló evolúciós perspektíva – támogatja a Román Oktatásügyi Minisztérium, A típusú CNC SIS alap (no. 1494/2007); a kutatói csoport irányítója: Prof. dr. Roth Maria, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár.

...a szülők egyáltalán
nem is értik, gyerekeik
mit „művelnek”
a világhálón, és kívül.

nézőpontból vizsgáljuk, ez csupán a szülői ellenőrzés növelésének szükségességét fogja hangsúlyozni, normatív kijelentésekkel és pánikvezérelt tanácsokkal – anélkül hogy mélyrehatóan megmagyarázná, „mit is művelnek a kölykök a neten” (Goodstein 2007; Wolak–Finkelhor–Mitchell és Ybarra 2008. 2.).

Ahelyett tehát, hogy továbbra is egyoldalúan a szülői megfigyelést és a túlzott biztonsági tanácsokat legitimáljuk, mindenekelőtt a tizenévesek internethasználoi szokásainak behatóbb megismerésére van szükség. Először is joggal feltételezhetjük, hogy a tizenévesek túlnyomórészt a saját baráti körükben, köznapi ismerőseikkel használják az internetes kommunikációt, és nagyon ritkán mozdulnak ebből ki (Barbovski és Diaconescu 2008). Így az „idegenek” és a „szexuális ragadozók” fogalmaival jelölt internetes veszélyek legtöbbször felülreprezentált és kontraproduktív torzítások. Másodszor pedig a tizenévesek nagy része képzett internethasználó, aki számos kommunikációs eszközt tud mozgásba hozni céljai elérése érdekében, noha ezeket nem lehet egyértelműen kategorizálni (a racionális célokat átfedik a humoros, játékos kísérletek). Hasznos tehát szem előtt tartani: noha a tizenévesek valóban az internetes megtévesztés áldozataivá válhatnak, ők maguk is meghamisíthatják személyes adataikat a megtévesztés kedvéért.

Míndemelllett az online-offline társkeresés gyakoriságának növekedése (a megvizsgált minta 33 százaléka jelölte, hogy offline is találkozott olyan személlyel, akit azelőtt online ismert meg – összehasonlítva az első Youth Internet Safety Survey 2000 – Wolak–Mitchell és Finkelhor 2002 – felméréssel, ahol csak 7 százalék jelölte, hogy személyesen is találkozott internetes baráttal, és csak 2 százalék határozta meg romantikusként a kapcsolatot) szükségessé teszi, hogy komoly vizsgálat tárgyává váljon ez a szokás.

Szakítás az ártatlanság diskurzusával: a cselekvőképesség perspektívája

■ Látható tehát, hogy a legtöbb eddigi kutatás azt vizsgálta, „milyen hatással van a média a gyerekekre”, és nem azt, hogy „mit kezdenek a gyerekek a médiával”; vagy ahogy az internethasználatról szóló cikkében Livingstone (2003) kiemelte, a világháló hatásának vizsgálatok a gyerekeket egyszerűen mellőzik. Ezért hasznosnak bizonyulna, ha az internethasználatot a mindennapi szokások kontextusába helyeznénk, a gyerekeket pedig cselekvő ágensekként fognánk fel, nem pedig passzív és kiszolgáltatott áldozatokként (Livingstone 2002). Livingstone szerint a gyerekek kiszolgáltatottságáról konstruált kép csak erősíti alárendelt szerepüket, és növeli a szülők szigorát.

Noha az ügy körül kialakult vita akkor fog továbbmozdulni, ha áthidaljuk az optimista és pesszimista szempontok közötti ellentétet, az áttekinthetőség kedvéért megtartjuk az internethasználat lehetőségeinek és veszélyeinek eme sarkított kategorizálását. Továbbá pedig megpróbálom elkerülni a pánik vezényelte moralizáló hangot, amely „az ártatlanság diskurzusának morális természetén” (Meyer 2007) és a gyermekkor szakralizálásán alapszik. A gyorsan növekvő internethasználatnak és az új alkalmazásoknak köszönhetően immár egyértelmű, hogy a gyerekeket képzett ágensekként kell kezelnünk, akik sok esetben a felnőtteknél is jobban értenek a világháléhoz: „Éppen ellenkezőleg, az ártatlanság diskurzusát csak erősítik az olyan – szülőknek szánt – felhívások, mint: »tegyél többet azért, hogy az internet biztonságosabb legyen a gyerekeid számára«. Ezek a riasztások azt sugallják, hogy a gyerekeknek szülői védelemre van szükségük, ez pedig összeegyeztethetetlen azon kijelentésekkel, melyek szerint a gyerekek jobban tudják használni az internetet, mint a szüleik” (Livingstone 2002. 89.).

Természetesen az ellentábor pontosan ezt emeli ki problémaként: lehet, hogy a gyerekek kompetensebbek, de nem elég érettek ahhoz, hogy a veszélyeket és a következményeket tudatosítsák – mégis úgy látom, hogy ennek ellenére, a perspektívaváltásra nagy szükség van.

Amint egy kutatás kimutatta, az ártatlanság diskurzusa a gyerekeket magatehetetlen áldozatokká alakítja azáltal, hogy ismételten a strukturális és immanens kiszolgáltatottság képét társítja hozzájuk (Meyer 2007). Hasznos lehet megjegyeznünk a strukturális kiszolgáltatottság fogalmát, amely (a fizikai és szociális kiszolgáltatottsággal ellentétben) aszimmetrikus erőviszonyok révén jön létre (többnyire a szülő-gyerek kapcsolatban), és legitimitását az ártatlanság diskurzusának köszönheti. Jill Korbin (2003) is jelezte annak szükségességét, hogy a gyerekek és tizenévesek viselkedésmódját a társadalmi ágensek szempontjából vizsgáljuk. Meglátása szerint fontos lenne bevonni a gyermeki perspektívát is az olyan vizsgálatokba, melyek az erőszak strukturális körülményeit próbálják megmagyarázni.

Úgy vélem, hogy ez az elméleti megközelítés alkalmazható a tizenévesek párkeresési vagy szexuális viselkedésmódja és az internetes kommunikációs eszközök közötti kapcsolat megvilágítására is. Amint a tanulmányból ki fog derülni, a címet valamelyest „szubverzív” módon választottam, azzal a céllal, hogy felhívjam a figyelmet azokra a túlzásokra, amelyek az internet veszélyeivel és hibáival kapcsolatosan élnek a köztudatban.

Nem könnyű kapcsolatot teremteni a tizenévesek viselkedésmódja és az internetes társkereséssel foglalkozó kutatások között. Tudniillik egyrészt jelen van a főáramú, pánikvezényelt hang, amely az internetezéssel kapcsolatos biztonsági óvintézkedésekre hívja fel a figyelmünket (megtetőzve azzal a félelemmel, hogy a felnőttek nem lesznek képesek lépést tartani a technológiai fejlődéssel), másrészt pedig ott van a képzett, racionális, utilitarista felnőttek perspektívája, akik az internetet pragmatikus (és szexuális) célokra használják.

Ez utóbbi kapcsán két elméleti megközelítést találtam hasznosnak a felnőttkori online társkeresésről a Peter és Valkenburg (2007) által végzett kutatásban: az ellensúlyozás hipotézisét (alkalmi online találkák keresése annak érdekében, hogy a valóságos találkák sikertelenségét ellensúlyozzák) és a szórakozás hipotézisét (szexuális szempontból gátlástalan és/vagy kalandos természetű egyének, akik értékelik az internet nyújtotta anonimitást). Azonban a tizenévesek esetében olyan sajátos körülmények, mint például a társak elvárásai vagy az online kommunikáció természete, másfajta következményeket eredményeznek: népszerű tizenévesek, akiknek szociális és fizikai önbecsülése magas, nagyobb valószínűséggel fogják az online-offline társkeresést kipróbálni (mivel nagyobb figyelemnek örvendenek baráti és ismerősi körökben). Ugyanezen logika alapján pedig kevésbé valószínű, hogy a félénkebb tizenévesek bevállalnák ezt a típusú szereplést. Ami a szórakozás hipotézisét illeti, feltételezhető, hogy gátlástalanabb tizenévesek gyakrabban használják szexuális tartalmak vagy online találkák keresésére a világhálót, de bármilyen vizsgálatnak szem előtt kell tartania viselkedésük gyakran játékos/humoros természetét, amely legtöbbször a személyes információ meghamisítását jelenti.

Kívánt és nem kívánt online szexuális tartalmak és szexuális kérelmezés

■ A felnőttek internethasználatát vizsgáló korábbi kutatások pozitív összefüggést mutattak ki a szexuális tartalmaknak való kitettség és a gátlástalanabb szexuális magatartás között (Davis és Bauserman 1993). Más kutatások olyan tizenéveseket figyeltek meg, akik szándékosan kerültek kapcsolatba online szexuális tartalmakkal

(Peter és Valkenburg 2006a, Wolak–Mitchell és Finkelhor 2007), majd kimutatták: ez a fajta kitettség növeli a fiatalok szexuális érdeklődését (Peter és Valkenburg 2008). Ugyanakkor azt is, hogy a kívánt és szándékos kitettség nagyobb arányban fordult elő fiúk esetében vagy olyan fiataloknál, akik idegenekkel kommunikáltak az interneten (Wolak et al. 2007).

A fentebb említett kutatásokra alapozva előrevetítettem, hogy a szexuális tartalmaknak való szándékos kitettség és a szexuális témák vagy romantikus kapcsolatok online keresése pozitív összefüggésben lesz az online-offline társkeresés gyakorlatával. Ugyanakkor további céloom kideríteni, hogy a nem szándékos kitettség vagy nem kívánt online kérelmezés vajon negatívan viszonyul-e a vizsgált online-offline kapcsolatok kialakulásához.

A fiatalok online szexuális viktimizációja komoly tudományos figyelemben részesült, és a jelentősebb tanulmányok (Mitchell–Finkelhor és Wolak 2001; Wolak et al. 2007) fontos és árnyalt következtetésekkel segítették elő a veszélyes szituációk, illetve viselkedésmódok megértését. Többek között azáltal, hogy a szexuális viktimizáció jelenségéhez egy integratív megértési módszerrel közeledtek. A priori okokra alapozva feltételezhetjük, hogy a nem szándékos és váratlan kitettség valószínűleg negatív módon befolyásolja a tizenévesek érzelmeit és közérzetét, és esetenként megakadályozza jövőbeli szexuális/romantikus érdeklődésüket (például az on-off társkeresést is). Mindazonáltal korábbi kutatások, melyek ugyancsak a nem szándékos kitettség és negatív érzelmek/szorongás kapcsolatát vizsgálták, óvatos következtetésekre jutottak (Mitchell–Finkelhor és Wolak 2003b; Mitchell et al. 2001). A nem kívánt kitettség valóban negatív módon befolyásolja a fiatalok biztonságérzetét (Mitchell et al. 2003b). Ráadásul a nem szándékos kitettség gyakrabban fordult elő depresszióra hajlamos fiataloknál (Wolak et al. 2007). Mindezek értelmében a következő hipotéziseket fogalmaztam meg:

H1. Az internetes keresés gyakorisága (értsd: romantikus kapcsolatok, szexuális témák vagy tartalmak szándékos online keresése) pozitív összefüggésben áll az on-off társkeresés gyakorlatával (a kérdőívben: „Voltál-e már olyan személlyel találkán, akit azelőtt az interneten ismertél meg?”).

H2. Online szexuális tartalmaknak és kérelmezésnek való nem szándékos kitettség negatív összefüggésben van az on-off társkeresés gyakorlatával.

Identitáskezelés. Személyes adatok közzététele és megtévesztési stratégiák

■ A korábbi kutatások eddig egyrészt azzal foglalkoztak, hogy milyen veszélyekkel jár a személyes információ internetes közzététele a fiatalok online viktimizációja szempontjából (Moscardelli és Divine 2007), másrészt pedig olyan megtévesztési stratégiákat vizsgáltak, melyeket általában a felnőttek használtak a társkeresés sikeressége érdekében (Toma–Hancock és Ellison 2008). Azonban ha szem előtt tartjuk, hogy a tizenévesek képzett szociális ágensekként cselekszenek, ideje lenne ezt a két perspektívát összekapcsolni. Mert igaz ugyan, hogy a tizenévesek rendszeresen közzéteszik személyes adataikat az interneten (általában a közösségi oldalakon szereplő profiljukon), de nem kevesen közülük szándékosan hamisítják is ezeket az adatokat: pl. az életkorukat, a kinézetüket, az iskolájukat vagy akár a nemüket. Míg tehát a biztonsági tanácsok arra figyelmeztetik a fiatalokat, hogy ne tegyenek közzé személyes adatokat online, Ybarra, Mitchell, Finkelhor és Wolak (2007) kimutatta, hogy valójában az a veszélyes, ha a tizenévesek olyanokkal kommunikálnak, akiket csak online ismernek (az „idegenek”), és nem az adatközzététel önmagában.

Ha a „magánélet védelme” bizonyos óvintézkedő lépéseket követel (Moscardelli és Divine 2007), a tizenévesek online kommunikációjának játékos és humoros természetűe más irányba vezet. A fiatalok online társkeresési szokásainak vizsgálatában hasznos lehet az átszűrés elmélete (Davis–Hart–Bolding–Sherr és Elford 2006; Couch és Liamputtong 2008), amely a lehetséges szexuális/romantikus partnerek kiválasztási módját figyeli meg. Például a tizenévesek megtévesztési stratégiákat használnak annak érdekében, hogy irányítani tudják online tevékenységeiket. De ugyanakkor a tizenévesek egyszerűen azért is meghamisíthatják személyes adataikat, mert ezt szórakoztatónak találják (Knox–Daniels–Sturdivant és Zusman 2001). A kérdőívben a következőkre kérdeztünk rá: életkor, nem, iskola, foglalkozás, kinézet és külön a teljes megtévesztés problémájára.

Az online társkereső profilokon feltüntetett adatok meghamisítása kapcsán végzett korábbi kutatások szerint a megtévesztők stratégiailag változtatnak bizonyos adatokon, hogy eleget tegyenek saját elvárásaiknak és kikötéseiknek (Toma–Hancock és Ellison 2008), és általában sokkal őszintébbek, ha fontos számukra egy tartós és valós kapcsolat létrejötte (Gibbs–Ellison és Heino 2006). Mindezek ellenére a tizenévesek online társkeresési szokásaiban a megtévesztés jelensége sokkal inkább a játékos viselkedésmód miatt van jelen, és nem annyira pragmatikus célok elérése érdekében (pl. egy partner találása, ami a társkeresés „sikerének” számítana).

Egy idevágó tanulmányból (Toma et al. 2008) kiderül, hogy az online társkeresés konfigurációjában két fontos tényezőt kell beazonosítani: az online kommunikáció jellemzőit és az online, illetve offline identitás közötti kapcsolat természetét. A tizenévesek esetében a kommunikáció túlnyomó része szinkrón módon történik (a felmérésben részt vevő tizenévesek 90 százaléka azonnali üzenetküldő alkalmazásokat használ – Barbovschi és Diaconescu 2008), és az aszinkrón kommunikáció a közösségi oldalakon profilok létrehozásában és az itt történő interakciókban merül ki (egyéb profiljához, státusához vagy képeihez fűzött kommentek stb.). A leírt kommunikációs szokások eme dinamikája pedig azt eredményezi, hogy az önreprezentáció formái inkább a közösségi oldalak profiljaiban valósulnak meg, és csak nagyon kevés előre gyártott hívószó vagy forgatókönyv működik a szinkrón kommunikációban.

A tizenévesek esetében az online és offline identitás közötti kapcsolat ugyancsak sajátos. Azáltal, hogy egy online-offline ismerősi csoportnak a tagjai, az ezzel járó vizibilitás alapvetően megakadályozza őket abban, hogy adataikat meghamisítsák – legalábbis a közvetlen ismerősök körében. Ráadásul a tizenévesek több másfajta stratégiát is használnak, amivel sikeressé teszik az online társkeresést (pl. beajánlásokat, amikor barátok vagy kollégák „igazolnak” valakit, és jótállnak érte).

Így a megtévesztési lehetőségek szempontjából az azonosítás elemei (Walther és Parks 2002) – azaz a valós identitás és az online kialakított önreprezentáció közötti összefüggések – megakadályozhatják a hamisítást. Ilyen azonosítási elemek lehetnek a közösségi oldalak profiljaira feltöltött fényképek és a baráti ajánlások.

Mindazonáltal az internetes identitással kapcsolatos kísérletek akár pozitív eredménnyel is járhatnak. Valkenburg és Peter (2008) tanulmányából megtudjuk, hogy azok a tizenévesek, akik az online identitás lehetőségeivel kísérleteztek, nyitottabbak, és gyakrabban kommunikálnak különböző korú és kultúrájú egyénekkel.

Az identitásvédő viselkedésmódot alapvetően besorolhatjuk abba a tágasabb magaviselet- és viselkedéscsoportba, amelyet internetbiztonsági gyakorlatnak nevezhetünk. Az identitásvédő viselkedésmódot számos tényező befolyásolhatja (pl. szülői ellenőrzés, korábbi negatív online tapasztalat), és a maga rendjén meghatározhatja az online-offline társkeresés mellett vagy ellene történő döntést.

Következőképpen az identitáskezeléssel kapcsolatos hipotézisem így hangzik:

H3. Az identitásvédő viselkedésmód (adatközzététel hiánya vagy a megtévesztés jelensége) negatív összefüggésben van az on-off társkeresés gyakorlatával.

Közösségi oldalak használata és online profilok

■ A multimodális technológiák közül az egyik legnépszerűbb kommunikációs eszköz (Ledbetter 2008), aminek segítségével a tizenévesek ismerősi körüknek és potenciális partnereiknek bemutatkozhatnak online, nem más, mint a közösségi oldalakon létrehozott személyes profil. Az utóbbi években a romániai fiatal lakosság körében is nagyon gyakori lett ennek az önreprezentációs formának a használata. A Pew Internet & American Life Project által nemrég készített felmérés szerint az Egyesült Államokban a tizenévesek 55 százaléka használja a közösségi oldalak szolgáltatásait (Lenhart és Madden 2007) – a mi felmérésünkben pedig a tizenévesek 70 százaléka jelezte, hogy közösségi oldalon van profilja.

A profilok személyes ellenőrzés alatt levő virtuális terek (Hodkinson és Lincoln 2008), és gyakran használhatók online társkeresésre: egyrészt, a számos önreprezentációs eszköz miatt (lehetőséget biztosít a személyes adatok és fényképek közzétételére stb.), másrészt pedig az alkalmazásba beépített kommunikációs eszközöknek köszönhetően (az „üzenőfal”, a fényképekhez fűzött kommentek, az egyéni üzenetek, a nyilvános baráti hálózat stb.). „Az, hogy az online társkeresésben egyesek miként készítik el és szerkesztik meg a személyes profiljukat, miként egyensúlyoznak az őszinteség megkötései és a megszépítés lehetőségei között, és miként érik el, hogy megbízhatónak tűnjenek mások szemében – mindez meghatározó eleme az önreprezentációnak” (Couch és Liamputtong 2008. 270.).

Az utóbbi évek néhány kutatásában (Livingstone 2008) a profilok használatának káros vagy veszélyes jellegét vizsgálták (felvetve azt a problémát, hogy ezen alkalmazások a tizenévesek identitását vizuális konstrukcióként, illetve kapcsolatrendszerként értelmezik át) – és ebből következően az ilyen típusú honlapokkal kapcsolatos szexuális viktimizáció kérdése is felmerült. Smith (2007) eredményei azt mutatják, hogy másokhoz viszonyítva azon tizenéveseket, akik profillal rendelkeznek, vagy bármilyen más formában fényképeket töltöttek fel magukról az internetre, nem környékezte meg több online „idegen”. Ybarra és Mitchell által 2008-ban készített Growing Up With Media Survey (minta mérete: 1588) szerint a megkérdezett fiatalok 15 százaléka jelentett online szexuális zaklatást, és 4 százalék jelezte azt, hogy közösségi oldalon történt ilyen zaklatás (ez megegyezik a mi kutatásunkkal). Ettől eltérően sokkal több zaklatást jelentettek a azonnali üzenetküldő alkalmazások (43 százalék) és az online csevegőszobák (32 százalék) használata esetében. Ezek az eredmények azt jelzik tehát, hogy a közösségi oldalak használata nem növelte az online szexuális viktimizáció veszélyét (Ybarra és Mitchell 2008). Továbbá egyes kutatók azt hangsúlyozzák, hogy a tizenévesek közösségioldal-használatának tiltása vagy korlátozása megfosztaná őket bizonyos tanulási és pszichoszociális előnyöktől (Tynes 2007). De mások is (Rosen 2006) fedeztek fel pozitív aspektusokat a közösségi oldalak használatában, mint például a gyakoribb baráti támogatás, az őszintébb kommunikáció (ami igazolná feltevéseinket), a nagyobb online és offline önbizalom stb.

Mivel a megkérdezett romániai tizenévesek nagy százaléka használ azonnali üzenetküldő módozatot, vizsgálatomban hasonló kapcsolatot feltételeztem a társkereséssel kapcsolatban is – így mindkét típusú alkalmazást bevontam a kutatásba:

H4. Az online kommunikációs alkalmazások (azonnali üzenetküldők, közösségi oldalak, webkamerák) használata pozitív összefüggésben van az on-off társkeresés gyakorlatával.

■ Ahhoz, hogy egy kapcsolatot a viszonylag biztonságos online játéktérrel offline területre, azaz a külső, „valós életbe” emeljünk át, bizonyos szintű személyes autonómiára és függetlenségre van szükségünk. Korábbi kutatásokban a szülői ellenőrzést a következő formában határozták meg: a gyerekek felfogása arról, hogy a szüleik tudják, hol és kivel töltik idejüket, ha nincsenek otthon vagy az iskolában (Heim–Brandtzæg–Kaare–Endestad és Torgersen 2007). De Groof egyik tanulmánya (2008), amely a tizenévesek biztonságérzetével és a bűncselekményektől való félelmével foglalkozott, kimutatta, hogy pozitív összefüggés fedezhető fel a szülői ellenőrzés szintje és a gyerekek által tapasztalt félelem szintje között. Továbbá az ausztráliai tizenévesekkel készített felmérés révén Fleming, Greentree, Cocotti-Muller, Elias és Morrison (2006) azt fedezte fel, hogy azon kiskorúak, akik szüleikkel nem tárgyalnak az internethasználat biztonsági kérdéseiről, sokkal kevésbé tudatosítják a potenciális veszélyeket. Ezen érvelés következményeként feltételezem, hogy a tizenévesek esetében a széles körű szülői ellenőrzés tudata (az időpont, a tartalom és az internetes kapcsolatok felülvizsgálata) negatív összefüggésben van azon esetleges szándékukkal, hogy valakivel offline találkozzanak.

Mindazonáltal a szülői ellenőrzés természetének vizsgálatakor a kutatóknak figyelembe kell venniük az internethasználat felülvizsgálatáról született jelentésekben előforduló különbségeket, vagyis a gyerekek és a szülők eltérő válaszait. A szülők által alkalmazott internetszűrési gyakorlatról készült tanulmányában Lenhart (2005) jelentős eltérést fedezett fel a gyerekek és a szülők felfogása között: a szülők 62 százaléka vallotta be, hogy ellenőrzi gyerekei internethasználatát, de a gyerekeknek csak 33 százaléka jelezte, hogy tudomása van a szülők ellenőrző lépéseiről. Egy két évvel későbbi felmérésben ez az eltérés csökkent, a tizenéveseknek már 41 százaléka vélte úgy, hogy szülei ellenőrzik internetes tevékenységét (Lenhart és Madden 2007).

Eltekintve most az ellenőrzést illető szülő-gyerek felfogás különbségétől, fontosnak tartom megemlíteni, hogy a romániai családok különleges esetet képviselnek, ami a szülők és gyerekek számítógép-kezelési kompetenciáját illeti. Románia 33,4 százalékos internetpenetrációval és a második legnagyobb internethasználó növekedéssel (2000 és 2008 között – Internet World Stats 2009) az Európai Unió legelső tíz országa között van az internet használata szempontjából. Ennek ellenére a felnőttek nagyon szerényen nyilatkoznak saját számítógép-kezelési kompetenciájukkal kapcsolatban. A legutóbbi Közvélemény Barométer (Comşa–Sandu–Toth–Voicu és M. Voicu 2006) szerint a kérdezettek túlnyomó része 10 pontból csak 7-essel osztályozza magát, 9 százaléuk alacsony vagy semmilyen képzettséget jelöl meg, és csak 5 százalék ad magának maximális pontszámot. Mivel egyelőre nem végeztek kutatást a romániai szülők internet-ellenőrzési gyakorlatáról, nem alkothatunk átfogó képet ennek körülményeiről – feltételezhető azonban, hogy egyelőre kevésbé ismerik az internethasználat következményeit, és minimális szinten tudják ellenőrizni a gyerekek internetes tevékenységét.

H5. A fokozott szülői ellenőrzés (online és offline) negatív módon befolyásolja az on-off társkeresés gyakorlatát.

Más tényezők

■ Korábbi kutatásokra támaszkodva elfogadottnak tekintem, hogy a magányosság szoros összefüggésben van a társasági szorongással (Gross–Juvonen és Gable 2002; Valkenburg és Peter 2008), és feltételezem, hogy mindkettő negatív módon befolyásolja az on-off társkeresést. Ebből következően azt is állítom, hogy a pozitívabb én-

képpel rendelkező tizenévesek nagyobb valószínűséggel fognak a valóságban is találkozni olyan személlyel, akit azelőtt online ismertek meg.

Azon pszichoszociális tényezők, melyeket önképnek neveznek (Harter 1985; Heim et al. 2007), jelentős módon meghatározzák az online-offline társkeresés kimenetelét. A tizenévesek kedvező énképe és az általános elfogadottságból származó önbizalma fontos szerepet játszhat abban a folyamatban, mely révén egy online kapcsolatból offline találkozás lesz: a bátrabb természetűek természetesen könnyebben fognak ilyesmit kipróbálni.

A következő hipotézisek egészítik ki az elméleti modellt:

H6. Az internetezéssel eltöltött idő pozitív összefüggésben van az on-off társkeresés gyakorlatával.

H7. A pozitív önjellemzésre való hajlam (positive self-description behavior) pozitív összefüggésben van az on-off társkeresés gyakorlatával.

Módszer

■ 1806 önálló kérdőívet osztottunk ki 101 gimnáziumi és líceumi osztályban Kolozsváron 2007 novemberében. A felméréshez a helyi tanfelügyelőkötől és az iskolák igazgatóitól is megkaptuk az engedélyt. A szülőket a tanárok révén értesítettük, és a tanulók beleegyezését is kikértük a részvétel előtt. Noha összességében a felmérés nagy változatosságú (online és offline) tevékenységekre és szokásokra kérdezett rá, külön részt szenteltünk az on-off társkeresés problémájának.

Átlagosan a mintában szereplő fiúk egy iskolanapon 3 órát (szórás: 1,856) és hétvégén 5,44 órát (szórás: 3,311), míg a lányok iskolanapon 2,77 órát, hétvégén pedig 4,61 órát interneteznek. Továbbá a kérdezett tizenévesek átlagban 2,88 éve használják a világhálót (szórás: 2,123). Szinte felük használ webkamerát azonnali üzenetküldőkkel való kommunikáció közben: míg a fiúk listájukról bárkinek megengedik a videokapcsolatot, a lányok csak a közeli barátok esetében használják (a különbség jelentős: $r = .143$, $p < .001$).

Következtetések

■ Jelen tanulmányban megvizsgáltam néhány olyan előrejelző körülményt, amelyek meghatározzák a tizenévesek online-offline társkeresési gyakorlatát, vagyis azon online romantikus kapcsolatokat, melyek egy adott ponton valós találkozáshoz vezetnek (természetesen a „romantikus” jelzőt ebben az esetben általános értelemmel használtam). Szem előtt tartva, hogy a statisztikai összefüggések kauzális értelmezéseit mindig óvatosan és skeptikusan kell fogadni, a fent bemutatott felmérés néhány eredménye megérdemli a figyelmet.

Legelőször az internetböngésző szokások és az on-off társkeresés kapcsolatát vizsgáltam meg. Meglepetésemre mind a lányok, mind a fiúk esetében a pornografikus tartalmakra való keresés nem befolyásolta a társkeresési gyakorlatot. Ugyanakkor a fiúk esetében a szexuális életre vonatkozó információk keresése és a társkeresési honlapok látogatása pozitív összefüggésben volt a vizsgált gyakorlattal. Továbbá a szexuális jellegű online zaklatás is befolyásolta a fiúk társkeresési viselkedését. Ezt leginkább a fiúk általános böngészési szokásainak vizsgálatával lehet megmagyarázni. Korábbi kutatások értelmében (Wolak et al. 2007) a szexuális tartalmaknak való szándékos és nem szándékos kitettség túlnyomórészt a fiúk viselkedésének tanulmányozásában fontos tényező. Feltételezhetjük, hogy még mindig erőteljes önkontroll fekezi a tizenéveseket, amikor a közvélemény által elítélt jelenségekkel kerülnek kapcsolatba. Mindazonáltal, ha tekintetbe vesszük, hogy az online szexuális zakla-

Tényező	Kategóriák	Gyakoriság	százalék
Nem	Férfi	768	42,3
	Nő	1038	57,7
	Összesen		100,0
Életkor	10 éves	1	1
	11 éves	1	1
	12 éves	29	1,7
	13 éves	232	13,2
	14 éves	289	16,4
	15 éves	291	16,6
	16 éves	331	18,8
	17 éves	321	18,3
	18 éves	247	14,1
	19 éves	14	8
	20 éves	1	1
	Összesen	1757	100,0
Hány éve használja az internetet?	0	108	6,7
	1	294	18,2
	2	412	25,5
	3	322	20,0
	4	221	13,7
	5	100	6,2
	6	58	3,6
	7	43	2,7
	8	23	1,4
	9	12	7
	Összesen	1613	100,0
E-mail-használat	Igen	1161	65,9
	Nem	601	34,1
	Összesen	1762	100,0
Azonnali üzenetküldők használata	Igen	1585	90,3
	Nem	171	9,7
	Összesen	1756	100,0
Közösségi oldalak használata	Igen	1229	69,5
	Nem	410	23,2
	Nem tudja, mi az	129	7,3
	Összesen	1768	100,0
Volt olyan személlyel találkán, akit online ismert meg?	Igen	554	33,0
	Nem	1126	67,0
	Összesen	1680	100,0
Személyek száma, akikkel előbb online, majd offline találkozott	0	1309	72,5
	1–5 között	386	21,4
	6–10 között	60	3,3
	10-nél több	51	2,8
	Összesen	1806	100,0
A minta összesen		1806	100,0

Forrás: Adolescents Internet Survey, Kolozsvár, 2007. CNCSIS kutatási alap 2007–2008. Vezetőtanár prof. dr. Roth Maria

tások szinte egyáltalán nem befolyásolták vagy módosították a vizsgálati modellünket (hozzátéve a felmerült ilyen incidensek minimális fontossági szintjét), akár riasztó vagy elszomorító következtetésekhez is juthatunk arra nézve, hogy a tizenévesek milyen magatartással viszonyulnak a szexualitás és a szexuális kapcsolatok kérdéséhez (a szexuális kapcsolatok tárgyiasítása, felelőtlen szexuális kalandozások – Peter

és Valkenburg 2008). Ráadásul a nagy gyakoriságú on-off társkeresési gyakorlat (33 százalék, a saját kutatásunk mintájából) is hasonló változást jelezhet.

Ugyanakkor jelentős problémaként kell kezelni azt is, hogy az átlagos szülők nincsenek kellően felkészülve arra, hogy megértsék az internetezés következményeit, és képesek legyenek gyerekeik online tevékenységét ellenőrizni. A romániai szülők nagy százalékának számítógép-kezelési kompetenciája minimális, és ezért szinte egyáltalán nem ismerik az online kommunikációs alkalmazásokat (az azonnali üzenetküldőket vagy a közösségi oldalakat). Nem meglepő tehát, hogy a szülői felügyelet semmilyen befolyással nem bír a tizenévesek társkeresési gyakorlatára (legyen az online, offline, közösségioldal-specifikus stb.). Távol álljon tőlem az, hogy szigorúbb szülői ellenőrzést sürgetsek, mindamellett aggasztónak találom, hogy a szülők egyáltalán nem is értik, gyerekeik mit „művelnek” a világhálón, és kivel. Felmérésünkben külön kitértünk a szülői felügyelet általános, offline, online és közösségioldal-specifikus formáira, de a kapott eredmény ambivalens viszonyban van a vizsgált társkeresési gyakorlattal. Korábbi kutatásokat (Groof 2008; Fleming et al. 2006) igazolva, a közösségi oldalak alkalmazásainak ellenőrzése viszonylag lecsökkentette az on-off társkeresést, leginkább a fiúk esetében. Továbbá a regressziós modellek azt mutatták, hogy nincs szokványos összefüggés a tartalom és időpont ellenőrzésének gyakorlata, illetve az on-off társkeresés kimenetele között. Végül pedig az offline felügyelet a lányok esetében negatív módon befolyásolta a társkeresést, de nem volt előrejelző szerepe a regressziós modellekben.

Az ambivalens eredmények magyarázatát többek között a szülői ellenőrzés sajátos természetében látjuk. A szülők ismerethiánya és képzetlensége azzal az eredménnyel jár, hogy eleve megtiltják az internethasználat azon formáit, melyeket nem tartanak „hasznosnak”. Emiatt ezek a szülők mindenekelőtt a gyerekek internetezésével eltöltött idejét szabályozzák, csak másodlagosan az online tevékenység tartalmát és legkevésbé azt, hogy kivel lépnek a gyerekek kapcsolatba a világhálón. Valószínűleg keveset tudnak az online közösségi oldalakról és kommunikációs alkalmazásokról, ezért nem ellenőrzik a használatukat. Mindezzel szemben nagy valószínűséggel kimondható, hogy a szigorú, autoriter szabályozásra a tizenévesek másként reagálnak, mint ahogy a szülők elvárják.

Azok a szülők azonban, akiknek számítógép- és internetezési ismeretei gazdagabbak (és valamilyen szinten értenek az online kommunikációs alkalmazásokhoz), sokkal inkább megértik a világháló dinamikájában rejlő lehetőségeket és veszélyeket. Ezért képesek arra, hogy eredményesen és túlzott hagyományos szigor nélkül ellenőrizzék gyerekeik online és offline kapcsolatait. Sajnálatos módon a bemutatott felmérés általános, átfogó természete miatt nem tudtunk nagy részletességgel kitérni a szülői felügyelet és a szülő-gyerek kommunikáció problémáira, ezért nem tudunk mélyreható következtetéseket levonni ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban. Továbbá a szülők álláspontja az internetes veszélyekkel szemben egyelőre ugyancsak ismeretlen a kutatás számára.

Ami a személyes adatok online közzétételét, illetve ezek meghamisítását illeti, fölöttébb problematikus egyértelműen szétválasztani a racionális célokat és a játékos viselkedésmódot. Márpedig ez a bizonytalansági állapot lehetetlenné teszi a „szórakozás hipotézis” és az „ellensúlyozás hipotézis” eredményes alkalmazását a tizenévesek viselkedésmódjának vizsgálatában. Ugyanakkor az online társkeresésben a személyes adatok közzététele és meghamisítása egy aktív és tudatos magatartást tanúsít, és ez egyértelműen felszámolja az egyoldalú és pontatlan viktimizációs perspektívát. Nyilvánvaló, hogy azok a tizenévesek, akik online profiljuk révén „kiállnak a világ elé”, eredményesebben gyakorolják az on-off társkeresést. A meghamisított adatok részelemei között összefüggéseket lehet felfedezni, különböző módon fiúk és

lányok esetében, de ezeknek nem volt előrejelző szerepe a kutatás számára (kivéve az életkor megmérését). A tizenévesek leginkább azért használnak megtévesztési stratégiákat, hogy a társkeresésben sikeresek legyenek (pl. az életkor módosítása), és csak ritkábban azért, mert poént látnak benne (pl. fiktív szexuális tapasztalatok ki-találása). De a társkeresési szokások dinamikája sokkal részletesebb kutatást érdemel a jövőben.

Korábbi kutatásokra támaszkodva (Daneback 2006; Ellison–Heino és Gibbs 2006) kijelenthető, hogy az online közösségi módszerek használata általános érvényű előrejelzőként működik a társkeresés gyakorlatában, a mi esetünkben a tizenévesek on-off társkeresésével kapcsolatban is. Különösen az azonnali üzenetküldőkkel történő kommunikáció gyakorisága játszik fontos szerepet az interperszonális kapcsolattartásban és a találkák megbeszélésében, ezért ez a legfontosabb elem a magyarázó modellben. A személyes profilok nyilvánossá tételén kívül a közösségi oldalak más tulajdonságai egyáltalán nem befolyásolták a tizenévesek társkeresési eljárásait. Ugyanígy az e-mail használata sem volt hatással a vizsgált gyakorlatra, ami nem meglepő, hiszen az utóbbi időben ez a fajta kommunikáció sokat veszített népszerűségéből a tizenévesek körében. Tehát az azonnali üzenetküldők használata mellett az internetezéssel eltöltött idő mennyisége jelenti a legbiztosabb előrejelzőt az on-off társkeresés vizsgálatában – mind a logisztikai, mind a lineáris regressziós modellnél.

Nem utolsósorban pedig egy tizenéves esetében az online közösségi hálózatokon elért népszerűség és a pozitív énkép erőteljesen befolyásolja az on-off társkeresés gyakorlatát és kimenetelét. Azok a tizenévesek, akiknek több barátjuk van, hosszabb ideig interneteznek, és nagyobb az önbizalmuk (könnyebben barátkoznak, nyitottak az újdonságok iránt, vezetői képességekkel rendelkeznek, népszerűek az ellenkező nem körében), sokkal valószínűbb, hogy kipróbálják az on-off társkeresést.

Amint a tanulmányból remélhetőleg kiderült, a címet valamelyest „szubverzív” módon választottam, mert az „online idegenek” problémája – akiket általában „online szexuális ragadozókként” emlegetnek – valójában a gondolatmenet háttérébe szorult. Hasznosabbnak találtam, hogy a szociális ágensek perspektívájára támaszkodva vizsgáljam meg azokat a fontosabb tényezőket, melyek meghatározzák a tizenévesek online-offline társkeresési gyakorlatát.

A kutatás hiányosságai

■ Annak ellenére, hogy jelen tanulmány részletes elemzést nyújt a választott társkeresési gyakorlatról, természetesen az elégtelenségeit is meg kell említeni. Az első a tizenévesek internetes tevékenységeinek azon aspektusával kapcsolatos, amelyet az online identitással és interakcióval való kísérletezés határoz meg – és amit túlnyomórészt a játékos magatartás jellemez. Ennek köszönhetően fokozottan nehéz szétválasztani a célszerű (az adathamisítás a társkeresés sikerességét veszi célba) és a humoros (az adathamisítás „szórakoztatóbbá” teszi a társkeresést) viselkedésmód formáit. További tanulmányok feladata lenne, hogy mélyrehatóan megvizsgálják az online megtévesztés formáit individuális szinten. Egy másik gyengesége a kutatásnak a felmérés konkrét kivitelezésében keresendő. Az osztályteremben kitöltött, önálló kérdőívek esetében a leggyakoribb pontatlan adatgyűjtés és a hamis válaszadás, mert például a tanulók szándékosan hamis vagy provokatív válaszokat adnak, vagy az osztálytársak, padtársak jelenléte eltorzítja a válaszok hitelességét (a válaszok bármilyen szintű nyilvánossága működésbe hozza a közkedveltségre törekvő impulzusát).

Ugyanakkor fontos szem előtt tartani: jelen kutatás magyarázatainak részlegessége annak tulajdonítható, hogy eddig ez az első olyan tudományos próbálkozás,

amely a romániai tizenévesek internethasználatával foglalkozik. Míg tehát egyrészt a kutatás nagy változatosságú kérdésköröket vizsgált meg (nyert az átfogóság tekintetében), esetenként nem volt képes felderíteni az előbukkanó problematikus területeket (veszített a mélyrehatóság tekintetében). Továbbá a megvizsgált problémák közül többet is érdemes lett volna két perspektívából megvilágítani: pl. egyrészt a gyerekek szemszögéből bírálni a szülői ellenőrzést, másrészt a szülők szemszögéből is megfigyelni, miként ellenőrzik a gyerekek internethasználatát.

A tanulmány hiányosságának számít a módszert korlátozó, alapértelmezett heteronormativitás is, amit egyelőre nehéz kiküszöbölni, amíg a közvélemény fokozott érzékenységgel kezeli a tizenévesek szexualitásáról készített kutatásokat.

Hozzátehetjük még azt, hogy a felnőttek társasági szférájából kölcsönzött „társkeresés” fogalma nem biztos, hogy hasznos megnevezésként tud működni a tizenévesek romantikus és szexuális tevékenységével kapcsolatban. Sokkal illőbb lenne ezekre az esetekre az „összejönni” (hooking up) kifejezés, ami teljesen mást jelent, mint a szokványos „vacsora és mozi” gyakorlata.

Végül pedig meg kell említeni, hogy a keresztmetszeti adatgyűjtés módszere egyelőre nem enged meg időbeli következtetéseket. Egy longitudinális módszer alkalmazása majd jobban megvilágítja a tizenévesek online és offline társkeresési gyakorlatának dinamikáját.

László Szabolcs fordítása

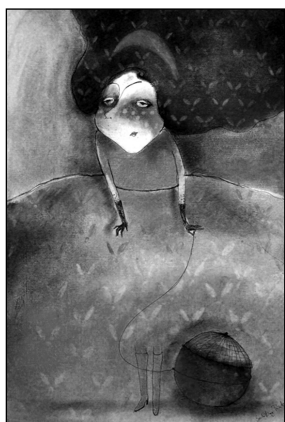
■ IRODALOM

- M. Barbovski – M. Diaconescu (edit.): *Teenagers' Actions and Interactions Online in Central and Eastern Europe. Potentials and Empowerment, risks and victimization*. Cluj University Press, Cluj, 2008.
- M. Com?a, M. – D. Sandu, D. – A. Toth, A. – M. Voicu – O. Voicu: *Public Opinion Barometer. Perceptions about Mass-Media*. Open Society Foundation. Buc., 2006.
- D. Couch – P. Liangputtong: *Online dating and dating. The use of the Internet to meet sexual partners*. Qualitative Health Research 2008. 18. 268–280.
- K. Daneback: *Love and Sexuality on the Internet*. Unpublished doctoral dissertation. Göteborg University, Göteborg, 2006.
- C. M. Davis – R. Bauserman: *Exposure to sexually explicit materials. An attitude change perspective*. Annual Review of Sex Research 1993. 4. 121–209.
- C. M. Davis – G. Hart – G. Bolding – L. Sherr – J. Elford: *E-Dating, identity and HIV prevention. Theorising sexualities, risk and network society*. Sociology of Health & Illness, 2006. 28. 457–478.
- N. Ellison – R. Heino – J. Gibbs: *Managing impressions online: Self-presentation processes in the online dating environment*. Journal of Computer-Mediated Communication 2006. 11(2). <http://jcmc.indiana.edu/vol11/issue2/ellison.html> Letöltve: 2009. 05. 02.
- D. Finkelhor – K. J. Mitchell – J. Wolak: *Online victimization. A report on the nation's youth*. VA: National Center for Missing & Exploited Children. Alexandria, 2000.
- M. J. Fleming – S. Greentree – D. Cocotti-Muller – K. A. Elias – S. Morrison: *Safety in cyberspace. Adolescents' safety and exposure online*. Youth & Society 2006. 38. 135–154.
- J. L. Gibbs – N. B. Ellison – R. D. Heino: *Self-presentation in online personals. The role of anticipated future interaction, self-disclosure, and perceived success in internet dating*. Communication Research 2006. 33. 152–177.
- A. Goodstein: *Totally Wired. What Teens and Tweens Are Really Doing Online*. Saint Martin's Griffin, New York, 2007.
- S. de Groof: *And my mama said...The (relative) parental influence on fear of crime among adolescent girls and boys*. Youth & Society 2008. 39. 267–293.
- E. F. Gross – J. Juvonen – S. L. Gable: *Internet use and well-being in adolescence*. Journal of Social Issues 2002. 58. 75–90.
- S. Harter: *Competence as a dimension of self-evaluation. Toward a comprehensive model of self-worth*. In: R. E. Leahy (ed.): *The Development of the Self*. Academic Press, Orlando, F. 1985. 55–121.
- J. Heim – P. B. Brandtzæg – B. H. Kaare – T. Endestad – L. Torgersen: *Children's usage of media technologies and psychosocial factors*. New Media & Society 2007. 9. 425–454.
- P. Hodgkinson – S. Lincoln: *Online journals as virtual bedrooms? Young people, identity and personal space*. Young 2008. 16. 27–46.
- Internet World Stats: *Internet usage in European Union [Table of Internet users in European Union, March 31, 2009]*. <http://www.internetworldstats.com/stats9.htm> Letöltve: 2009. 05. 26.
- D. Knox – V. Daniels – L. Sturdivant – M. Zusman: *College student use of the Internet for mate selection*. College Student Journal 2001. 35. 158–160.
- J. E. Korbin: *Children, childhoods, and violence*. Annual Reviews of Anthropology 2003. 32. 431–446.

- R. E. Kraut – M. Patterson – V. Lundmark – S. Kiesler – T. Mukhopadhyay – W. Scherlis: Internet paradox: A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? *American Psychologist* 1998. 53. 1017–1032.
- A. M. Ledbetter: Media use and relational closeness in long-term friendships. Interpreting patterns of multimodality. *New Media & Society* 2008. 10. 547–565.
- A. Lenhart: Protecting Teens Online. The Pew Internet & American Life Project, Washington, DC 2005.
- A. Lenhart – M. Madden: Teens, Privacy and Online Social Networks: How Teens manage their Online Identities and Personal Information in the Age of MySpace. The Pew Internet & American Life Project, Washington, DC 2007.
- S. Livingstone: Young People and New Media. Sage Publications, London, 2002.
- S. Livingstone: Children's use of the Internet. Reflections of the emerging research agenda. *New Media & Society* 2003. 9. 147–166.
- S. Livingstone: Taking risky opportunities in youthful content creation: Teenagers' use of social networking sites for intimacy, privacy and self-expression. *New Media & Society* 2008. 10. 393–411.
- G. S. Mesch: Social bonds and Internet pornographic exposure among adolescents. *Journal of Adolescence* 2009. 32. 601–618.
- A. Meyer: The moral rhetoric of childhood. *Childhood* 2007. 14(1). 85–104.
- K. J. Mitchell – D. Finkelhor – J. Wolak: Risk factors for and impact of online sexual solicitations of youth (brief report). *Journal of the American Medical Association* 2001. 285. 3011–3014.
- K. J. Mitchell – D. Finkelhor – J. Wolak: Victimization of youth on the Internet. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma* 2003a. 8(1/2). 1–39.
- K. J. Mitchell – D. Finkelhor – J. Wolak: The exposure of youth to unwanted sexual material on the Internet. A national survey of risk, impact, and prevention. *Youth & Society* 2003b. 34. 330–358.
- K. J. Mitchell – D. Finkelhor – J. Wolak: Victimization of youths on the Internet. In: J. L. Mullings – J. W. Marquart – D. J. Hartley (eds.): *The Victimization of Children. Emerging Issues*. The Haworth Maltreatment & Trauma Press, New York, NY, 2004. 1–39.
- D.M. Moscardelli – R. Divine: Adolescents' concerns for privacy when using the Internet. An empirical analysis of predictors and relationships with privacy-protective behaviors. *Family and Consumer Science Research Journal* 2007. 35(3). 232–253.
- J. Peter – P. Valkenburg: Adolescents' exposure to sexually explicit material on the Internet. *Communication Research* 2006a. 33. 178–204.
- J. Peter – P. Valkenburg: Research note. Individual differences in perceptions of Internet communication. *European Journal of Communication* 2006b. 21. 213–226.
- J. Peter – P. Valkenburg: Who looks for casual dates on the Internet? A test of the compensation and the recreation hypotheses. *New Media & Society* 2007. 9. 455–474.
- J. Peter – P. Valkenburg: Adolescents' exposure to sexually explicit Internet material, sexual uncertainty, and attitudes toward uncommitted sexual exploration. Is there a link? *Communication Research* 2008. 35. 579–601.
- L. D. Rosen: Adolescents in MySpace: Identity formation, friendship and sexual predators. (Executive summary). 2006. <http://www.csudh.edu/psych/Letöltve>: 2008. december 17.
- A. Smith: Teens and Online Stranger Contact. (Data memo). The Pew Internet & American Life Project, Washington, DC 2007.
- C. L. Toma – J. T. Hancock – N. B. Ellison: Separating fact from fiction. An examination of deceptive self-presentation in online dating profiles. *Personality and Social Psychology Bulletin* 2008. 34. 1023–1036.
- B. M. Tynes: Internet safety gone wild? Sacrificing the educational and psychological benefits of online social environments. *Journal of Adolescent Research* 2007. 22. 575–585.
- P. Valkenburg – J. Peter: Adolescents' identity experiments on the Internet. Consequences for social competence and self-concept unity. *Communication Research* 2008. 35. 208–231.
- W. A. Walsh – J. Wolak: Nonforcible Internet-related sex crimes with adolescent victims. Prosecution issues and outcomes. *Child Maltreatment* 2005. 10(3). 260–271.
- J. B. Walther – M. R. Parks: Cues filtered out, cues filtered in. Computer-mediated communication and relationships. In: M. L. Knapp – J. A. Daly (edit.): *Handbook of Interpersonal Communication*. Sage Publications, London, 2002. 529–563.
- J. Wolak – K. Mitchell – D. Finkelhor: Close online relationships in a national sample of adolescents. *Adolescence* 2002. 37. 441–455.
- J. Wolak – K. Mitchell – D. Finkelhor: Unwanted and wanted exposure to online pornography in a national sample of youth Internet users. *Pediatrics* 2007. 119. 247–257.
- J. Wolak – K. Mitchell – D. Finkelhor: Online “predators” and victims. Myths, realities and implications for prevention and treatment. *American Psychologist* 2008. 63. 111–128.
- M. L. Ybarra – K. J. Mitchell – J. Wolak – D. Finkelhor: Examining characteristics and associated distress related to Internet harassment. Findings from the second Youth Internet Safety Survey. *Pediatrics* 2006. 118. 1168–1178.
- M. L. Ybarra – K. J. Mitchell – J. Wolak – D. Finkelhor: Internet prevention messages. Targeting the right online behaviors. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine* 2007 february 161. 138–145.
- M. L. Ybarra – K. J. Mitchell: How risky are social networking sites? A comparison of places online where youth sexual solicitation and harassment occurs. *Pediatrics* 2008. 121. e350–e357.

TŐKÉS GYÖNGYVÉR

DIGITÁLIS EGYENLŐTLENSÉGEK A ROMÁNIAI FIATALOK KÖRÉBEN

...a fiúk inkább
játszanak és letöltnek,
míg a lányok inkább
kommunikálnak.

A digitális egyenlőtlenség fogalma az ezredfordulón került be a szociológiai terminológiába (DiMaggio–Hargittai 2001). Ez a fogalom lehetőséget nyújt az internet társadalmi beágyazódásának magyarázatára, a szociológia hagyományos kérdésfelvetésének és a legújabb társadalmi jelenségek kutatásának összekapcsolására.

Az internet elterjedésének társadalmi hatását tárgyaló elméleti megközelítések kezdetben digitális szakadékról beszéltek, ami arra a társadalmi távolságra utal, amely az internethez hozzáférők és az ezt az újítást nélkülözők között létezik. Az empirikus kutatások számának gyors növekedésével és a jelenséggel kapcsolatos tudományos ismeretek bővülésével árnyaltabb tárgyalás és pontosabb fogalomhasználat vált szükségessé. A digitális szakadék azt jelenti, hogy az internethez való hozzáférés alapján a társadalom kétfelé oszlik, azokra, akik hozzáférnek az internethez, és azokra, akik nem. Az internet nagymértékű elterjedésével azonban ez a fogalom meghaladottá válik. Ma már digitális egyenlőtlenségekről beszélünk, ezen belül is elsődleges és másodlagos digitális egyenlőtlenségekről. Az elsődleges digitális egyenlőtlenség a használók és nem használók közötti eltéréseket, a másodlagos digitális egyenlőtlenség pedig a használók közötti minőségi különbségeket ragadja meg.

A továbbiakban tekintsük át a digitális egyenlőtlenségek kérdésének elméleti fejlődését.

■ Az internet megjelenése rögtön felkeltette a szociológusok érdeklődését, és vizsgálni kezdték ennek elterjedését, adaptációját a társadalom különböző rétegeiben. A társadalomtudósok a technikai fejlődést társadalmilag kondicionálnak tekintik, és úgy vélik, hogy a társadalomban csak az olyan technológiai innováció terjed el, amelyre a társadalom részéről igény van (Kocsis–Janky 2006. 180.). Ebben a megközelítésben a hangsúly az internet diffúziójára terelődik.

Az internetvizsgálatok korai szakaszában a rogersi diffúziós elmélet (Rogers 1995) kiváló keretet nyújtott az elemzéshez. Rogers az újítások elterjedését kommunikációs folyamatnak tekinti, amelyben az üzenet az új ötlet, az új tudás. Az új információ meghatározott kommunikációs csatornákon keresztül, bizonyos időn belül terjed el a társadalomban, és a terjedést az adott társadalom struktúrája és folyamatai is befolyásolják. Rogers a diffúziós folyamat négy dimenzióját határozza meg: az innovációt, a kommunikációs csatornát, az időt és a társadalmi rendszer sajátosságait.

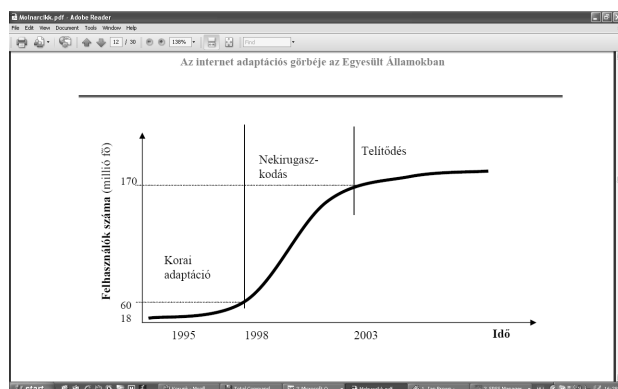
Az innováció elterjedésének ütemét az egyes dimenziókon belül több tényező befolyásolja.

Az innováció gyorsabban terjed: ha alkalmazása helyzetelőnyhöz juttatja az adaptálókat, ha az adaptációhoz nincs szükség terjedelmes és összetett új tudásra, ha az újítás könnyen kipróbálható, és eredményei azonnal vagy rövid időn belül nyilvánvalók. Az adaptálók személyes tulajdonságaitól is függ, hogy az innovációt hogyan értékeli.

Rogers úgy véli, hogy az innovációk diffúziója egyéni döntéshozások folyamatának eredménye, hiszen az egyének először csak hallanak az innovációról, ez alapján kialakítják hozzáállásukat, és végül eldöntik, hogy elfogadják vagy elutasítják-e az újítást. Ebben a folyamatban a tömegkommunikációs és interperszonális kommunikációs csatornák jelentős szerepet kapnak. A tömegkommunikációs csatornák jelentősége az innováció terjedésének kezdeti szakaszában óriási, hiszen a lehetséges alkalmazók innen értesülnek az újítás létezéséről. Az interperszonális csatornák a későbbi szakaszban válnak fontossá, az egyének ugyanis a referenciacsoportjuk tagjainak véleménye alapján döntenek az adaptálás mellett vagy ellen.

A rogersi diffúziós elmélet az innováció időbeli terjedésével is foglalkozik. Rogers szerint az innováció elterjedése legtöbb esetben egy S-görbét követ, ami azt jelenti, hogy kezdetben az újításoknak kevés felhasználója van, egy idő után megnő az alkalmazók száma, majd újra csökkenni kezd.

1. ábra. Az internet adaptációs görbéje

Forrás: Molnár 2002.

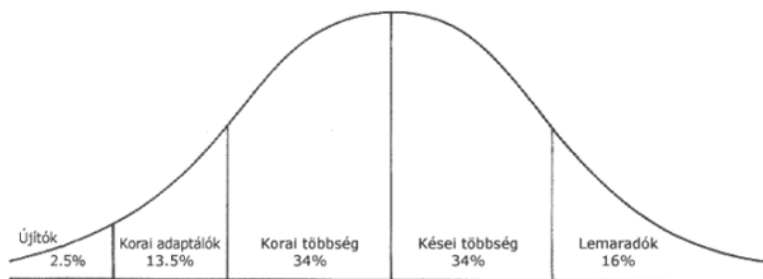
Az elterjedés idejét és a felhasználók számának növekedését ábrázoló kétdimenziós koordináta-rendszerben felrajzolhatjuk az internet elterjedésének görbét.

Az internet adaptációs görbéjén Molnár a következő szakaszokat különíti el: a korai adaptáció, a nekirugaszkodás és a telítődés szakaszát. A korai adaptáció szakaszában kevés felhasználó van, a nekirugaszkodás időszakában jelentősen megnő az új felhasználók száma, majd a telítődés szakaszában szintén visszaesik az új felhasználók száma.

A negyedik rogersi dimenzió a társadalmi rendszer, amelynek sajátosságai befolyásolják az innováció elterjedésének ütemét. Ha a rendszer hatalmi döntéssel érvényesíti az újítás bevezetését, akkor ez gyors adaptációt eredményez, azonban egyéni döntési szabadság esetén az innováció elterjedése lassabb ütemet követ.

A társadalom tagjai csoportosíthatók aszerint, hogy milyen hamar adaptálják az újítást. Az adaptáció gyorsasága szerint Rogers (1995. 22.) meghatározza az adaptálók ideáltípusait, valamint százalékarányukat a társadalomban. Rogers megkülönbözteti az újítókat, a korai adaptálókat, a korai többséget, a késői többséget és a lemaradókat.

2. ábra: Az innovációt adaptálók ideáltípusai és arányuk a társadalomban

Forrás: www.diffuzio.hu vagy Rogers (1995. 247.)

Rogers feltárja a korai és késői adaptálók közötti eltéréseket is. A két csoport eltér (1) a gazdasági-társadalmi státusz, (2) a személyes jellemzők, valamint (3) a kommunikációs viselkedés terén. A korai adaptálók az említett három ismerv szerint előnyös helyzetben vannak, vagyis általában iskolázottabbak, magasabb társadalmi státusszal és jövedelemmel rendelkeznek, társadalmilag mobilisabbak, nyitottabbak az újra, racionálisabban gondolkodnak, pozitívabban viszonyulnak az újhoz és az újításokhoz, több interperszonális kapcsolattal rendelkeznek, több tömegkommunikációs eszközhöz férnek hozzá. Ennek alapján elmondható, hogy az új infokommunikációs technológia megjelenése és elterjedése nem mindenki számára előnyös (Diffúzió 2009).

A diffúzióelmélet valójában az újítást alkalmazók és az újítást valamilyen okból elutasítók között tesz különbséget. A diffúzióelméletből egyenesen következik a digitális szakadék dichotóm fogalma, amely az internethez hozzáférőkre és nem hozzáférőkre osztja a társadalmat (Dimaggio-Hargittai 2001).

A digitális szakadék hozzáférési megosztottságot jelöl, és az internet adaptációjának korai szakaszára jellemző. Ebben a szakaszban a hozzáférők és nem hozzáférők között éles különbségek figyelhetők meg a legfontosabb szociológiai változók mentén, mint pl. a nem, a jövedelem, az életkor, az iskolázottság, a településtípusok, az etnikai hovatartozás (Molnár 2002, Nagy 2007, Galács-Ságvári 2008).

■ A diffúziós modelleket (Rogers 1995, Norris 2001) számos kritika érte. Egyrészt értékítéletet tartalmaznak, és a társadalmat jókra és rosszakra osztják: a jók az internethez hozzáférők, a rosszak az internetet nélkülözők. Másrészt az Egyesült Államokban, ahol az internet elterjedésének üteme gyors volt, hamar felfigyeltek arra, hogy nemcsak a hozzáférők és nem hozzáférők különböznek egymástól, hanem a használok között is jókora különbségek tapasztalhatók (DiMaggio és Hargittai 2001), hiszen az internethez való fizikai hozzáférés még nem jelent valódi használatot.

A digitális egyenlőtlenség fogalmát DiMaggio–Hargittai (2001) alapozzák meg a szakirodalomban. DiMaggio és Hargittai (2001) azzal érvelnek, hogy az internet-hozzáférés elterjedése következtében a hangsúly a használati sajátosságokra terelődik. Nem az a fontos, hogy ki fér hozzá az internethez, hanem az, hogy aki hozzáfér, mire képes a virtuális világban.

DiMaggio és Hargittai (2001) a digitális egyenlőtlenségek öt dimenzióját különbözteti meg: (1) a technikai eszközökkel való ellátottságot (a számítógép technikai minősége, a rendelkezésre álló programok és az internetkapcsolat minősége), (2) a használat autonómiáját (a hozzáférés helye, a használat szabadsága, felügyelet), (3) a használat céljait, (4) a társadalmi támogatást a használatban (a családtól vagy a baráti körtől kapott segítség és ösztönzés), (5) a képességeket és készségeket (a hatékony használatot elősegítő tudás). E dimenziók mentén az internethasználok tagolódnak, egyesek előnyösebb, mások hátrányosabb helyzetbe kerülnek.

A digitális egyenlőtlenség fogalmát Hargittai (2002) tovább árnyalja, és bevezeti a másodlagos digitális egyenlőtlenség fogalmát is, mely lehetővé teszi, hogy különbséget tegyünk az elsődleges és másodlagos digitális megosztottság között.

Az elsődleges digitális megosztottság (használati megosztottság) a nekirugaszkodás időszakára jellemző. Ebben a szakaszban az internethasználok számának dinamikus növekedése tapasztalható. A hozzáférési esélyek már nem fontosak, a hangsúly a használok és nem használok különbségeire tevődik. A nem használok csoportja integrálja a nem hozzáférőket is. Ebben az időszakban csökken a nemek, az etnikai hovatartozás, a településtípusok szerinti különbség, azonban megmaradnak az eltérések a társadalmi helyzet és a korcsoportok között (Molnár 2002).

Hargittai (2002) hangsúlyozza, hogy sok vizsgálat az internetet használok és nem használok közötti különbségeket követi, és eredményeikben főleg a két csoport közötti szociodemográfiai eltéréseket emeli ki. Szerinte ennél fontosabb a másodlagos digitális egyenlőtlenségek követése, amelynek alapját a használat minőségi különbségei képezik. Szerinte a használok és nem használok leírását meghaladva vizsgálendő az is, hogy a használok milyen szintű online készségekkel és kompetenciákkal (digitális műveltséggel) rendelkeznek.

A másodlagos digitális egyenlőtlenségeket Van Deursen és Van Dijk (2009. 393–402.) négy dimenzió segítségével operacionalizálja: az operacionális, a formális, az információs és a stratégiai digitális kompetenciákkal.

A másodlagos digitális megosztottság a telítődés szakaszában jelent izgalmas kérdést, és olyan változók mentén vizsgálható, mint pl. a hasznos internethasználat, online problémamegoldó készség, online társadalmi tőkekiterjesztés stb. (Molnár 2002).

Tanulmányunkban, empirikus adatok alapján, a romániai fiatalok digitális megosztottságát vizsgáljuk. Ugyanakkor követjük a digitális és a hagyományos társadalmi egyenlőtlenségek közötti összefüggéseket is. A kutatásban egy olyan célcsoport digitális megosztottságát követjük, amelyről a köznapis tudás egységesen azt tartja, hogy az internet legaktívabb és legkreatívabb használói (Van Dijk 2009). Empirikus vizs-

gálatunk révén ennek a mítosznak a valóságalapját keressük, miközben tudjuk, hogy a fiatalok érdeklődése kiterjedt, nyitottak az újra és újításokra, könnyen és gyorsan tanulnak, és idejük is van az újítások kipróbálására.

Módszertan

A kutatásról

■ 2007 decemberében a Maros megyei 15–18 éves diákok körében empirikus felmérést végeztünk. Vizsgálatunkban az internet elterjedésének mértékét (hozzáférési egyenlőtlenségek) és a használat sajátosságait (elsődleges és másodlagos digitális egyenlőtlenségek) követtük a célcsoportban. Célunk, hogy leírjuk a középiskolás diákok digitális egyenlőtlenségi viszonyait.

Populáció és minta

■ Feltáró vizsgálatunkat szakértői mintán folytattuk. A Maros megyei középiskolák¹ köréből kiválasztottunk négy iskolát, majd a kiválasztott iskolákban évfolyamonként egy vagy (ha több párhuzamos osztály létezett) két osztályban az összes jelen lévő diákot megkérdeztük. Az iskolákat úgy jelöltük ki, hogy a kérdezettek minél heterogénebb körét biztosítsák.

A kiválasztott középiskolák a marosvásárhelyi Bolyai Farkas Líceum és a vele egy épületben működő Református Kollégium, a marosvásárhelyi Papiu Ilarian Nemzeti Kollégium, az Erdőszentgyörgyi Iskolaközpont és a Nyárádszeredai Elméleti Líceum volt. A Bolyai Farkas Elméleti Líceum magyar tannyelvű, a város egyetlen magyar tannyelvű elméleti középiskolája. A román tannyelvű városi középiskolák közül a Papiu Ilarian Nemzeti Kollégiumot választottuk ki.² Azért választottuk e két iskolát méréseink oktatói színterű, hogy lehetőségünk legyen a román és a magyar nemzetiségű, hasonló oktatási színvonalú iskolában tanuló diákok digitális szokásait összehasonlítani. A Református Kollégium azért került a mintába, mert egyházi középiskola. A vidéki iskolákat szintén az összehasonlítás céljából vontuk be a mintába, mert az internet elterjedése tekintetében a romániai vidéki és városi lakosság bizonyítottan különbözik egymástól.

A négy iskolából 1042 diákot kérdeztünk meg, az alábbiak szerint:

Az iskola neve	N	Fiú	Lány
Bolyai Farkas Elméleti Líceum	190	30,5	69,5
Református Kollégium	178	39,9	60,1
Papiu Ilarian Nemzeti Kollégium	454	33,3	66,7
Erdőszentgyörgyi Iskolaközpont	137	30,9	69,1
Nyárádszeredai Elméleti Líceum	52	42,3	57,7

A kérdőív

■ A felmérés eszközeként 37 kérdésből álló kérdőívet használtunk, amelyben rákérdeztünk a diákok számítógéppel való ellátottságára, internet-hozzáférésére, számítógép- és internethasználati szokásaikra, internettel kapcsolatos véleményükre, médiahasználati és szabadidő-felhasználási szokásaikra. Tanulmányunkban nem elemizzük a diákok internettel kapcsolatos véleményét, más tömegkommunikációs formák használatát, szabadidős szokásaikat.

A kérdőíveket eljuttattuk az iskolákba, és egy tanítási óra keretében a diákok kitöltötték azokat. A kérdőívek kitöltése önkéntes és névtelen volt.

Társadalmi egyenlőtlenségek a romániai fiatalok körében

■ A diákok társadalmi-kulturális-gazdasági háttérét klasszikus változókkal mértük, éspedig: az apa iskolai végzettsége, az apa foglalkozása, a családi lakás típusa, szobaszáma és a háztartásban élők száma. Mivel a gazdasági helyzet mérésére nem állt módunkban túl sok változót alkalmazni, a diákok lakáskörülményeinek feltérképezése alapján akartunk a család gazdasági helyzetére következtetni.

A fenti változók alapján vizsgáltuk a diákok társadalmi rétegzettségét, családjuk helyzetét a társadalmi környezetben. Az apa iskolai végzettségét, foglalkozását, a családi lakás típusát, szobaszámát és a lakók számát főkomponens-elemzésnek vettük alá, és kerestük, hogy a szociokulturális helyzet mérésére használt változók hogyan tömöríthetők. Ha a főkomponens-elemzésbe bevontuk a családi lakás típusát, szobaszámát és a lakók számát, a főkomponens nagyon keveset magyarázott a szociokulturális háttérből, azaz nem őrizte meg a teljes változótér információinak a felét sem. E három változó inkább településfüggő, ugyanis a városi válaszolók többsége 2–3 szobás tömbházlakásban lakik, 3–4 fős családban, míg a vidéki válaszolók inkább családi házban élnek, néha több nemzedék együtt. Ezért e három változót kihagytuk az elemzésből, és a gazdasági-társadalmi háttérrel az apák iskolai végzettsége és foglalkozása alapján mértük.

A szociológiai vizsgálatok egyértelműen kimutatják, hogy a gyerekek iskolai pályája és teljesítménye összefügg a szülők iskolai végzettségével, pontosabban az apa iskolai végzettségével. Az anya iskolai végzettsége kismértékben befolyásolja a gyerek életútját és teljesítményét, ezért a kutatásokban az anya iskolai végzettsége és a gyerek teljesítménye közötti összefüggést csak akkor követik, ha ez a vizsgálat tárgyához kapcsolódik. Hasonlóképpen a családfő foglalkozása hatással van a család jövődelmére, gazdasági erejére, életszínvonalára, mintegy kijelölve lehetőségeit és helyét a társadalmi viszonyokban (Treiman 1998. 111–129.). Ezért a vizsgálatunkban mi is csak az apa legmagasabb iskolai végzettségét és foglalkozását kérdeztük.

A minta tagjainak társadalmi helyzet szerinti megoszlását a 3. ábra szemlélteti. A román tannyelvű Papiu Ilarian Nemzeti Kollégiumba járó diákok rendelkeznek legnagyobb arányban felsőfokú végzettségű szülőkkel (62,7 százalék), őket követik a Bolyai Farkas Elméleti Líceum diákjai (42,6 százalék). Érdekes jelenség, hogy a Bolyai Farkas Líceummal egy épületben lévő Református Kollégium diákjainak társadalmi rétegzettsége inkább hasonlít az Erdőszentgyörgyi Iskolaközpontban tanuló diákokéhoz, mint a Bolyai Farkas Elméleti Líceum diákjaiéhoz. Magyarázatul szolgálhat a diákok származásának megfigyelése, ugyanis a diákok nagyjából a környező vidéki településekről érkeztek a Református Kollégiumba.

Középszintű végzettségű szülőkkel legnagyobb arányban a Református Kollégium (53,1 százalék), az Erdőszentgyörgyi Iskolaközpont (44,4 százalék) és a Bolyai Farkas Elméleti Líceum diákjai (42,1 százalék) rendelkeznek. A Papiu Ilarian Nemzeti Kollégiumba járók szüleinek 13,9 százaléka végzett középiskolát. Szakiskolát végzett szülők a vidéki iskolák esetében vannak túlsúlyban.

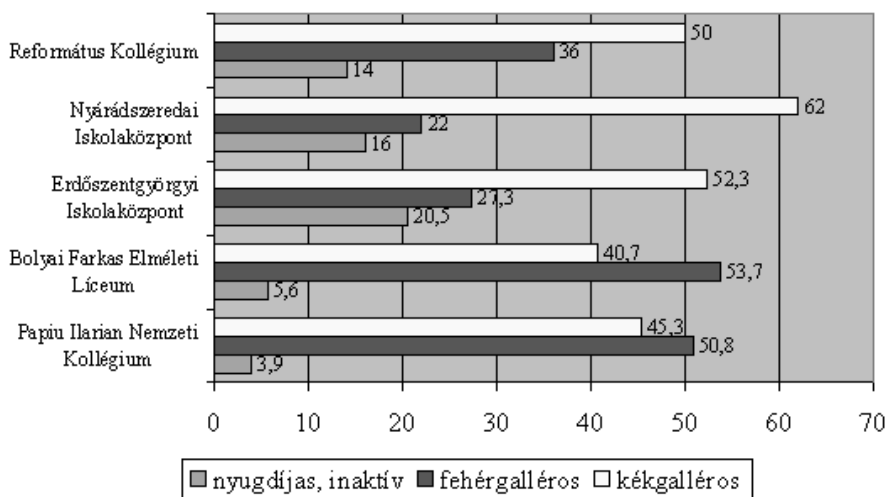
Legtöbb vállalkozó szülővel a Bolyai Farkas Elméleti Líceum diákjai, legtöbb szellemi foglalkozású szülővel pedig a Papiu Ilarian Nemzeti Kollégium diákjai rendelkeznek. A fizikai munkát végző szülők a vidéki iskolák diákjai körében vannak többségben. Az adatok jelzik a város-falu megosztottságot, és a Református Kollégium példája arra utal, hogy a gyerekek társadalmi jellemzőit az iskolánál hangsúlyosabban jelzi földrajzi származásuk.

A diákokat apjuk iskolai végzettsége és foglalkozása szerint a *K-Mean Cluster* csoportosítási eljárás segítségével osztályoztuk. A Papiu Ilarian Nemzeti Kollégiumba

járó diákok fele-fele arányban két csoportba sorolhatók, és pedig a felsőfokú végzettséggel és szellemi munkát végző apákkal rendelkezők, illetve a középszintű végzettséggel fizikai munkát végző apákkal rendelkezők csoportjába. Hasonló megoszlást találtunk a Bolyai Farkas Elméleti Líceumba járó diákok esetében is. A Református Kollégium diákjainál az apákra az jellemző, hogy főleg középszintű végzettséggel rendelkeznek, egyharmaduk szellemi munkás, kétharmaduk fizikai munkából él meg. Ehhez hasonló a helyzet az Erdőszentgyörgyi Iskolaközpont diákjainak apái esetében. Itt az apák majdnem fele szellemi munkát végez főleg középszintű végzettséggel, a másik bő fele pedig szakiskolai végzettségű, fizikai munkás, illetve nyugdíjas, aki háztáji tevékenységekből tartja fenn magát. A Nyárádszeredai Elméleti Líceumba járó diákok szintén két csoportra tagolódnak, egynegyedük középszintű vagy szakiskolai végzettségű szellemi munkát végző apákkal, háromnegyedük szakiskolai végzettségű fizikai munkás apákkal rendelkezik.

A megkérdezettek apáit az iskolai végzettség és foglalkozás alapján három kategóriába soroltuk: (1) fehérgallérosok: felső- és középszintű iskolai végzettséggel rendelkező szellemi munkások, (2) kékgallérosok: középszintű és szakiskolával rendelkező fizikai munkások, illetve a szakiskolával rendelkező rutin szellemi munkások, (3) nyugdíjasok és munkanélküliek: nyugdíjasok, illetve szakiskolával vagy annál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező fizikai munkások, munkanélküliek és más okból nem dolgozók. A harmadik kategóriát az indokolja, hogy romániai viszonylatban a munkanélküli személyek és családjaik, valamint a nyugdíjasok a szegénység által fokozottabban veszélyeztetett csoportok.

3. ábra: A diákok szüleinek társadalmi tagolódása iskolánként (százalékban)

Digitális egyenlőtlenségek a romániai fiatalok körében

■ Romániában az internet számottevően 2000 után terjedt el, az internetezők száma szinte évről évre megkétszereződik (WIS), azonban az Európai Unió tagállamaihoz képest az internetezők aránya még mindig a legalacsonyabbak között van (33,4 százalék, míg az EU-átlag: 65,3 százalék).

Az internetezésnek van néhány előfeltétele. Ahhoz, hogy valaki internetezni tudjon, kell hogy legyen számítógépe, számítógép-kezelési ismerete, hozzá kell hogy férjen az internethez, és kell hogy tudjon angolul. Ezután merül fel a technológiához

való hozzáállás, a használati motiváció, a megfelelő tartalmak megléte a világhálón. A továbbiakban áttekintjük, hogy a diákok milyen mértékben férnek hozzá az internethez, mire használják ezt, és végül felhasználói csoportokat különítünk el az említett változók együttes figyelembevételével.

1. Számítógéppel való ellátottság (hozzáférési megosztottság)

■ A megkérdezettek 95 százaléka rendelkezik asztali számítógéppel, azonban már ezen a téren feltűnik a városi és vidéki iskolák diákjai közötti különbség. Míg a Papiu, a Bolyai és a Református Kollégium diákjai szinte száz százalékban rendelkeznek asztali számítógéppel, a nyárádszeredai diákok háromnegyedének, az erdőszentgyörgyi diákok 87 százalékának van az íróasztalán számítógép. A számítógépet főleg a kékgalléros szülőkkel rendelkezők nélkülözik.

A válaszolók 10 százaléka rendelkezik saját hordozható számítógéppel is, ebben az esetben is egyértelmű a városi diákok előnyös helyzete a vidékiekkel szemben, hiszen amíg a városi iskolák diákjainak több mint 10 százaléka rendelkezik lappal, addig a vidéki iskolák diákjainak csak 2 százaléka. Ha arra gondolunk, hogy az országos adatok alapján a 18 évet meghaladó lakosság körében a számítógéppel rendelkezők aránya 27 százalék (BOP 2006), kétségtelen, hogy a fiatalok ellátottsága jóval meghaladja az országos átlagot.

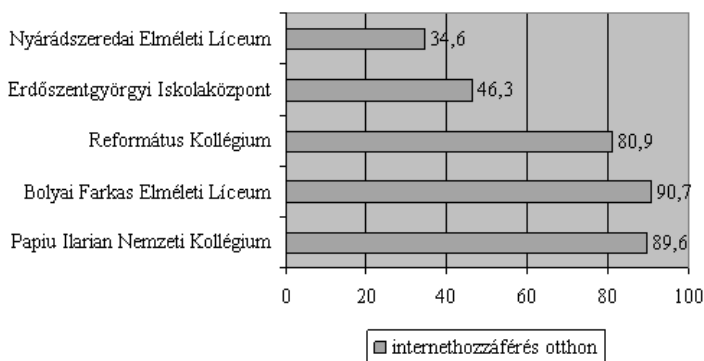
Mind az asztali, mind a hordozható számítógéppel való ellátottság szignifikánsan összefügg a válaszoló lakhelyével és nemével. S habár a korreláció értéke alacsony, mégis nagyobb a valószínűsége, hogy a számítógéppel rendelkezők városiak és fiúk. A társadalmi helyzet és a számítógéppel rendelkezés között nem mutatható ki szignifikáns kapcsolat.

2. Internet-hozzáférés (hozzáférési megosztottság)

■ A diákok internet-hozzáférést iskolánként a 4. ábra szemlélteti. Minden öt diákból négy rendelkezik otthoni internet-hozzáféréssel. Itt már jelentős különbségeket tapasztalunk a vidéki és városi gyerekek között. A városi iskolák diákjai – legyenek román vagy magyar nemzetiségűek – több mint 80 százalékban rendelkeznek otthon internettel, a vidéki iskolák diákjainak azonban csak egyharmada vagy alig fele. Az országos adatok szerint otthoni internet-hozzáférése a lakosság kevesebb mint egyötödének van (BOP 2006), az összlakosságnak is csak egyharmada fér hozzá valamilyen úton az internethez (WIS). A diákok internethez való hozzáférése messzemenően jobb az országos átlagnál.

A nemzetközi trendekhez hasonlóan az internet otthoni bevezetése főleg a fiatal családtagokkal rendelkező háztartásokra jellemző, ahol sok esetben a gyerekek azok, akik a szülőktől az internet bevezetését kérik. Városon több szolgáltató közül lehet válogatni, a szolgáltatás könnyen hozzáférhető, nem jelent jelentős anyagi megterhelést (átlagban havi 5–6 euró), így a szülők teljesítik gyermekeik kérését. Ez magyarázza a városi diákok magas hozzáférési arányait. Vidéken más (volt) a helyzet. Vidéki környezetben, legalábbis az adatgyűjtés pillanatáig, technológiai korlátok miatt nem volt lehetőség az internet beköttetésére. „A vidéki kommunikációnak és informatikai fejlesztéseknek sajátos helyzetük van. Gazdasági szempontból vidéken kevésbé éri meg befektetni. A vidéki lakosság vásárlóereje is kisebb a városinál. A nagy fejlesztők csak akkor fordítják figyelmüket a vidéki településekre felé, amikor a nagyobb vonzóerőt képező urbánus környezetet már lefedték. Ezért a fejlesztési folyamatok lassúak, és sok esetben közpénzből származó támogatásokra szorúlnak.” (Helyzetjelentés 2008.) Közpénzekből elsősorban a közintézmények internetszolgáltatását oldják meg (önkormányzat, iskola, könyvtár), így helyi internetszolgáltatás hiányában a diákok főleg az iskolában interneteznek.

4. ábra: A diákok otthoni internethozzáférése iskolánként (százalékban)

A 4. ábrán jól látszik, hogy a városi iskolák diákjai, román és magyar nemzetiségűek, nagy arányban hozzáférnek az internethez. A vidék hátrányát jól érzékelteti, hogy az erdőszentgyörgyi és a nyárádszeredai diákokból kevesebben férnek hozzá az internethez.

3. Számítógép- és internethasználati szokások (használati megosztottság)

■ Az offline számítógép-használat megelőzi az internetes alkalmazásokat. A diákok többségének hamarabb volt számítógépe, mint internet-hozzáférése. A diákok a számítógépet zenehallgatásra, fényképek, multimédia-anyagok megtekintésére, dolgozatírásra, játékokra használják. Az internet megjelenésével kibővül a számítógépen végezhető tevékenységek köre. Az internet funkciói között a legelterjedtebb a kapcsolattartás, ezt követi az információkeresés és tájékozódás, majd a szórakozás, végül az internetes problémamegoldási alkalmazások.

A továbbiakban nézzük meg, hogy a középiskolás diákok mire használják a számítógépet és az internetet, milyen tevékenységeket részesítenek előnyben, és ezek az elfoglaltságok milyen funkciókat töltenek be az életükben.

A válaszolók háromnegyede naponta használja a számítógépet, a fennmaradó egynegyed is hetente többször, de legalább hetente egyszer számítógépezik. Kimutatható, hogy a városi iskolák diákjai gyakrabban ülnek a számítógép előtt, mint vidéki kollégáik. A gyakori számítógép-használat felértékeli ennek szerepét, így a naponta felhasználók nagyon fontosnak tartják a számítógépet az életükben. A számítógép-használat gyakorisága összefügg a gyerek apjának iskolai végzettségi szintjével, vagyis a magasabb iskolai végzettségű apák gyerekei többet számítógépeznek.

Az internet megjelenésével a számítógép-használatban az offline tevékenységek visszaszorulnak, és teret hódítanak az online tevékenységek. A célcsoportunk esetében ez a tendencia még kevésbé érvényesül, mert az otthoni internet-hozzáférés még nem mindenki számára megoldott, azonban az internethez otthon hozzáférők már ebbe az irányba tartanak. Az egyes számítógépes tevékenységek népszerűségét vizsgálva látható, hogy legtöbbször zenét hallgatnak (90 százalék), és utána rögtön a legtöbbször az interneten böngésznek (83 százalék). A filmnézés is kedvelt számítógépes tevékenység, a diákok 72 százaléka szokott filmet nézni a számítógépen. A válaszolók kétötöde játszik, kétharmada tanul a számítógép segítségével.

A román és magyar városi diákok között az adatok több hasonlóságot mutatnak, mint a magyar városi és vidéki iskolában tanuló diákok között. A szakirodalom alapján az internet használatának minősége függ attól, hogy a felhasználó mennyi ideje

használja az internetet. A régebbi és tapasztaltabb felhasználók egyre célirányosabban interneteznek, míg a tapasztalatlanabb vagy időszakos felhasználók inkább az internet szórakoztatási funkcióit használják. A városi fiatalok tapasztaltabbak, mint vidéki társaik, mivel hosszabb ideje férnek hozzá a világhálózhoz, így a felhasználás minőségi különbségei is kimutathatók.

Öt diákból négy leggyakrabban otthon internetezik, tíz százalék az iskolában, tíz százalék pedig barátoknál és ismerősöknél. Ebben az esetben is az eltérés a vidéki és a városi iskolák diákjai között és nem a különböző nemzetiségű diákok között észlelhető, ugyanis a városi iskolában tanuló gyerekek leggyakrabban otthonról kapcsolódnak rá a világhálóra (több mint 80 százalék), a vidéki iskolák diákjai közül azonban ugyanannyian interneteznek otthonról, mint az iskolából.

A szakirodalom egyértelműen jelzi, hogy az otthoni internetezés lényegesen eltér az iskolaitól. Az otthoni környezetben más szokások érvényesülnek, mint az iskolában. Az iskolai internetezés ellenőrzött, főleg a levelek ellenőrzését és írását, esetleg információkeresést foglal magába. Az otthoni internetezés leggyakrabban felügyelet nélküli, ezért a gyerekek hosszabb ideig és bátrabban kalandoznak a világhálón.

Az internethasználat minőségi vonatkozásait (másodlagos digitális egyenlőtlenségek) a felhasználás céljain keresztül elemezzük. A diákok általában információgyűjtésre, tanulásra, levelezésre, szórakozásra, csevegésre, letöltésre használják az internetet. Ritkább az internetes telefonálás, a blogolás és a társkeresés (minden tíz diákból egy). Ezen tevékenységek közül napi rendszerességgel a diákok főleg csevegnek (54,2 százalék), böngésznek (48,9 százalék), leveleznek (41,2 százalék) és filmet, zenét töltenek le (37,5 százalék). Az internetezési szokások nemenként változnak, hiszen a letöltés, a játszás főleg a fiúkra, a levelezés és a csevegés a lányokra jellemző.

A diákok fele naponta átlagban 1–4 órát tölt a számítógép előtt internetezéssel. A számítógép előtt eltöltött idő függ attól, hogy a gyerekek van-e lehetősége az otthoni internetezésre. A vidéki diákok, akiknek van otthon internet-hozzáférésük, hasonlóan viselkednek, mint városi kollégáik, legyenek magyarok vagy románok. Az otthoni hozzáféréssel rendelkezők egyharmada naponta egy-két órát, egyharmada három-négy órát, egyharmada több mint négy órát lóg a világhálón. A társadalmi helyzettel a túlzott használat nincs kimutatható összefüggésben, viszont nagyon gyenge fordított összefüggés figyelhető meg az apák foglalkozása, valamint az internetezéssel töltött idő között.

A rendszeresen internetező diákok idegen nyelvű tartalmakat is olvasnak. Míg a nyáradszeredai diákok egyharmada, az erdőszentgyörgyi diákok majdnem fele olvas idegen nyelvű tartalmakat, addig a papius diákok 84 százaléka, a bolyais diákok 82 százaléka, a Református Kollégium diákjainak 76 százaléka teszi ugyanezt. Ez az eredmény az otthoni internet-hozzáféréssel és az apa társadalmi helyzetével (iskolai végzettség, foglalkozás) hozható kapcsolatba.

Adataink azt bizonyítják, hogy különbségek vannak a nemek között a felhasználói önbizalmat illetően, hiszen a fiúk nagyobb arányban tartják számítógép-kezelői tudásukat nagyon jónak vagy jónak, a lányok pedig átlagosnak. A városi diákok szintén magasabb önbizalommal rendelkeznek, kétharmaduk jónak vagy nagyon jónak tartja számítógép-kezelési ismereteit, míg egyharmaduk átlagosnak. Ez az arány fordított a vidéki iskolák diákjai esetében.

A felhasználási sajátosságok szerint egy európai szintű vizsgálat (*EU Kids Online*) kutatói négy felhasználótípust különböztetnek meg a fiatalok körében: (1) az alapfelhasználót, aki főleg információkat keres a neten, (2) a mérsékelt felhasználót, aki játszik és kommunikál az internet segítségével, (3) a széles körű felhasználót, aki kommunikál, és letölti a számára szükséges anyagokat, (4) az univerzális felhasználót,

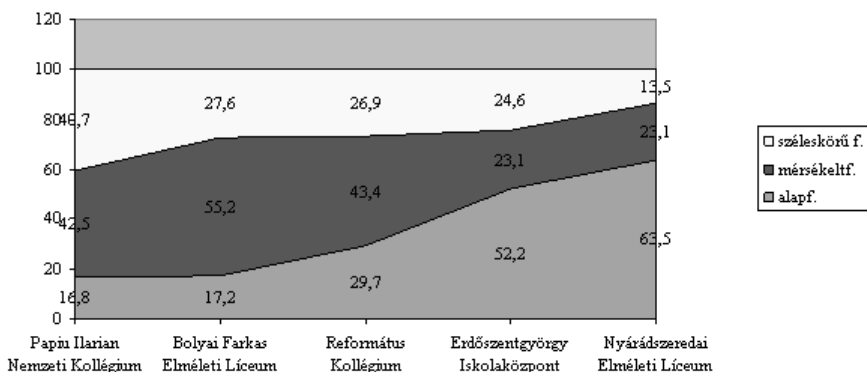
aki interaktív és kreatív a virtuális térben (Hasebrink–Livingstone–Haddon–Ólafsson 2009. 23.).

Mintánkban mi is követtük a fenti tipológia szerinti felhasználói megoszlást.

Az internetezési szokások (otthoni internet-hozzáférés, végzett internetes tevékenységek, számítógép-kezelői önbizalom, nem) alapján a *K-Mean Cluster* csoportosítási eljárás segítségével a diákokat három csoportba soroltuk: (1) alapfelhasználók (26,5 százalék), (2) mérsékelt felhasználók (41,2 százalék), (3) széles körű felhasználók (32,3 százalék). Az így kialakított csoportokat keresztábrák segítségével más változókkal együtt elemeztük. A felhasználói csoportok sajátosságait az alábbiakban bemutatjuk.

A célcsoportunk alapfelhasználói leginkább a vidéki iskolák diákjai, akik átlagos számítógép-kezelői ismeretekkel rendelkeznek, számukra kevésbé fontos a számítógép, nem rendelkeznek otthoni internetkapcsolattal, és nagyobb arányban lányok. A mérsékelt felhasználók rendelkeznek otthoni internet-hozzáféréssel, számítógép-kezelői tudásuk átlagos, nagyobb arányban lányok, az internetes tevékenységek közül leggyakrabban információt gyűjtenek, tanulnak, letöltenek és leveleznek, csevegnek. A széles körű felhasználók rendelkeznek otthoni internet-hozzáféréssel, számítógép-kezelői tudásuk jó, nagyobb arányban fiúk, az internetes tevékenységek közül mindeket gyakorolják.

5. ábra: Internetezési szokások iskolánként (százalékban)

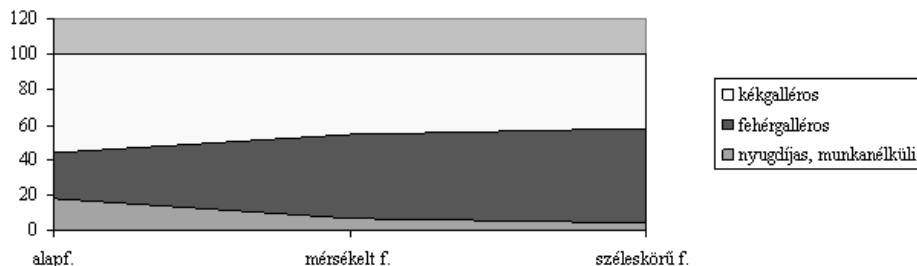

Az 5. ábrán a felhasználótípusok jelenlétét láthatjuk iskolánként. Az ábrán látható, hogy a városi iskolák közül a Papi rendelkezik a legnagyobb számú széles körű felhasználói csoporttal. A magyar tantervű iskolák közül a Bolyai diákjainak majdnem egyharmada, a Református Kollégium és az Erdőszentgyörgyi Iskolaközpont diákjainak egynegyede széles körű felhasználó. A vidéki iskolákban az alapfelhasználói csoportok mérete számottevőbb.

A társadalmi és digitális egyenlőtlenségek összefüggései

■ Ha keresztábrák segítségével összevetjük a diákok társadalmi hovatartozását az internethasználati szokásaikkal, a következő eredményeket kapjuk: az alapfelhasználók legnagyobb arányban hátrányosabb társadalmi helyzetű apáktól származnak. A széles körű felhasználók származnak legnagyobb arányban fehérgalléros szülőktől és legkisebb arányban nyugdíjas vagy inaktív apáktól. A mérsékelt felhasználók fele-fele arányban származnak fehérgalléros, illetve kékgalléros és nyugdíjas apáktól.

6. ábra: A felhasználói típusok származás szerinti megoszlása (százalék)

Általános tendenciaként megfigyelhető, hogy minél előnyösebb a gyerek társadalmi származása, annál valószínűbb, hogy a széles körű vagy a mérsékelt internetezőkhöz tartozik, illetve minél hátrányosabb a társadalmi származása, annál nagyobb az esélye, hogy az alapfelhasználók csoportjába kerüljön. Annak ellenére, hogy statisztikai összefüggést nem tudtunk kimutatni az internetezők típusa és a társadalmi háttér mutatója között, mégis úgy ítéljük meg, hogy az internethez való hozzáférés és a használat minősége összefügg a társadalmi helyzettel. Ezt az állítást az alábbiak igazoljuk, hogy külön-külön az apa iskolai végzettsége és foglalkozása statisztikailag összefügg azzal, hogy a gyerek az internetezők mely típusához tartozik.

Konklúziók

■ Tanulmányunkban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a Maros megyei középiskolásokra milyen digitális megosztottság jellemző, és ez hogyan függ össze szociokulturális helyzetükkel.

Az bizonyos, hogy a diákok mind az új információs és kommunikációs technológiákhoz való hozzáférés, mind a használat tekintetében a romániai átlaglakossághoz képest előnyösebb helyzetben vannak, azonban nem homogén csoportról van szó. Az új infokommunikációs technológiákkal való kapcsolat, a hozzáférés, a használat intenzitása és milyensége alapján a fiatalok belső rétegzettsége a jellemző. Fontos megjegyezni, hogy a célcsoportunkban nem volt olyan diák, aki egyáltalán nem fér hozzá az internethez, sem olyan, aki használhatná az internetet, de igény hiányában mégsem teszi. A vizsgált célcsoport minden tagja internethasználó, de szignifikáns különbség mutatható ki a városi és vidéki iskolák diákjai között a számítógéppel való ellátottság és az internethez való hozzáférés tekintetében.

Hasonlóképpen a diákokat az elsődleges és másodlagos használati megosztottság is jellemzi. A használati megosztottság azt jelenti, hogy azok, akik hozzáférnek az új infokommunikációs technológiához, mit kezdenek vele, milyen mértékben tudják ezt a saját hasznukra fordítani. A használati megosztottságot több tényező is befolyásolja, ezek között említhetjük a lakhelyet (vidék-város különbségei), a nemet és a kompetenciákat, vagyis a digitális műveltséget. A digitális műveltség a maga során összefügg a gyerek apjának iskolai végzettségével és foglalkozásával.

A városi diákok több időt töltenek számítógépezéssel és internetezéssel, mint vidéki kollégáik, ami részben a hozzáférés egyenlőtlenségeiből vezethető le. Aki korlátozottan fér hozzá az internethez, annak kevesebb lehetősége van a digitális művelődésre, a jó minőségű használatához szükséges kompetenciák kifejlesztésére.

A használati különbségeket a nem is jelentősen befolyásolja. Összefüggés van a nem és a végzett internetes tevékenységek típusa között, hiszen a fiúk inkább játszanak és letöltenek, míg a lányok inkább kommunikálnak. Nem mutatható ki nemze-

tiségek szerinti különbség az internethasználati szokások tekintetében, sokkal nagyobb törésvonalat jelent a város-falu megosztottság.

Az internethasználati szokások alapján a diákok körében három csoportot különböztettünk meg: alapfelhasználók, mérsékelt és széles körű felhasználók. Az alapfelhasználók főleg vidéki származású diákok, többségükben lányok, akik átlagos számítógép-kezelői ismeretekkel rendelkeznek. A mérsékelt és széles körű felhasználók részben hasonlítanak egymáshoz, azonban a mérsékelt felhasználók inkább lányok, és az internetet tájékozódási és kapcsolattartási célokra, a széles körű felhasználók inkább fiúk, és az internetet mind tájékozódásra, letöltésre, játszásra, mind kapcsolattartási célokra használják.

A másodlagos digitális megosztottság a digitális műveltség és a használat minőségi különbségeiben domborodik ki, azonban a digitális egyenlőtlenségeknek ezt a szintjét nem állt módunkban alaposan ellenőrizni. A számítógépes szakértelem szubjektív megítélése alapján a diákok fele saját számítógép-kezelői tudását nagyon jónak vagy jónak minősíti, kevesebb mint fele átlagosnak, és a maradék 6-7 százalék gyengének. A számítógép-kezelői önbizalom is összefügg az apák iskolai végzettségével és foglalkozásával.

A hagyományos szociokulturális helyzet és a digitális megosztottság összefüggése tekintetében kimutatható az a tendencia, hogy minél előnyösebb a gyerek társadalmi származása, annál valószínűbb, hogy a széles körű vagy mérsékelt internetezőkhöz tartozik, illetve minél hátrányosabb a társadalmi származása, annál nagyobb az esélye, hogy az alapfelhasználók csoportjába kerüljön. Statisztikai módszerekkel és számításokkal is igazolható, hogy az apa magasabb iskolai végzettsége előnyösen befolyásolja a gyerek internethez való hozzáférését és a használat minőségét.

■ JEGYZETEK

1. Maros megyében nappali tagozatra 35 középiskolába iskoláztak be diákokat a 2007–2008-as tanévben, 14 elméleti liceumba, 21 iskolaközpontba. A középiskolák településenkénti megoszlása a következő: Marosvásárhelyen 17, a megye többi településén 18 középiskola.
2. Marosvásárhely középiskolái között létezik egy közvélekedésen alapuló rangsor, amely szerint a város legjobb magyar tannyelvű középiskolája a Bolyai Farkas Elméleti Líceum, míg a legjobb román tannyelvű középiskola a Papiu Ilarian Nemzeti Kollégium.

■ IRODALOM

- BOP: Perceptii despre mass-media. 2006. <http://www.soros.ro/ro/publicatii.php?pag=4>. Letöltve: 2009. 09. 20.
- Diffúzió: A diffúzió projekt. 2009. <http://www.diffuzio.hu/projekt>. Letöltve: 2009. 02. 20.
- Alexander Van Deursen – Jan Van Dijk: Using the internet. Skill related problems in users' online behavior. *Interacting with Computers* 2009. 21. 392–402.
- Paul DiMaggio – Hargittai Eszter: From the Digital Divide to Digital Inequality. *Studying Internet Use as Penetration Increases. Working Paper Series* 2001. 15. Summer.
- Hargittai Eszter: The Second Level of the Digital Divide. *First Monday* 7. 4. 2002. <http://www.uic.edu/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/942/864>. Letöltve: 2010. 04. 22.
- U. Hasebrink – S. Livingstone – L. Haddon – K. Ólafsson: Comparing children's online opportunities and risks across Europe. *Cross-national comparisons for EU Kids Online*. 2009. <http://www.lse.ac.uk/collections/EUKidsOnline/Reports/D3.2,secondedition.pdf>. Letöltve: 2010. 04. 22.
- Helyzetjelentés: Helyzetjelentés 2008. www.csatlakoztunk.ro/inc/download_item.php?id_item=243. Letöltve: 2008. 08. 06.
- ITTK: Az ITTK műhelyei. *Digitális megosztottság kutatóműhely* 2009. http://www.ittk.hu/web/digitalis_megosztottsag.html. Letöltve: 2009. 02. 20.
- Kocsis János Balázs – Janky Béla: *Technika és innováció szociológiája*. In: S. Nagy Katalin (szerk.): *Szociológia*. Typotex, Bp., 2006.
- Molnár Szilárd: A digitális megosztottság értelmezési kerete. *Információs Társadalom* 2002. 4. 82–101.
- P. Norris: *Digital Divide, Civic Engagement, Information Poverty and the Internet Worldwide*. Cambridge University Press, 2001.
- Everett M. Rogers: *Diffusion of Innovations*. 3rd edition. 1995. Free Press, New York.
- Donald Treiman: Iparosodás és társadalmi rétegződés. In: Róbert Péter (szerk.): *Társadalmi mobilitás: hagyományos és új megközelítések*. Új Mandátum, Bp., 1998.
- J. Van Dijk: Users like you? Theorizing agency in user-generated content. *Media, Culture and Society* 2009. 31. 1. 41–58.
- WIS: World Internet Statistics. <http://www.internetworldstats.com/>. Letöltve: 2010. 04. 22.

NEMES Z. MÁRIÓ

Mérők

Elromlott a nőmérő, a személyzet tanácstalanul táncol, kezükben csoki. A legjobb családban is előfordul, hogy a mérték halott, de hát mi lesz a holnapi búcsúval? Szerencsére a férfimérő még működőképes, így elő is húzzák a barna szobából, és sorjáznak az alanyok. Először kismamaruhába öltöztetik őket, aztán valami vérbe. A férfimérő lázasan zajong, mintha már előre örülne a barna bálnak, amikor a ringlis ütemére a lemért lány forog.

*

Nőmérő és férfimérő összebarátkoznak, amikor áramszünet van. (Az egyik hideget csinál, a másik meleget.) Utána megint utálják egymást, és a mérőterem padlóján szurokban ázik a tengely.

*

Van, amikor állatokat engednek be, hogy vajon a nőmérő fel tud-e nőni a feladathoz, de a férfimérő gyorsabb, és nyomban lemér három malacot. A nőmérő nem sír, bár nagyon recseg, Eltört hát az éjszaka mélye! Disznó disznónak farkasa.

*

A zsírkertből mindig hoznak friss kenőanyagot. A férfimérő gőgjében sikít. Jól megkeni a szapora népség. (A szomszédban kazlak égnek, de ez már a búcsú.) A nőmérő csendben figyeli a kezelést, aztán arra gondol, hogy mennyire utált rokkának lenni.

*

Az utolsó alany is kifut az udvarra. Már mindegy, milyen állagúak, hiszen az erjedés általános, a formálint megitta a személyzet. A mérők használaton kívül várják az ünnep végét, és unalmukban gyereket csinálnak, hogy legközelebb a kicsinyek se maradjanak ki. Jólétünk alapja energia, és az éjszaka csupa bauxit.

NEMES Z. MÁRÓ

ÚJFAJTA KÉP-SZÖVEG FÚZIÓK

Kérdezett Balázs Imre József

Azáltal, hogy az irodalmi tér egyszerre „online állagú” is lett, megváltoztak a szerzői alak konstruálásának módjai.

■ – Egyik interjúdban „költészeti boom”-ról beszélsz, amelynek fontos részesei a nyolcvanas években vagy akkortájt született szerzők. Te magad 1982-ben születél, kicsit tehát belülről is látod ezt a bemozdulást. Minek tulajdonítható szerinted a megélénkülés?

– A „költészeti boom” (melyet én inkább most a harminc alatti-körüli korosztályra egyszerűsíténék) esetében két tényezőről van szó, az igény és a potenciál kettősségéről. Idegen tőlem az irodalmi teljesítmény önelvű felfogása, vagyis mindig párbeszédszerű modellekben gondolkodom. Nem lehet mindent minden időben, bizonyos lírai tendenciák csak akkor kerülhetnek fókuszba, ha erre az irodalmi tér ökonómiaja és higiéniája lehetőséget ad. A 2000-es évek eleje számos nagy sikerű költői pályakezdést eredményezett, miközben az irodalmi érdeklődés fókusza mégis a fiatal próza felé irányult. A fiatal líra ezredfordulós trendjeit a posztmodern rokokó kifejezéssel tudnám leírni, értve ezalatt a könnyedség poétikáját egyfelől, az intellektuális biedermeier másfelől. A könnyedség lírája a populáris kultúra és a hétköznapi életvilág felé való nyitásként lett „mennybe menesztve”, míg az intellektuális biedermeier a vers kultúrátárgy voltát helyezte előtérbe. Mindkét trend bizonyos értelemben eldologiasította a szöveget, vagyis egyfajta kiszolgáló funkciót helyezett előtérbe. Ez a mozgás azonban – párhuzamosan azzal, hogy a fiatal próza nem produkált megfelelően – betöltetlen helyeket (lírai vakfoltokat) hozott létre az irodalmi térben, hiszen egyre erősebb lett az autentikusság iránti vágy, melyet a populáris ironia konjunktúrája és a kulturális „javként” elképzelt versbeszéd elnyomott. Autentikusságon itt nem feltétlenül valami naiv evidenciaeszményt értek, ha-

nem egy olyan törekvést, mely a lírai közlés hitelességének és egzisztenciális komolyságának nyelvileg reflektált visszanyerésére tesz kísérletet. Ez lenne az „utánság költésze” (Bányai János), mely már a minden mindegy állapotán való destruktív kéjelgést is meghaladta. A lírai közvetlenség aktív szétszerelése zajlik, ami azonban egyfajta rezignált újjáépítésként fogható fel. Ez az építkezés legtöbbször „befelé” történik, vagyis a lírai beszéd a család és az intim szféra területeiből kiindulva artikulálja újra a drámai hangsúlyokat. Valószínűleg ezzel magyarázható a pszichologizáló magánmitológia iránti – számos szerzőnél megfigyelhető – érdeklődés is, mely a szubjektum konstruálódását az Én „származástana” felől próbálja felmutatni.

– Az utóbbi évek pályakezdőinél, különösen a költők esetében jellemző volt a versblogok, internetes oldalak köré történő csoportosulás (*Dokk.hu, Telep, Előszeton, Körhinta, Erdélyben a Másnapos Irodalmi Kör vagy a Nappali Menedékhely*), te magad is tagja voltál egyik ilyen csoportosulásnak, a Telepnek. Hogy látod, mire használják ezek a csoportok az internetet? Egyszerű kapcsolattartási forma, eszköz – vagy kihatással van esetleg írásmódra, irodalomkonceptiókra is? Mire jó szerinted a nyomtatott, offline formátum? Mi olyant tud a nyomtatott forma, amit az interneten olvasható-nézhető anyagok nem?

– Az internetes költészeti műhelyek megjelenése elsősorban irodalomszociológiai jelenség, ugyanakkor persze az irodalomfogyasztás mediális struktúrájának átalakulását is jelzi. A Telep-blog online formátuma a műhelymunka megkönnyítését szolgálta, vagyis az irodalmi kávéház/szalon hagyományos színtereinek virtuális másaként működött. Számomra ez már kicsit elkoptatott téma, ezért hosszabb Telepes-nosztalgiazás helyett csupán néhány belátást emelnék ki irodalom és internet kapcsolatát illetően. Azáltal, hogy az irodalmi tér egyszerre „online állagú” is lett, megváltoztak a szerzői alak konstruálásának módjai. Először is sokkal könnyebben lehet egyben látni és követni egyes szerzők teljesítményét, ugyanis az interneten (a „rákeresés”, illetve a szerzői blogok/honlapok miatt) konzerválódó íráskor rögtön kirajzolják az aktuális oeuvre-t. Vagyis mint olvasó nem vagyok rákényszerítve arra, hogy a folyóiratok esetleges közlései (és értékhangsúlyai) alapján tájékozódjak, és így építsem fel szórványmomokból a még fiatal és kevésbé kontúros író. Az internet által rögtön a *vershez* férek hozzá, és nem a megjelenés körülményeinek kanonikus szűrőjén át látom a produkciót – vagyis nem egy hatalmi mátrixon keresztül olvasok. Mindez a szöveg- és olvasáscentrikus alternatív kánonok megszorodását segíti elő. Emellett azáltal, hogy az interneten a szerző versen kívüli (irodalmi és nem irodalmi) aktivitását is figyelemmel kísérhetem – és interaktívan mindebe be is kapcsolódhatok –, a szerző „közelebb” is kerül az olvasóhoz. Persze ez a közelség mesterséges, mert a szerző és olvasó együtt generálhatják az internetes reprezentációkat, tehát bizonyos értelemben a szerzői alak egyszerre lesz valódibb és fiktívebb online körülmények között. Ezek a lehetőségek az irodalom demokratikus „továbbíródásának” és nem berekesztődésének jelei, hiszen egy olyan szabadságsszinttel gazdagítják a kultúrát, mely nem az eddigi szerkezet eltörlését hangsúlyozza, hanem a meglévő kommunikációs és érzékelési formák közötti újfajta szelekcióhoz (is) vezet.

– *Tanulmányaidban, verseidben érződik, hogy vonzódasz a kísérleti formák iránt. Hajas Tiborról olvastam tanulmányodat, erős vizuális effektusokra épülő, az anyaggal szó szerint kísérletező kiállításról írtál a Roham magazinban, első versesköteted valóban egészen messzire jut abban, amit címe ígér: Alkalmi magyarázatok a húsról. Mit jelent számodra a „kísérleti irodalom” fogalma?*

A kísérleti irodalom helyett Gilles Deleuze és Félix Guattari Kafka-könyvében kifejtett „kisebbségi irodalom”-konceptióra hivatkoznék. (A kísérleti irodalom kifejezésben érzésem szerint túl erősen kísért a (neo)avantgarde antiművészeti felfogása.) A kisebbségi irodalom mindig egy többségi irodalomban nyilatkozik meg, létezésének formája a poétikai parazitizmus és a mimikri. Mindezt most nem valamilyen konkrét (irodalom)politikai kontextusban akarom elhelyezni, csupán arra gondolok, hogy amit én csinállok vagy

csinálni akarok, az belül is van és kívül is van a hagyományos lírai nyelvek (a többségi irodalom) rendszerén. A megszólalás által rögtön benne vagyok a kultúrámban, és még ha nem is ápolok vele harmonikus viszonyt, úgy tudok belőle kimászni és kompromisszumait feltörni, ha belülről kaparom szét. Mert csak utánzás által lehet hatékonyan elkorcsosulni, hiszen „ha belemásztál valakibe, paradox módon, csak úgy jöhetsz ki, ha még inkább befelé mész” (Borsik Miklós). A kísérleti költészetek hagyományában az zavar, hogy valami rosszul értelmezett (elfojtásból eredő) puritanizmust követve leszűkítik a poétikai mozgásteret, s ezzel – saját intenciójukkal is szembemenve – a költői felbomlás-létesülés szabadságát ássák alá. Én azonban azt gondolom, hogy a nyelvet azáltal lehet „elvezetni a sivatagba” (Deleuze), ha – csalogatásképp – emberi beszédnek álcázom a feltörő zajt. Valami ilyesmit értek kisebbségi lírán, mely egyszerre alanyi és gondolati, mert úgy dobja (fel) az alanyt, hogy mindezt nemcsak reflektáltan elgondolja, hanem végül a gondolatot is magára hagyja a sivatagban. Ezért hallgatom szkeptikusan azokat, akik pl. konceptualitást emlegetnek velem kapcsolatban, mert igen, persze, de a számomra érvényes konceptualitás (és kultúra) olyan, mely van is, meg nincs is, vagyis ami saját állandó meghaladásával építkezik.

– Többször hallottalak arról beszélni, hogy az elmúlt két-három évtized erősen intertextuális irodalma inspirációiban eléggé kiszámítható, nem eléggé izgalmas. Szerinted milyen inspirációs forrásokat hagyott leginkább kiaknázatlanul a kortárs irodalom? Merre érdemes továbbindulni?

– A fiatal lírával kapcsolatban korábban már említett autenticitás-igény a kulturális sznobizmussá alacsonyuló mechanikus intertextualitás ellenében (is) formálódott, de ez oda vezetett, hogy a legfiatalabb költők nagy része görcsösen és gyanakodva kezeli a vendég-szövegek-allúziók eszköztárát. Mintha jelenleg a „saját” mondat/kép evidenciájának újraalkotása lenne életbe vágó – ezzel párhuzamosan a karakteresen egyéni világok felépítése. Ugyanakkor az általam kisebbséginek nevezett elemek úgy működik, hogy ön-maga egyszerűségét az alkalmiságból eredeztetni, vagyis elemek és formák (szubjektumok és történetek) esetleges együttállásából. Egyfajta roncsköltészet ez, mely a saját mondat evidenciáját preparáció(k) segítségével hozza létre. Mindez pedig az intertextualitás – akár egzisztenciálisnak is nevezhető – revízióját követeli meg, annak hangsúlyozását, hogy a szövegjáték létjáték is egyben.

Aztán itt van a képiség és a vizualitás kérdése, szerintem ez most a legizgalmasabb lehetőség. Részben ez is összefügg az internettel, hiszen a versblogok egyik fontos jellegzetessége, hogy a verseket belevonják a képek kultúrájába, vagyis újfajta kép-szöveg fúziókat állítanak elő, melyek az olvasást is átalakítják. Sem az olvasásban, sem az írásban nem lehet kikerülni a képi tapasztalatot, hiszen már a költő is több képet néz, mint amennyit olvas. Ennek a jelenségnek a megértéséhez nem elégségesek az irodalomkritikusi szakma hagyományos retorikai alapú eszközei – meggyőződésem, hogy egy kortárs lírakritikusnak egyszerre kell képzőművészeti, filmes és képtudományos képzettséggel rendelkezni, hogy fel tudja tárni a kép- és szövegkultúrát egyaránt reflektáló mai vers mechanizmusát. Hiszen itt van például Kele Fodor Ákos *Textolátia* című kötete, amely többek között a képvers-hagyomány felélesztésén fáradozik, vagy k. kabai lóránt *Klórja*, mely annak kiváló példája, hogy az utóbbi időben mennyire „képtudatosak” lettek a kortárs kötetek, mennyire fontos és jelentésgeneráló egy lírakötet vizuális megalkotottsága. De említhetném a *Roham* magazin vagy vajdasági *Symposion* lapszámait is, hiszen ezekben az orgánumban kép és szöveg esztétikailag egyenrangú – és nem illusztratív – viszonyban áll egymással. Részben ezektől a jelenségektől motiválva-izgatva második („szövegalapú”) verseskötetem idei megjelenése után azt tervezem, hogy képzőművészekkel együttműködve egy teljesen kevert médiumú kötetet adjak ki, vagyis egy olyan „képregenyésített” versválogatást, mely nem díszítményként alkalmazza a grafikát, hanem kép és szó közti termékeny feszültségeken alapul.

Dankuly Csaba

Tisztulás

Ez a szisztéma kifejezetten
 tetszik nekem. Ezt *próbaképp* küldöm.
 Míg a csúcperformáns szkennert tetten
 éri a vírushadat, ücsörgők
 egy kicsit gépemmel a térdemen,
 aztán uzsgyi, huss, tűnés e helyről.

Vagyis na: a parkból, ahol nőtlen
 szoktam parkolni, s nem pusztán elvből:
 mit keressenek itt édes-kettes
 ben olyanok, akik a nap legtöbb
 részét szinte kizárólag együtt
 töltik. Egyik nem kevésbé elnyűtt,

mint a másik. Más szóval fertőzött...
 Kicsit kivágyik természetesen
 a természetbe... Vagy mi is ez itt?
 Édes: mindegy. Nagy néha tisztulni
 kell. Helyekről, belül... ...kész is a szkenn!
 Szép is lenne végre összeszednem

(levél mindjárt küldve (*Ha ma feljössz,
 az tiszta buli lesz...*) Tárgy: Szerijőz!)
 a dolgaim és magam, rezeg már
 a zsebemben a hangtompított „már
 megint hol mászkálsz te, miben ügyögsz
 épp a velencei utam előtt?!”

Vagy valami hasonló. Emberhez
 méltatlan méltatlankodás persze

ZÖRGŐ NOÉMI

KÖZÖSSÉGI MÉDIA 2.0

**A Web 2.0
használatának egyik
legnagyobb hozadékát a
jó értelemben vett
pletyka elindulása
jelenti....**

68

Néhány évvel ezelőtt az internetes kampányok jelentős térhódításának lehetünk tanúi. Ennek legfontosabb oka, hogy egyre több felhasználója van az új kommunikációs eszköznek. Az online felületek erőteljes terjedése kettős hatást váltott ki. Egyrészt új igényeket és fogyasztói magatartást alakított ki a médiafogyasztók körében, másrészt viszont a klasszikus médiaeszközök számára is új kommunikációs felületet kínált. Az új média megjelenésével voltaképpen a tömegkommunikációs eszközök és a célcsoportjuk közt kialakult kapcsolat átértelmeződött. Ez azt jelenti, hogy a televíziónéző, a rádióhallgató, az újságolvasó nem csupán befogadója a médiatartalmaknak, hanem aktív alakítója is. Ezzel párhuzamosan a cégek, szervezetek, intézmények, illetve a politikai szereplők kommunikációjában egyre fontosabb helyet kapott az internetes kapcsolatépítés. Kialakulásának több oka van: részint az internetfelhasználók számának szignifikáns növekedése, részint pedig az online kommunikáció fontosságának és szerepének tulajdonított előnyök miatt vált ennyire fontos eszközzé. A folyamat mozgató eleme ugyanakkor a Web 1.0-ás időszak átalakulása Web 2.0-ássá.

Sas István reklámpszychológus szerint a „viszszabeszélőgép” (Sas 2008) korszaka kezdődött el, amely elementáris változásokat eredményezett a célcsoport és a szervezetek, termékek, márkák, brandek, valamint a politikusok, híres személyek közti kapcsolatban. Az aktív internetes kommunikáció révén szinte teljesen megváltozott a kapcsolatok iránya. A hagyományosnak is tekinthető beszédhelyzetet a Web 2.0 teljesen átrendezte: az

adó szerepe folyamatosan változik, a célcsoport így nemcsak vevő, hanem számos esetben az adó szerepét tölti be. Ezáltal hatalmas erő rejlik egy-egy kommunikációs aktusban, hiszen az internetes közegben a célcsoportok is lehetnek kezdeményezők, és így a kapcsolat hangnemét, jellegét és célját is ők határozzák meg. A közkapcsolatokban oly sokszor emlegetett elv, amely szerint a szervezet, termék, márka vagy politikus kell hogy irányítsa a kommunikációt, felborulni látszik, s ez új feladatot állít a PR-szakemberek elé: sokkal tudatosabban és tervezettebben kell figyelni a külső kommunikációra, hogy megfelelő időben lehessen reagálni ezekben a helyzetekben. A 21. század tehát a tartalomlétrehozás időszakává vált.

Ez a változás három egymástól elkülönülő csoportra osztotta a kommunikációs technikák és eszközök fejlődésével foglalkozó tudósokat. A Krajcsi Attila, Kovács Kristóf és Pléh Csaba (2001) által írt tudományos cikkben részletesen tárgyalják a három kategória fontosabb jellemzőit. Míg az *optimisták* szerint szinte teljes mértékben csak építő jellegű hozadékaik vannak az internet nagyszabású térhódításának, addig a *pesszimisták* a függőség, a nyelv romlása, valamint az elszigetelés és a depresszió, illetve a túlzott billentyűzethasználat miatt kialakuló üzleti problémák miatt ódzkodnak a kapcsolattartás új formáitól. A *stabil biológiai rendszerek hívei* szerint az evolúció során olyan stabilan rögzülnek és beágyazódnak a különböző igények és lehetőségek, hogy azokat az internethasználat elterjedése nem tudja módosítani (Krajcsi–Kovács–Pléh 2001). Ilyen például a függőség kialakulásának kutatásával foglalkozók álláspontja, amely szerint ha az egyén hajlamos dependenssé válni, akkor az internet is kialakíthatja ezt a viselkedést, de ez csak tárgyában különbözik bármelyik másik függőségtől.

Számmisztika az interneten

■ Lassan a köznyelv átlagos kifejezései közé tartoznak olyan „szájberfogalmak”, amelyeket néhány évvel ezelőtt még nem is ismertünk. A blog, közösségi médiaként használt kifejezés, a kommentelés és a „facebookolás” fokozatosan beépülnek mindennapi szóhasználatunkba. A folyamat előidézője a Web 2.0 megjelenése, amely által az internetező személyek bármilyen tartalmat feltölthetnek az internetre, ezáltal irányítva az online tartalmakat.

A fejlődés jelenlegi állapotát a Web 2.0 kifejezés foglalja össze leginkább, amely Tim O'Reilly és Dale Dougherty nevéhez kapcsolható. Ez olyan internetezést jelöl, amely új felhasználási lehetőségeket kínál az internetezők számára. O'Reilly egy 2005-ös tanulmányában a következőképpen összegezte az új szolgáltatás jellemzőit:

O'Reilly összehasonlító elemzése

Web 1.0

DoubleClick
Ofoto
Akamai
Saját, személyes weboldalak
Britannica Online

Trükközés a domain nevekkal
Oldal nézettsége
Publikálás
Taxonómia

Web 2.0

Google AdSense
Flickr
BitTorrent
Blogok, blogoszféra
Wikipedia, wikik (TiddlyWiki, Ziddlywiki, PerlTiddlyWiki, StickyWiki stb.)
Keres? optimalizálás
„Cost per click” – Fizetés kattintásonként
Részvétel
Folkszónómia

A két korszak között tehát markáns eltérések észlelhetők. Az internetezés első időszakában a felhasználó előtt megjelenő tartalmakat csak klikkeléssel lehetett megnyitni. Ezt a „DoubleClick” periódust mára az automatikusan megjelenő hirdetések által uralt tartalmak váltották fel. A fizetett Google-hirdetések révén gyakran olyan keresési eredményeket olvasunk el, amelyekre nem is voltunk kíváncsiak. Általános tendencia ugyanis, hogy a keresőmotorokat használók jelentős hányada csupán az első oldalon megjelenő találatokat olvassa el. Éppen ezért a cégek számtalan esetben olyan fizetett hirdetésekkel próbálkoznak, amelyek segítségével cégük, termékük a felhasználók által kedvelt oldalon jelenik meg, így azok tulajdonképpen irányított információhoz jutnak. Ezzel egy időben megváltozott a fényképek feltöltésének és megosztásának módja is. Míg kezdetben csupán a fotók feltöltésére és az így létrehozott albumok elküldésére volt lehetőség, addig a Web 2.0 korában a képek kommentálására, beillesztésére is lehetőség nyílik. Az egyik markáns változást az internetes naplók megjelenése jelentette. Míg korábban pusztán honlap formájában lehetett saját tartalmakkal jelen lenni az interneten, addig a blogok révén most már amolyan online hírfolyamokat tölthet fel bármelyik felhasználó.

Mind közül a legérdekesebb és egyben a legértékesebb, hogy az új korszakban a publikálást felváltotta a részvétel. A passzív befogadóból aktív résztvevő lett, aki maga dönti el, hogy a különböző kommunikációs helyzetekben adó vagy pedig vevő szeretne lenni.

Nem tűnik elhamarkodott kijelentésnek azt állítani, hogy lassan belépünk a Web 3.0 által uralt periódusba, hiszen érezhető előrelépések történtek ebbe az irányba. Gondoljunk csak arra, amikor megosztunk egy-egy tartalmat ismerőseinkkel valamelyik közösségi oldalon, hírlevelekre iratkozunk fel, egyre több dolgot online felületen intézünk. Ide elsősorban olyan webes alkalmazások tartoznak, amelyek segítségével például internetes fotóalbumainkat a különféle számítógépre telepíthető programok nélkül tudjuk szerkeszteni. Egyre több helyen beállíthatjuk, hogy pontosan milyen témájú vagy nyelvű tartalmak érdekelnek bennünket, de minden bizonnyal hamarosan több online alkalmazás a legnagyobb közösségi portállal lesz majd kapcsolatban. Az ide vezető folyamat elkezdődött, hiszen ma már gmailen keresztül telefonálhatunk bárhová, a legnagyobb magyar közösségi portálon, az IWIW-en láthatom, hogy az ismerőseim közül ki van bejelentkezve Skype-ra, de a Yahoo Messenger nevű szöveges és videobeszélgetésre alkalmas program is összekapcsolható a személyes blogokkal. Nincs már messze az sem, hogy a különböző oldalakra egyetlen jelszóval tudjunk belépni. Az OpenID-ként ismert ingyenes internetes szolgáltatás már most is elérhető, de a felhasználók körében még kevésbé ismert.

Virtuális kapcsolatok

■ A közösségi média mint kutatási téma egyre több társadalom- és természettudományok iránt érdeklődő kutatót foglalkoztat. Van, aki a virtuálisan kialakult hálózatokat kutatja, foglalkoznak az internetezők profiljának megismerésével is, illetve az is érdekes, hogy a különböző országokban és kultúrákban milyen arányban interneteznek az emberek, és így pontosan mely közösségi oldalakat használják.

Bármennyire meglepőnek tűnhet, de Románia igen csak elől áll a világhálózathoz való hozzáférés tekintetében. Az Akamai Technologies által idén augusztusban készített felmérés¹ szerint Románia a világ országai közül a negyedik helyet foglalja el az internethozzáférés sebességét illetően, amely az országban átlagosan 5 Mbps. Más megközelítésben azonban kevésbé jellemző a román internetes adatokra a kiemelkedően jó eredmény. Egy, az InSites Consulting által bemutatott felmérés adatai² Romániát a vizsgált 12 uniós tagország közül az utolsó helyre sorolja 32 százalékos

internet lefedettségével. Ez az arány 5,7 millió egyéni felhasználót jelent. A kutatásból az is kiderült, hogy a hazai internetezők 49 százaléka regisztrált és rendszeresen belép valamelyik helyi közösségi oldalra. Érdekesen alakult azonban a közismertebb közösségi oldalak használata. Ugyanúgy, ahogy a világ más országaiban,³ nálunk is a Facebook a legkedveltebb oldal, hiszen az internetezők 38 százaléka használja szórakozás és szocializáció céljából. A MySpace, Hi5, Netlog ennél jóval kevesebb felhasználóval rendelkezik az országban.

Az arányok jól jelzik, hogy a romániai lakosság többsége a személyes kapcsolatok ápolására használja a világhálót. Az egyik legismertebb nemzetközi piackutató cég legfrissebb felmérése szerint⁴ Romániában szokatlanul magas a chat-programokat használók aránya. A GfK adatai szerint a városi lakosság mintegy 63 százaléka rendszeresen használja valamelyik csevegőprogramot, amely a vizsgált másik 26 ország 32 százalékos átlagértékéhez képest valóban magas arányt jelent. Más országokra sokkal inkább jellemző, hogy a kommunikáció jelentős részét villámpostán bonyolítják. A külföldi felhasználók mintegy 66 százaléka legalább havonta egyszer küld elektronikus levelet, míg nálunk ez alig éri el az 50 százalékot. A kutatás összesített adatai szerint a 15 évnél idősebb internetezők 39 százaléka rendszeresen foglalkozik a különféle közösségi oldalakra feltöltött profiljával, valamint naprakész információkat gyűjt be ismerőseiről. Ezeknek a felhasználóknak a profilja igen meglepő, hiszen elsősorban azért használják ezeket a közösségi oldalakat, hogy minél több bulvárjellegű információt tudjanak meg valós és virtuális barátaikról. A GfK szerint ezeknek az oldalaknak a népszerűségét jelentős mértékben növeli az is, hogy olyan csoportokat találhatnak a felhasználók, amelyek hasonló érdeklődésű egyéneket tömörítenek, ezáltal beszélgetőpartnereket találnak maguknak különböző témákban.

Mitől sikeres egy közösségi oldal

■ A legnagyobb és legismertebb közösségi oldal, a Facebook sikere elsősorban annak tulajdonítható, hogy a barátok, ismerősök keresése mellett lehetőséget teremt a csevegésre, illetve információkat, linkeket és videókat is meg lehet osztani az ismerősökkel. Így egy-egy felhasználó profilja tulajdonképpen akár egy mikroblognak is tekinthető, noha azáltal, hogy a felhasználó maga döntheti el, kivel is osztja meg ezeket a tartalmakat, mégis jelentős eltéréseket mutat. Trevor Johnson, a Facebook üzletfejlesztési igazgatója szerint az oldal a megosztásról, a kapcsolatokról és a nyitottságról szól. Ugy tűnik, ezek az elemek fontosak az emberek számára, és ez lehet annak a jelenségnek is az egyik mozgatórugója, hogy a különböző országok helyi közösségi oldalai egyre inkább háttérbe szorulnak. Nagy-Britanniában már megelőzte a Bebo-t, a franciák esetében a Skyrockot és Spanyolországban a Tuentit.⁵ A magyarországi és a romániai közösségi oldalakról is sok felhasználót vonzott. A jelenség hatására az International Who Is Who, vagyis az iwiw újításokba kezdett, amelyek által a felhasználóknak a Facebookéhoz hasonló applikációkat és felületeket biztosított.

Egy 2008-as tanulmány szerint (Zhao–Grasmuck–Martin 2008) a közösségi oldalak megjelenése radikális változást eredményezett az internetezők viselkedésében. Az anonimitást támogató chatszobák után a közösségi oldalak profilorientált, a valós én köré szerveződő koncepciója értékesebb kommunikációs lehetőséget hozott létre. Napjaink legnépszerűbb közösségi platformja már 2008-ban az amerikai főiskolások körében a legkedveltebb oldalnak számított. Az akkor elindított folyamat azóta is tart, a legtöbb európai országban, köztük Magyarországon és Romániában is. A hazai felhasználók száma 2010. január 12-én 518 140 volt, míg nyolc hónappal később ezek száma eléri az 1 692 520-at.⁶ A Facebook tehát látványosan teret hódít az

online kommunikációban, és ezzel együtt egyre mélyebben beépül nemcsak a mindennapi, hanem a kampánykommunikációba is.

Hálózati politika

■ A világhálón való megjelenés mint a választási kampányok szükséges eleme fokozatosan beépült a pártok és jelöltek kampányaiba. Kezdetben a párthonlap, majd a jelölt saját oldala jelentette az új kommunikációs lehetőség kihasználását. Azonban ugyanúgy, ahogy egy terméknél folyamatosan figyelni kell a célcsoport médiahasználati szokásait, a választási kampányok esetében is kiemelt helyen kell kezelni a jelölt által megcélozni kívánt állampolgárok ilyen vonatkozású igényeit.

A közösségi médiahasználat mehökkentő mértékű térhódításának köszönhetően revitalizálódott a választási kampányok eszközpalletája is. Míg Amerikában ez elsősorban azt jelentette, hogy a választók széles rétegeit lehet az új csatorna által elérni, addig a kevésbé fejlett államok esetében az új eszköz révén sokkal szűkebb választói szegmensekkel lehetett kommunikálni. Romániában például az idős korosztály szinte egyáltalán nem használja egyik közösségi oldalt sem, és az alacsony internetlefedettség miatt csak nagyon szűk kategória mozgósítható, így elsősorban a fiatalokat, a fiatal felnőtteket lehet bevonni a kampányba.

A választási kampányok sikerességét tekintve azonban úgy tűnik, hogy a romániai jelöltek közösségi médiahasználatának elsődleges motivációja a sikeres külföldi példákban keresendő. A politikai marketing legújabb mérföldkövének tekintett 2008-as amerikai elnökválasztási kampány online megoldásai tévesen számos európai kampányban is mint a sikeres kampány prototípuseszközei jelentek meg. A korábban lehetetlennek tűnő vágy valósággá válása, hogy Amerikának afroamerikai elnöke legyen, lendületet adott más országok választási kampányait tervező szakembereknek.

Míg a 2008-as helyhatósági választásokat megelőző kampány során csupán egyetlen próbálkozás történt az internetes közösségi oldalak használata terén, addig egy évvel később a jelöltek tudatosabban kampányoltak a világhálón. Az új kommunikációs lehetőséget a legtöbb kampányterv mint alappillért tartalmazta.⁷ A jelöltek általában komplex kampányt folytattak, ami azt jelentette, hogy igyekeztek összhangba hozni a politikus honlapját a saját bloggal, Twitter-, flickr-, Facebook-, a magyar jelölt esetében pedig az iwiw oldalakkal is.

Az amerikai jelölt intenzív közösségi oldalhasználata és annak sikere kialakított egy olyan, axiómaként elfogadott tényt, amely szerint ma már csak akkor nyerheti meg egy jelölt a választásokat, ha van Facebook-profilja, követőket szerez a Twitteren, és folyamatosan frissíti online fotóalbumát. Ez a szabály azonban csupán bizonyos feltételek mellett kell hogy a kampány alapja legyen. Ha nincs megfelelő internetlefedettség, vagy a célcsoportnak csak kis része aktív felhasználó, akkor a kampányt indokolt más eszközökre alapozni. Az internetes közösségi hálókön való megjelenés tehát nem biztosíték, csupán lehetőség, és semmiképpen sem helyettesíti sem a választókkal való személyes találkozást, sem pedig a televíziós vitákön való részvételt.

Obama sikere elsősorban abban keresendő, hogy az átlagos internetezőket képes volt kampánya aktív szereplőivé változtatni, olyanokká, akik tartalmakat töltöttek fel, hozzászóltak a különböző üzenőfalon megjelenő kiírásokhoz, ezáltal megerősítve a jelölt szavazóbázisát. A Web 2.0 használatának egyik legnagyobb hozadékát a jó értelemben vett pletyka elindulása jelenti, amely révén a jelöltek kampányüzenetei a szavazók közti kapcsolathálókön keresztül terjednek. Mindez természetesen csak akkor tekinthető sikeresnek, ha a jelöltre adott szavazatok száma kedvezően alakul.

A demokrata politikus sikere éppen ebben keresendő: eddig ő az egyedüli politikus, aki ennyire sikeresen tudta az online támogatókat tényleges szavazókká tenni. Kitűnően beazonosította azokat a személyeket, akik több kisebb csoporthoz is képesek voltak eljuttatni a kampányüzenetet. Ezeknek a hálózati csomópontoknak a beazonosítása jelenti voltaképpen a közösségi oldalak használatának alapvető feltételét.

Az amerikai példával ellentétben a hazai kampányok kevés valós támogatót tudtak az urnák elé vinni. A romániai politikusok közül a Zöld Párt színeiben induló Remus Cernea volt a legaktívabb a közösségi hálókön, és neki sikerült a legtöbb rajongót is maga köré gyűjtenie. Az ő kampánya bizonyítja a leginkább, hogy Romániában elsősorban az aktív fiatalokat és fiatal felnőtteket lehet elérni az online közegben, viszont ez a csoport nem elég még az 5 százalékos virtuális küszöb eléréséhez sem. Ebben mindenképpen szerepe van annak is, hogy a romániai választók döntő hányada a vidéki, alacsony iskolai végzettségű, mezőgazdasági munkából élő középkorú és az idős korosztályból kerül ki.

Az amerikai példa továbbá kitűnően bizonyította azt is, hogy az online és az offline média közötti kapcsolat nem alá-, vagy fölérendeltség szerint szerveződik. Bár általában a hagyományos tömegkommunikációs eszközöket tekintjük fontosabbnak, a 2008-as tengerentúli választási kampány során a demokrata jelölt kampánystábja az internetes felületek révén képes volt meghatározni a televíziók, rádiók és újságok napirendjét. Az egyhónapos hivatalos kampányidőszakban a romániai államelnökjelölteknek nem sikerült ennyire optimálisan összehangolni a kétsíkú kampányt, túl kevés volt azoknak a találkozási pontoknak a száma, amely a két médiatípus közt alakult ki.

Költséghatékonysága, valamint az internetfelhasználók számának várható növekedése miatt a közösségi oldalak használata várhatóan a választási kampányok alapeszközzé válik. Az eredményességet egyelőre nehéz számokban kifejezni, viszont a követők (Twitter esetében), illetve az ismerősök száma mindenképpen jelzésértékű ebben a tekintetben. Kétségtelen azonban, hogy a négyhetes választási kampányidőszakban fölépített aktivitást nem szabad veszni hagyni az azt követő kevésbé intenzív periódusban. Az amerikai példa egyelőre ebben a vonatkozásban is élen jár: 2008. november 5. nem jelentette az internetes profiloldalak lefagyasztását. Legalább hetente egyszer azóta is új tartalmak kerülnek fel, ezáltal is valamennyire aktívan tartva a többhónapos munka által megszerzett támogatókat. Éppen ez az attitűd hiányzik a hazai politikusok online oldalairól: a legtöbb jelölt oldala a választások után nem frissült egyáltalán, néhány esetben pedig csak minimális aktivitás látható. Pedig a két választási kampány közti időszak elegendő lehetőséget nyújt mind a kormányon lévő, mind pedig az ellenzéki politikusoknak arra, hogy megfelelő körültekintéssel előkészítsék az online felületet egy újabb intenzív és eredményes választási kampány számára, főleg akkor, amikor bizonyossággal kijelenthető, hogy a világháló a következő választási kampányok fontos platformjává válik.

■ JEGYZETEK

1. Unde sunt cele mai rapide conexiuni de internet din România, <http://www.ziare.com/internet-si-tehnologie/viteza-internet/unde-sunt-cele-mai-rapide-conexiuni-de-internet-din-romania-1033150> - 2010. 08. 26.
2. România are 5,7 milioane utilizatori de internet. In: Financiarul (2010. 06. 16.), http://www.financiarul.com/articol_46365/studiu-romania-are-57-mil-utilizatori-de-internet.html - 2010. 08. 26.
3. A Magyar Reklámszövetség által 2009. szeptember 22–23. között tartott Inspiráció 2009 című konferencián Trevor Johnson, a Facebook üzletfejlesztési igazgatója Brands Go Social című előadásában ismertette a jelenleg is tartó folyamatot.
4. GfK: Românii folosesc internetul pentru a „sta de vorbă.” In: Ziare.com., <http://www.ziare.com/internet-si-tehnologie/internet/gfk-romanii-folosesc-internetul-pentru-a-sta-de-vorba-1037738> - 2010. 08. 26.
5. Az előadás elhangzott az Inspiráció 2009 reklámkonferencián, 2009. 09. 23-án.
6. Egy, a Facebook romániai térhódításával foglalkozó cikk (<http://refresh.ro/2010/01/cati-utilizatori-de-facebook-sunt-in-romania/> - 2010. 09. 16.) említette a kevéssel több mint félmilliószámot. Minden ország felhasználóinak száma könnyedén ellenőrizhető: egy hirdetésfeltöltés harmadik lépéseként bárki megnézheti, hogy

a különböző országokból hány facebookoshoz érne el a reklám. Ez a szám Romániában 2010. szeptemberében 1 692 520 volt.

7. A Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) 2009. december 18-án kiadott az „Államelnöki választások 2009 – Az országos kampánystáb beszámolója” című kiadványában a kampánystratégia fontosabb elemei között kiemelt helyen említi az innovatív kampány fontosságát, amely nem csupán a párthonlapra terjedt ki, hanem a közösségi hálókön és a legnézettebb hírportálokon is megjelentette a jelölteket.

■ IRODALOM

Sas István: A „visszabeszélőgép”, avagy az üzenet Te vagy! Médiautató 2008/ősz.

http://www.mediakutato.hu/cikk/2008_03_osz/02_visszabeszelokep_uzenet – 2010. 08. 25.

Krajcsi A. – Kovács K. – Pléh Cs.: Internethasználók kommunikációs szokásai. In: Nyíri Kristóf (szerk.): A 21. századi kommunikáció új útjai. MTA Filozófiai Kutatóintézete, Bp., 2001.

Tim O'Reilly: What Is Web 2.0, 2005.

<http://www.oreillynet.com/pub/a/oreilly/tim/news/2005/09/30/what-is-web-20.html> – 2010. 05. 03.

S. Zhao – S. Grasmuck – J. Martin: Identity construction on Facebook: Digital empowerment in anchored relationships. Computers in Human Behavior 2008. 24. 1816–1836.

SZÉCHENYI-ESSZÉDÍJASOK

2010 áprilisában Széchenyi István-esszépályázatot hirdetett a Korunk szerkesztősége egyetemi hallgatók és középiskolások részére. A pályázati kiírás a következőképpen hangzott:

A kolozsvári Korunk folyóirat Széchenyi István halálának 150. évfordulója alkalmából pályázatot hirdet tematikus esszé írására. Az írások kiindulópontja az alábbi két Széchenyi István-idézet valamelyike:

„Nem nézek én, megvallom, annyit hátra, mint sok hazámfia, hanem inkább előre; nincs annyi gondom tudni, »valaha mik voltunk«, de inkább átnézni, »idővel mik lehetünk, s mik leendünk.«” (Széchenyi István: Hittel)

„A pénznek csak úgy van értéke s becse, ha azért az élet számos javait magunknak meg is szerezhettük.” (Széchenyi István: Hittel)

Az idézetek az esszék általános tematikáját jelölik meg, nem pedig Széchenyi életművének értékelésére szólnak fel. Ajánlott a témák kidolgozásába kortárs gondolatok, példaanyag bevonása. Az írások értékelésében az eredetiségre, a gondolatok aktualitására, az érvelési készségekre fektetjük a hangsúlyt.

A beérkezett pályamunkákat a szerkesztőség tagjaiból álló zsűri értékelte. A zsűri döntése értelmében egyetemi hallgató kategóriában második díjas Smrcz Ádám, az ELTE latin–magyar szakos hallgatója. Középiskolás kategóriában megosztott második díjas Benedek Szidónia (Brassó) és Koros-Fekete Máttyás (Kolozsvár). Harmadik díjas Berecz Ágnes (Sepsiszentgyörgy) – a díjazottak pénzjutalomban részesültek. A bíráló bizottság első díjakat nem osztott ki. Az alábbi összeállításban a díjnyertes pályamunkák szemelvényei olvashatók.

SMRCZ ÁDÁM

Széchenyiről jelen időben

■ [...] Közhelyszámba menő kijelentés azt mondani, hogy Széchenyi klasszikus. Egy klasszikusnak számító meghatározás szerint azonban az számít klasszikusnak, ami minden korban képes releváns (egzisztenciális) kérdéseket fölvetni és megválaszolni. Egy klasszikus eszerint a meghatározás szerint szükségszerűen modern is. Az előbbi közhelytől valamelyest eltávolodva azt mondhatjuk tehát, hogy Széchenyi egy klasszikus modern. Ehhez azonban szükség van arra, hogy a szerző munkáit ne úgy olvassuk, mint a 19. századi Magyarország sajátos kordokumentumait, hanem úgy, hogy közben napjaink megválaszolatlan kérdései lebegjenek a szemeink előtt. Első kérdésünk tehát, hogy képes-e a szerző korunkban is aktuális kérdéseket szegezni nekünk.

A Széchenyi által felvetett gondolat (vagyis a „mik voltunk” szembeállítás azzal, hogy „mik leendünk”) egy máig létező válságjelenséget tükröz: megváltozott időszemléletünkét. Az az implicit felszólítás ugyanis, hogy választanunk kell múlt és jövő között, mintegy átugorván az őket összekötő jelent, igencsak ismerősen cseng napjainkban is, ugyanakkor Széchenyi egész írói munkásságát nagyban meghatározta (gondoljunk csak arra, hogy a *Hittel* vagy a *Világ* fő törekvése például egy jövőkép megvalósítása, mely révén Magyarország kimozdulna a jelen állapotokból).

A (poszt)modern ember alapvető életérzése az eldologiasodás, mely során a világ minden szegmensét széttagolódásként, szubjektum–objektum viszonyként éli meg. A szubjektum egyszerűen gátat érez önmaga és egy bizonyos tárgy között, amely gát megakadályozza az utóbbi megismerésében, birtoklásában. Gondolkodása és cselekedetei ezen állapot megszüntetésére irányulnak, törekvése azonban jobbra betel-

jesületlen marad: ha sikerül is megismerni, birtokba venni az adott tárgyat, fennmarad bizonyos hiányérzet, a szubjektum-objektum szétválás nem szűnt meg ugyanis teljesen.

Hasonló a helyzet, úgy gondolom, korunk időszemléletével is. A felvilágosodás korát megelőzően nem különült el ugyanis múlt, jelen és jövő oly határozottan, mint ahogy azt ma természetesnek vesszük. Valójában csak egy jelen élt az emberek tudatában: a múlt az emlékezet révén a jelen részét képezte, a jövő pedig a jelenbeli elvárások leendő beteljesülésének horizontja volt. Ám mindkettőt a jelenben élték meg. Múlt és jövő egyaránt jelen volt.

A 18. század azonban változást hozott e téren is: a felvilágosodás megfosztotta előjogaitól az emlékezetet, vagyis azt az eszközt, mely által a múlt jelenné tehető. Az emlékezet előjogait az ítélőerő vette át (Jan Assmann: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz, Bp., 2004.), mely meggátolta azt, hogy pusztán nemesi privilégiumokra vagy régi tekintélyekre hivatkozva érvényesülni lehessen. Ami a rációval ellentétes, az egyszerre hamisnak ítéltetett. Az emlékezet ezen trónfosztása lett pedig az, ami egyfajta hasadást idézett elő jelen és múlt között. A múlt hirtelen múlttá vált (a jövő pedig ebből következőleg jövővé), kiszakítván létezésünket egy kontinuumból, beszorítván azt egy pontszerű jelenbe: létrejött tehát a szubjektum-objektum viszony ember és múltja, valamint ember és jövője között.

Mindebből következik, hogy az a fajta felfogás, mely napjainkban különbséget tesz ún. haladó gondolkodásúak és ún. konzervatívok között, teljességgel abszurdnak számított volna néhány száz évvel ezelőtt. A reformer Széchenyi például – kit szempontunk alapján nyugodtan nevezhetünk kortársunknak – maradisága miatt perlekedik a *Világ* oldalain Dessewffy József gróffal. A különbség kettejük között csak annyi, hogy míg egyikük azt figyeli, hogy „mik leendünk”, addig a másik azt, hogy „valaha mik voltunk”, de álláspontjaik valójában ugyanannak az éremnek a két oldalát jelentik. A kiterjedés nélküli jelen megragadhatatlansága okán a haladóbb szellemű a jövő, a konzervatívabb pedig a múlt felé kénytelen fordulni. (...) Úgy vélem tehát, hogy az idő eldologiasodása az oka mindkét fajta (vagyis a Széchenyi- és a Dessewffy-féle megközelítésnek). [...]

A modern ember által pillanatként felfogott jelen elgondolhatatlanná és átélhetetlenné is válik, és ennek súlyos következményei lesznek: ha a hagyomány kiszakad a jelenből, és átvándorol a múltba, az nem nevezhető hagyománynak többé. A múzeumi tárgyakat üvegfalon keresztül szoktuk szemlélteni, ám kézbe nem vehetjük őket: így áll a helyzet múltunkkal és jövőnkkel is.

Időzzünk el egy kicsit ennél a példánál. A múzeumi tárgyakat nem csupán biztonsági okokból választják el üvegfalak a külvilágtól, hanem azok más célt is szolgálnak: mintegy kiemelik az általuk körülvevett tárgyakat a mi hétköznapi terünkéből, és egy másik térbe emelik át. Ha nagyon profán módon nézzük a dolgot, csak akkor mondhatjuk azt, hogy egy kiállított tárgyat azért nem vehetek kézbe, nehogy kárt tegyen benne. Valójában a helyzet az, hogy a kiállított tárgynak más a funkciója: például egy szépen faragott kanál, ha egy múzeumba kerül, többé már nem evésre szolgál, hanem szemlélődésünknek képezi tárgyát. Arra szólít fel bennünket, hogy reflektáljunk rá. Maga az elkerítettség, vagyis az, hogy nem a mi terünkben található, megsokszorozza a közelférkőzés vágyát, tehát arra ösztönöz, hogy a szubjektum-objektum viszonyt megszüntessük. Le akarjuk bontani az őt körülvevő falat (persze nem fizikai értelemben), és meg akarjuk ragadni a tárgyat magát. [...]

Ha Széchenyi így él a tudatunkban, mint akinek a munkásságát folyamatosan kérdőre vonjuk, kritikailag szemléljük (akár elismerőleg, akár bírálóan), akkor ez ugyanannak a reflexív múlttudatnak a jele, mint amiről már korábban szó volt. Azt mondtuk ugyanis, hogy a modern ember már nem képes arra a fajta emlékezésre,

mely a 18. század előtti idők sajátja volt, hanem múltja és jövője immár kiszakadt jelenéből. Emlékeihez, jövőbeli elvárásaihoz jókora távolságtartással viszonyul, ahogy mindezt Széchenyi példájából is láttuk. „Minél nagyobb magasságba jut el a tudat, a tudatos lény annál inkább ki van zárva a világból” – mondja Heidegger (Költők – mi végre? In: *Rejtektutak*. Osiris, Bp., 2003.).

Ha azonban Széchenyi tekintélyével kapcsolatban nem merül fel számunkra semminemű kérdés, az tulajdonképpen nem más, mint az egész eddigi okfejtésünk cáfolata: tekintve, hogy ezek szerint létezik olyan típusú emlékezet napjainkban is, mely amolyan híd gyanánt közvetlen kapcsolatot létesít múlt és jelen között. Egyrészt ez a szubjektum-objektum viszony megszűnésének állapota, továbbá ez az, amit a hagyomány valódi továbbélésének nevezhetünk.

Egyáltalán nem célunk pálcát törni a fenti két emlékeztípus egyike fölött sem: mindkét viszonyulási módnak lehet számos előnye és hátránya is. Az egyetlen célunk annak kijelentése csupán, hogy a kettő nem ugyanaz. Viszont ha így állunk, és elismerjük a második emlékeztípus létét napjainkban, az azt jelenti, hogy Széchenyi modernebb volt, mint mi magunk. Nem Széchenyi, a gondolkodó, hanem Széchenyi, az ember! (Közismertek ugyanis azon életrajzírói vélemények, melyek a *Hittelben*, a *Világban* vagy a *Kelet népében*, vagyis a nagy Széchenyi-művekben nem egy felettébb tárgyilagos szerzőt, hanem egy önmagát megírni szándékozó naplóírót látnak a maga személyes kételyeivel, vívódásaival, ugyanakkor zseniális vízióival). Ha pedig elismerjük, hogy Széchenyi, felvilágosultságának és rendkívüli érzékenységeinek köszönhetően idejekorán meg tudta ragadni a modernség ezen aspektusának végső stádiumát, és ezáltal modernebbé vált még nálunk is, akik néha még ingadozunk a kétfajta szemlélet között, még egy kérdést meg kell válaszolnunk: azt, hogy akarjuk-e követni őt ebben. De ezt eldönteni már az idő és a reflexió feladata.

BENEDEK SZIDÓNIA

Kihalt túróspiték

■ Az ember kíváncsi lény, társadalmi lény, gondolkodó lény, modern lény, modernizálódó lény, kibernetikus lény, egy robot. Széchenyi idézetéből ez természetesen nem derül ki, azonban ha ráragasztjuk az ő kijelentését a modern ember homlokára, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy az embernek igenis a jövőbe kell néznie, ahogyan azt ő is állítja. [...] Széchenyi bátor volt, mikor elhatározta, hogy neki a jövőbe kell néznie. Ha most valaki a jövőbe néz, cyberpunkot, káoszt, anarchiát, egységes kultúrát és műveletlenséget lát. Valójában ilyen a jövőnk? Vagy ez csak egy túlságosan pesszimista világnézet? [...]

A cyberpunk irodalmi irányzatként indult, majd bekerült a filmművészetbe, a rajzfilmekbe, a gyermekműsorokba, az építészetbe és minden multimédiás ágazatba. Maga a cyberpunk olyan disztópikus világokat mutat be, melyekben a technológia, a digitális létmód és sztoicizmus uralkodik. A különböző gépek modernizálódnak, a tudósok mesterséges intelligenciát fejlesztenek ki, az ember nagyhatalmak uralma alá kerül, korlátozva van olyannyira, hogy helyzete visszafordíthatatlan. A cyberpunk művekben az emberek általában óriási, túlszűfolt metropoliszokban laknak, sivár érzelmi életet élve. A nemzeti érzés helyett a cégekhez tartozás kerül előtérbe: a multik dolgozói – japán mintát követve – a cég épületein belül laknak és dolgoznak, a nagyvállalatoknak saját himnuszuk van, a politikát a cégek egymás közötti harca jellemzi. A technika uralkodóvá válik az élet minden területén: az ember-gép és em-

ber-ember közti kapcsolatteremtés a központi idegrendszerre csatlakoztatott berendezésekkel történik; az élő szövetek, szervek lecserélhetők gépi megfelelőikre (például műkar, infraszem, implantátumok).

Ami eddig csak egy irodalmi és művészeti irányzat volt, ma már egy valós disztópiává vált: plauzibilis jövőelképzelés, ahol nincs már fikció, hanem csak realizmus. A technológia már olyannyira ki van fejlődve, hogy lehetségesnek tekintjük a mesterséges intelligenciát, az ember klónozását, a lélek hálózathoz való kötését és a robotok uralmát. Ne is említsük azokat az ijesztő találmányokat, amelyek már felfordították a tradicionális életképünket (állatok klónozása, bőr alá helyezett mikrocsipek, robotok, világhálózatok, módosított élelmiszerek stb.). Tehát mondhatjuk, hogy a cyberpunk-világ már születőben van, csak nem vesszük figyelembe. Hiszen az ember lusta. Nem baj, ha más kormányoz, ameddig nem kell gondolkodnia.

Az eredmény: egyéniség-annihiláció. Ez az egyéniség-annihiláció olyan léthez fog vezetni, amely még inkább befolyásolhatóvá teszi az emberi elmét és filozófiát, meghatározva az élet egyneműségét. Szürke, száraz, monoton, nyomasztó hangulatú, iszonyatos világ elé nézünk, amelyben az állat már nem állat, az ember nem ember, a gép nem gép: egy nagy turmixba voltak mind bedobva, és egységes kocsonyát alakítottak ki sejtjeik és csipjeik által. A kibernetikus élet eléri tetőfokát, mikor az embernek már nem lesznek szabad gondolatai, mikor az irodalom csak mítosz lesz, a néptánc régen elfeledett emlék, a túróspitére pedig kihalt állatfajként emlékeznek. [...]

A cyberpunkos fejlődés mellett és ellen léteznek olyan progresszívista irányzatok és életstílusok, amelyek szemben állnak a technológia hiperbolikus fejlődésével. Az ilyen felfogások jelen vannak mind a politikai meg a polgári életben, mind a különböző kultuszokban, csoportokban, intézményekben és fanatikus emberekben egyaránt. Az ilyen egyesületek és csoportok arra törekszenek, a cyberpunkkal és az ipari fejlődés imádóival szemben, hogy megtartsák az élet alapvető értékeit és szükségleteit, és ne csimpaszkodjanak túlságosan magasra a technológia létráján. A természet és az etika őrei az ilyen emberek. A zöldek. Ők azok, akik Széchenyit indirekten követik. Azt kívánják, hogy maradjon meg a zöldövezet, éljen tovább a természet, maradjanak a lélekmelengető művészetek, maradjon a műveltség értéke, és az ember ne váltson át egy olyan nem-létbe, mint amilyen a cyberpunk-utópiákban van. Ők a színes természetet keverik a szürke technológiával, és próbálnak kialakítani egy olyan arany középutat, amely egyeztetni a technológiát a természettel, magával az emberrel és lelkével, lelkiismeretével. Ők a cyberhippik. [...]

A cyberpunk és a cyberhippie egyszerre hihetőek és valószínűtlenek. Az embertől függ, mit választ. Az emberekre van bízva a jövő kialakítása, nem a multikulturális óriáscégekre és Bill Gatesre. Minden egyénnek magának-magáért kell választania, gyerekeire, utódjaira gondolva. [...] A nemlét vagy a lét? A könyv vagy a videójáték? A virtuális realitás vagy a környező világ? Az embert nem lehet kiszámítani. Nem tudhatjuk, mi lesz, akármennyire is pontosaknak vélik a statisztikákat. Hiába prédikálunk apokalipszistról vagy megváltásról. Az ember társas lény, de egyedül gondolkodik. Gondolkodj, ember! És ne hagyd kihalni a túróspitét!

A pénz „értékéről s becséről”

■ [...] Tulajdonképpen mi is a pénz? Az ókorban aranyból vert érméket hordoztak erszényükben az emberek. Később találták ki, hogy a nehéz érméket értékpapírokkal helyettesítsék, amelyek megfeleltek bizonyos mennyiségű aranyinak. Az 1929-es gazdasági világválság után Amerikában kitalálták a New Dealt, amely megszüntette a pénz aranyfedezetét, így véget vetettek az inflációnak. Ekkor a pénz valódi értéke annyi lett, mint egy darab papíré. Napjainkban pedig jóformán nem is létezik a pénz. Mi már csak annyit látunk belőle, hogy a bankautomata kijelez néhány számot. A pénz valódi értéke egyenlő a semmivel.

Így jutottunk el újra a gazdasági válsághoz. A virtuális pénzből annyi van, amennyit akarunk. Tehát annyi kölcsönt vehetünk fel, és adhatunk másnak, amennyit jónak látunk. Csakhogy elég rosszul láttuk, és amikor arra került a sor, hogy a bank visszakérte tőlünk a virtuális pénzt, mi az adósainktól vártuk a számjegyeket a bankautomata kijelzőjére. Szépen kipukkadt a léggömb.

Mit lehet venni pénzzel?

Vehetünk például egy belépőt a közcécebe. Tulajdonképpen a takarítónőt fizetjük ki, meg a szappant és a vécépapírt. A pénz értéke nem mindig kézzelfogható. Szolgáltatások esetén munkát kapunk a pénzért, amely csak egy fogalom.

Vehetünk egy csomag cigarettát. Vajon az ár hány százaléka adó? Egyáltalán miért van adó kiszabva a cigarettára? Nem elég, hogy függőséget okoz? Mintha büntetést kellene fizetni azért, mert az orvosoknak munkát adnak, meg a levegőbe füstölnek a dohányzók.

Vehetünk egy autópályát. Az összeg nagy része itt a sikkasztók zsebébe vándorol, míg a munkások fél éve fizetés nélkül élnek. Példát kellene venni Széchenyi idejéről, amikor Habsburg elnyomás alatt felépült az Országház, a Lánchíd, színházak, egyetemek, csatornák stb. Manapság jobbak a körülmények, mégsem vagyunk megelégedve. Száz éve felállítottak egy szoborcsoportot, most még felújítani sem tudjuk. [...]

Melyek az élet javai? A kulturális értékek: művészetek, tudás. Festészet, színház, szobrászat, mozi. Ezen a téren is érezhető a pénz hatalma. Minden ágazatban vannak művészek, akik a pénzért kiárusítják, eladják a művészetet. Van olyan művész, aki szolgálja az adott művészeti ágazatot azzal, hogy saját elképzelései, ötletei alapján alkot, és van az „eladósodott” művész, aki a nyereség érdekében divatoknak, a „vásárlók” igényeinek megfelelően alkot. Az utóbbi már nem művészet, hanem szolgáltatás. [...]

Általában véve egyszerű a különbség: a szellemi értéket szolgáló ember a pénzt eszköznek tekinti, amelynek segítségével él. Az, aki kiszolgálja mások igényeit, szolgáltatásnak tekinti a színházat, terméknek a műalkotásokat, árunak a tudást, a pénzt tekinti céljának. [...]

BERECZ ÁGNES

Creditum vs. fidelitas

■ Manapság egyébről se hallani, csak válságról, versenyképtelenségről, nemzeti kisebbségek problémáiról, csődről, inflációról, recesszióról és még sorolhatnám. A sajtóból kiderül, hogy Bulgária összeomlott gazdaságilag, Görögország úgyszintén, Spa-

nyolcarszázöt százalékos bércsökkenéssel számol, Románia huszonöt százalékkal, Németország pedig olyan négy éves megszorító csomagot készül elfogadni, ami a második világháború utáni időszak gazdasági helyzetével egyenértékű... Ez a valóság, azonban pár jelenségről a sajtó nem számol be, mint amilyen a morális válság, az identitásvesztés, férfi és nő viszonyának zavarai, értékrendszerek látszólagossága vagy megsemmisülése, a lélek tébolyodottsága, nagyfokú monotonitás, felületesség, stressz, depresszió, a kollektív öntudat elvesztése, ideológiai zavarok – egyszóval a szellemiség, a lélek és a belső világ összeomlása szélén állunk, vagy talán már éppen a közepében.

1929-ben is volt egy ehhez hasonló gazdasági világválság, amikor a New York-i tőzsde összeomlott, de akkoriban talán nem voltak ennyire súlyos morális és szociális következményei, mint ma. A manapság érzékelhető válságos helyzet kicsúcsosodása az ezelőtti válságoknak, és arra hívja fel a figyelmet, hogy ezzel a rendszerrel, a láthatatlan kéz elméletével nem kikerülhetők az ehhez hasonló katasztrófák, mert valami elcsúszott. Mint minden idáig érvényben lévő rendszernek, ennek is az a hibája, hogy bizony az elméleti dolgok gyakorlatban mégsem voltak képesek társadalmi, politikai vagy gazdasági téren oly mértékben működőképesek maradni, hogy legyűrjék a korrupciót, az önzést, politikai ferdítést, válságot, csalás iránti igényt stb. Valamiért nem összeegyeztethető az emberiséggel, makro- vagy mikrotársadalmakkal az, hogy egy univerzális, jól átlátható rendszert rájuk igazítsunk. [...]

Nemcsak a magyar emberre, hanem minden e világon élő emberre vonatkoztatható az a típusú moralitás, ami a lényegi emberi kapcsolatokon, etikán, vitális, esztétikai, nembeli, haszon- és megismerő értékeken alapszik. Ezen értékek összessége az, ami megteremtheti a szépet, ellenkező esetben ezek teljes hiánya a rút esztétikai-morális minőséget. Széchenyi világában ezekből, ha objektíven vizsgálódunk, maximálisan léteztek az etikai, esztétikai, haszon-, megismerő és vitális értékek. A nembeli, azaz az örök emberi értéket már nem sorolnám oda teljes bizonyossággal. Ezek az értékek együttesen léteztek a középkor és a reneszánsz időszakában. És ma mi él még belőlük a társadalomban? Esztétika, vitalitás és haszonérték. Talán ez a három szó kicsiben tükrözi a modern világ „megelégedett disznó” típusú gondolkodásának következményeit. Nemcsak a banki hitele omlott össze a világnak, hanem a lelki hitele is. Ahogyan Nietzsche kifejtette: Istennek csak egyetlen mentsége van a világ gonoszására: hogy halott. Isten halott, és talán mi öltük meg. Sem saját országunk hitelét nem tudjuk visszaállítani, sem saját hitelünket, mert elporlik az idők során, és egyre kevesebb az esélye annak, hogy valaha is kerek egészét faragjunk ezekből az értékekből.

Itt, a modernizáció küszöbén mi, emberek, magyarok, férfiak és nők, még mindig a legalapvetőbb kérdések megválaszolásával küszködünk, és minden fejlődés ellenére még mindig nem vagyunk eléggé fejlettek ahhoz, hogy ne a szív szeszélyei nyomán kormányozzunk, hanem diplomáccsal és józansággal mind közéleti, mind pedig magánéleti téren. 2010-ben még mindig az a kérdés a magyar politikában, hogy mi lesz a magyar kisebbséggel, a közéletben, hogy mikorra szűnünk meg korruptnak lenni, a magánéletben pedig, hogy mikor leszünk képesek a szív és az elme egyensúlyát létrehozni – és talán a legnagyobb kérdés, hogy mikorra tanulunk meg végre embernek lenni.

KILLYÉNI ANDRÁS

KOLOZSVÁR SPORTÉLETE A KIEGYEZÉS IDŐSZAKÁBAN (1867–1914) (II.)

■ Az 1880-as évek elején megjelent a kerékpár városunkban. Kuszko István a következőket jegyezte fel: „A kerékpár fölhasználásában a magyar leleményesség nagy buzgalmat fejtett ki. Dr. Brassai Sámuel világhírű tudós írása szerint az öreg Bolyai összeállított egy triciklit s a 19. század elején ezzel és ezen zónázott Marosvásárhelytől Bonyháig... Drais bárónak a találmányához hasonló 4 kerekű járművet Szutor Bálint mezőtúri kerékgyártó is készített. Túrról Szarvasra két óra alatt ment vele s aznap vissza is tért, mint Deáky Albert 'Baloldal' c. lapja 1875. aug. 26. száma erősíti. E lap már a velőcipéd nevet használja [...] Kolozsvárt Magyar utca 51. szám alatt Hermann Gyula kerekesszék-állító össze saját találmányú kerékpárt. Velőcipédezett is vele, mint Kőrösy József tornatanár mondja.”

Láthatjuk tehát, hogy a biciklizés Kolozsváron is komoly hagyománnyal rendelkezett. A sportág Erdélyben az 1880-as évek közepén élte fénykorát, nem sokkal budapesti népszerűvé válása után. Kuszko István is szemtanúja volt a furcsa járgány első budapesti megjelenésének. „E sorok írója is akkor és ott látta először e szárnyas kerekeket. A rendőrök kinyilatkoztatták, hogy a Váci utcában nem szabad velőcipézni” – írta visszaemlékezésében.¹⁹

1883-ban Tutsek Sándor jogász a Kolozsvár–Dés utat biciklin tette meg, dr. Istvánffy Gyula és Bartha Gergely pedig nagy feltűnést keltettek, amikor biciklin mentek ki a Sétátérre. Később Jancsó Lajos is gyakran biciklizett nagy kerekű járművén, és így a biciklizés lassan elterjedt

a kolozsvári atléták körében, akik ekkor már igényt tartottak a szervezett versenyzésre is.

Már 1887-ben megalakult a KAC bicikliköre, és felállította azokat a szabályokat, melyeket e sport űzői kötelesek voltak betartani. Dr. Siklóssy László *A magyar sport ezer éve* című munkájában lejegyezte a kör működésének legfontosabb gondolatait: „megköveteli a klub kerékpárosaitól – olvashatjuk –, hogy a kerékpározás megtanulása után, mielőtt nyilvános helyeken s utakon futtatna, a kormányzásban és hajtásban a megkívánható gyakorlati jártasságról vizsgát tegyen. Rendszeres oktatás történik a klubban a kerékpározásból a kezdőknek, mely célra Albert Károly művezető ajánlta fel egyik gépjét, ki egyúttal a tanítást is vezeti.”

1887-ben a KAC őszi viadalának (melyet az egyesület Marosvásárhelyen rendezett meg) meghívottja Vermes Lajos, Magyarország leghíresebb biciklise volt. Nagy ámulatot keltett a nézők körében, amikor kiderült, hogy Vermes biciklin érkezett, majd a verseny után biciklin tért haza Szabadkára. A verseny keretén belül gyönyörű bemutatót tartott, olyan gyakorlatokat végzett, amelyeket a nézők addig elképzelni sem tudtak. Vermes óriási sikerén felbuzdulva a kolozsvári kerékpárosok is rákaptak a biciklis kirándulásokra. Eleinte rövidebb utakat tettek Szatmár és Bihar megyébe, majd később a Kárpátokon is átkeltek Bukovina és Bukarest felé. Ezeken a kirándulásokon a sportolók kirándulási íveket vezettek, melyek a megtett út hossza és iránya mellett az út

minőségét is jellemezték, merre ajánlott biciklizni, hol kell esetleg tolni a biciklit. A leghosszabb utat, 2024 km-t dr. Istvánffi Gyula tette meg.

1889-ben már komoly versennyé vált a kerékpáros turistaság. A verseny célja: ki tesz meg hosszabb utat. A győztes Borbély György lett, aki Kolozsvártól Párizsig és vissza utazott. Dr. Siklóssy feljegyezte a kolozsvári sportolók által elért évi eredményeket: „első Borbély György bajnok, aki 5549 kilométer utat tett meg. Második dr. Istvánffi Gyula 3475 km eredményével; bejárta Erdélynek nagyobb részét, a Királyhágón túli részeket le Orsováig, Pancsováig, Újvidékig, Szlavóniáig és a román határszélig...” A KAC versenyzői az évben összesen 15 314 km-t tettek meg kerékpáron.²⁰

2024 km-t 2024 km-t 1889. május 20-án a KAC kerékpározói nagyméretű megmozdulást rendeztek: a kerékpárosok felvonulását. „Versenyeken és képkiallítás körül is a nehezebb feladatokat keressük, hogy a könnyebbek megoldása ne okozzon gondot. Gépeik mellett álló kerékpáros csoportképeket már láttunk hazánkból, felvonulást eredeti levétel után azonban még nem. Képünk a tornavívó intézet

gyakorlódudvarán lett felvéve. E képpel a felvonulást s a gépek bemutatását óhajtottuk inkább elérni. Elöl a biztonsági gépek vannak, éspedig középen kétüléses (tandem) rover, a két szélén kangaroo gépek. A második sorban a magas gépek foglalnak állást.”²¹

Az 1890-es évek eleji KAC-belviszállyok a kerékpáros szakosztályt is megrendítették, ezért a sportolók nagy része úgy döntött, hogy kilép az egyesületből, és megalapítja a Kolozsvári Kerékpáros Egyesületet. 1890-ben az új egyesület első elnökekül dr. Istvánffi Gyulát, kapitánynak Bartha Gergelyt, titkárnak pedig Stampa Keresztélyt választották.

Dr. Istvánffi Budapestre költözése után helyét az egyesület élén dr. Ferencz Ákos vette át, majd 1893-ban dr. Haller Károly egyetemi tanárt, Kolozsvár volt polgármesterét győzték meg, hogy vezesse az egyesületet. Dr. Haller munkájának sikerei hamar jelentkeztek: egyre többen iratkoztak be az egyesületbe, a versenyeken pedig az ország nagyobb egyesületeinek képviselői is részt vettek.

Bartha Gergely kapitány visszaemlékezésében ír arról, hogy az „1895. évben dr. Haller alatt honosodtak meg a pályaversenyek, mivel csak neki köszönhető, hogy hathatós befolyásával a sétatéri 333 méteres kör- és emelt műpályát fölépíthettük circa 6000 korona költséggel, mely aszfaltos kéreggel burkoltatott, s melynek belterületén volt a többféle testgyakorló pálya és tenis-grand is. Szintén az ő lelkes buzdítása- és anyagi hozzájárulásával láttatott el a következő évben a pálya állandó tribünnel, »igazlatói« emelvénnel és vetkező-, illetve ledörzsölőépülettel.”²² A modern, európai színvonalnak megfelelő pálya mészkő burkolatát lehengerelték és forró kátránnyal öntötték le, melyet homokkal szórtak be.

Kuszkó István feljegyezte, hogy Molnár Endre építész kitűnő tervet készített, és nagy költséggel, valamint a tagok buzgó közreműködésével olyan versenypályát építettek, mely Európában ritkított páriját. Ennek ellenére ebben az egyesületben is felütötte fejét a széthúzás. Az

Kolozsvári kerékpáros (1890)

egyre nagyobb népszerűségnek örvendő sportból mind többen próbáltak hasznot húzni: a város adózni akarta a sportot, mivel a bicikli közlekedési eszköz, a Sétatér Egylet le akarta bontatni a pályát, mert a vezetőket zavarta az elhelyezése, egyes tehetséges budapesti versenyzők pedig rejtett reklámot csináltak a nagy bicikligyártóknak. Az egylet gondjai egyre nagyobbak lettek.²³

1897 júniusában a Vöröskereszt Egylet ünnepélsorozatának nyereségét kórházalap létrehozására szánta. A rendezvényekbe a Kerékpáros Egylet is bekapcsolódott, és a Sétatérén 28 tagja kerékpáros-virágkorzót mutatott be. A virágokkal díszített kerékpárosok a Lövöldéből indulva háromszor végighajtottak a sétaúton, majd a biciklipályán szép gyakorlatokat mutattak be. A bemutatót az „öregurak” zárták – Melitskó Frigyes MÁV-felügyelő, dr. Haller Károly egyetemi tanár és Gidófalvi István királyi közjegyző –, akik bemutatták az „öregurak kerékpárgyakorlatát”.

Ennek ellenére az egylet hanyatlásnak indult. Dr. Haller visszalépett az egylet éléről, a város bevezette a bicikliadót, az Erdélyi Kárpát-Egyesület kerékpárszakosztályt alapított, a város vezetősége végül is a biciklipálya lebontása mellett döntött, ezért a századfordulóra a Kolozsvári Kerékpáros Egylet eltűnt a sportegyesületek közül. Megmaradt viszont egy új sportág, amely meghonosodott, és ezután is nagy szimpátiának örvendett a polgárok körében.

Az 1890-es évek közepén megjelent a labdarúgás is városunkban. Anglia után lassan egész Európa a futball lázában égett, és ez a láz hamar terjedt Magyarországon is. Budapesten több csapat alakult, és a főváros óriási hatást gyakorolt a vidék fejlett sportélettel rendelkező városaira is.

A labdarúgást Kolozsváron valószínűleg Vermes Lajos, az egyetem vívómestere honosította meg, hiszen mielőtt 1895-ben Kolozsvárra érkezett, kapcsolatban volt a budapesti labdarúgóélettel. A labdarúgás először az egyetemi sportkör ke-

retében, valamint a kolozsvári Római Katolikus Gimnáziumban indult be, ezt bizonyítja az iskola értesítője is (1897/98-as iskolai év), ahol a tornatanár beszámolójából kitűnik, hogy az V–VIII. osztályok tevékenységében a labdajátékok között a futball is szerepel.

A játék hamar elterjedt más iskolákban is, elsősorban az Unitárius Kollégiumban, ahol a fiatal tornatanár, László (Lassel) Gyula felkarolta az új játékot, és megtanította diákjainak. A 20. század első éveiben már több csapat alakult, amelyek a város végén levő Bivalyréten játszottak egymás ellen: Egyetemi Football Club, Kereskedelmi Akadémia, Gazdasági Akadémia, Róm. Kath. Főgimnázium, Unitárius Kollégium és az Ifjúsági Football Club. Koncz Rudolf, az akkori labdarúgóélet aktív résztvevője visszaemlékezésében olvashatjuk: „ezeknek a matcheknek a fő rendezője és bírái: Vermes Lajos, az egyetem és a r. kath. Főgimnázium tornatanára, Iancu Aurel, az első román footballbíró, a r. kath. Főgimnázium volt diákja, II. éves joghallgató, aki előző évben Budapesten volt jogász és ott megismerkedett a football játékkal, segített Vermesnek a football matchek rendezésében; azután Lassel Gyula, az Unitárius Kollégium s egyúttal a Kereskedelmi Akadémia tanára s végül Hoffmann Ferenc a Gazdasági Akadémia tanára.” A partbírók tanulók voltak egy zsebkendővel vagy zöld ággal kezükben.²⁴

A Bivalyréten a helyi gazdák nyomására a futballozást megtiltották, az új pályát Vermesék a Stark-féle kertben, a Tordai út jobb oldalán (a neológ zsidó temető felett, ma a Technikai Egyetem épülete körüli rész) alakították ki. Itt már volt 2–2 gerendából készült kapu szabályos mérettel, a pályát pedig mésvonalal jelölték ki.

1903 tavaszán írták ki az első igazi vetélkedőt, az első helyi „bajnokságot”. Az egyetem 11 bronzérmes tűzött ki a pünkösdi ünnepen megrendezett körmérkőzések győztes csapatának. Ezen a körmérkőzésen csak három csapat vett részt: a Róm. Kath. Főgimnázium, az

Unitárius Kollégium és az Ifjúsági Football Club (IFC).

1904 őszén több futballozni vágyó fiatal belépett a KAC-ba, és megalakította a labdarúgó-szakosztályt. Az egyesület vezetősége állandó pályát biztosított a csapat számára a Rákóczi úton levő, megszünt téglagyár helyén, melyet kiegyenesítettett. A pálya megfelelt a szabálynak, és fokozatosan kiépült: kerítés, padok, lelátó, öltöző. Az új pálya ünnepélyes felavatása pünkösdi ünnepén történt (1905. VI. 11-én), amikor a KAC meghívta a Budapesti Postást. A mérkőzés 19:1 arányú Postás-győzelemmel zárult.

1907 tavaszán új egyesület alakult a MÁV Összhang Dalegylet keretében, mely később a Vasutas nevet vette fel (a mai CFR elődje). Az új egyesület a KKASK-val közösen új pályát építtetett a vasúti műhelyek mellett levő üres réten, a Nádas-patak jobb partján. A pálya elhelyezése rossz volt, mert a délutáni mérkőzéseken az egyik csapat a nappal szemben játszott, a pálya talaja pedig salakkal kevert föld volt, így a rosszul sikerült pályán nem játszottak jelentősebb mérkőzéseket.

1907 őszén a KKASK vezetője, Kuntner Róbert ösztönzésére a három egyesület – a KAC, a KKASK és a Vasas – kérte az MLSZ-be (Magyar Labdarúgó Szövetség) való felvételét, valamint egy erdélyi bajnokság kiírását, amely címért a három egyesület küzdhetett. Az MLSZ örömmel fogadta a kolozsvári egyesületeket, és 1908 tavaszára írta ki a bajnokságot, két fordulóval. Az MLSZ szabályai szerint bajnoki mérkőzéseken csak igazolt játékosok játszhattak. Megindult a játékosok leigazolása, amely versengéssé fajult, az egyesületek vezetői nemegyszer játékosok „elcsalásával” vádolták meg egymást.

Az első igazi labdarúgó-bajnokságot a Kereskedelmi Academia SK nyerte meg jobb gólaránnyal, miután a KAC csapatával egyenlő pontszáma volt, harmadik a Vasutas SE lett. A bajnokság értékét csökkentette egy később kirobbant botrány, amely szerint a KAC kapusát zsarolták kártávesztései miatt, és ezért „elbambult” az utolsó gólnál.²⁵

A kolozsvári labdarúgás ekkor már magas színvonalú volt, ezt bizonyítja az is, hogy a kolozsvári csapatok rendszeresen legyőzték nemzetközi mérkőzéseken a román csapatokat, illetve Bukarest válogatottjait.

1911 őszén felavatták az új kolozsvári sporttelepet. Az atlétikai versenyek után rangos futballmeccs következett a kolozsvári válogatott és a Budapesti AK csapata között, melyet a jóval tapasztaltabb budapestiek nyertek meg 4:1-es arányban.

Az új sporttelep új lehetőségeket nyújtott, és a felavatás után hamarosan az első kolozsvári nemzetközi mérkőzés színhelyévé vált, amikor Kolozsváron két mérkőzést játszott az isztambuli Galata Seray FC csapat. A török együtessel a KKASK vívott két mérkőzést, mindkettőt a török bajnok nyerte meg (5:1, illetve 4:2 arányban).

1914-ben felvetődött a kérdés, hogy a Magyarországon turnézó francia nemzeti tizenegyet látogassa meg Kolozsvárt is, és játsszon egy barátságos mérkőzést. Mind a sportélet, mind a város vezetősége mindent elkövetett, hogy a Magyar Labdarúgó Szövetséget megnyerje, tegye meg a kellő lépéseket a mérkőzés megszervezése érdekében. A szövetséghez intézett kérvényben a helyi sportélet vezetői hangsúlyozták, hogy „egész Erdély labdarúgó sportjára kihatással bíró propaganda” lenne a mérkőzés, a városi tanács pedig garantálta, hogy a vendégek „kellő és méltóan ünnepélyes fogadtatásban fognak Kolozsvárt részesülni”. Mindezek ellenére a mérkőzés nem valósult meg: „legjobb akarat mellett sem sikerül keresztyülvinni szándékunkat, mert francia vendégeink utazási beosztása oly természetű, hogy a Kolozsvárra utazás nehézségeit és fáradsalmait nem lehet a túra keretébe illeszteni.”²⁶

Akkor sokan azt mondták, lesz még alkalom. Sajnos az első világháború megváltoztatta mind a politikai, mind a sportviszonyokat, és ilyen rangos eseményre nagyon sok évet kellett várni még Kolozsvár lakóinak.

Az első világháborúval és az azt követő politikai helyzettel, majd pedig Erdély Romániához történő csatolásával megtorpant a kolozsvári sportélet fejlődése. Az új vezetés egyik célja a modern, európai szinten álló kolozsvári magyar sportélet megfojtása volt: a sportlétesítményeket a román állam vette át, majd fokozatosan kiszorították a magyar sportegyesületeket, a magyar sportolókat, ha lehetett, nem hívták meg a válogatottakba, az

anyagi támogatás csökkentésével pedig a megszűnés szélére sodorták a klubokat.

Az első világháborúval a kolozsvári sport legszebb korszaka zárult le. Száz év alatt több értéket termelt ez a korszak, mint a következő közel száz év – példa erre a rengeteg sportlétesítmény, a sportolók eredményei. Nekünk pedig kötelességünk megőrizni az akkori kiemelkedő személyiségek emlékét, a versenyek történetét.

■ JEGYZETEK

19. Emlékkönyv dr. Haller Károly működéséről. Uo.
20. Dr. Siklóssy László: A magyar sport ezer éve. III. Bp., 1929.
21. KAC III. uo.
22. Killyéni András: A Kolozsvári Kerékpáros Egylet története. Szabadság, 2005. jún. 9.
23. Uo.
24. Koncz Rudolf emlékiratai, a kolozsvári labdarúgás történetével foglalkozó részek (kézirat).
25. Uo.
26. A KEAC előterjesztése az MLSZ felé (Arhivele Naționale – Filiala jud. Cluj – Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Fiókja –, cota 6819/1914).

HARC AZ ÍR FÜGGETLENSÉGÉRT AZ ÓCEÁN KÉT PARTJÁN

Amerikai kapcsolatok Charles Stewart Parnell politikai életében

■ Az alábbi tanulmány egy az Egyesült Államokban végzett rövidebb kikutatás eredménye, a célja pedig legalább részben fényt deríteni arra, hogy milyen szerepet játszott az ír-amerikai közösség az ír függetlenségi mozgalomban.

A Nagy Éhínség alatt kivándorlott nagyszámú ír érzelmiileg továbbra is erősen kötődött az Óhazához, és ezt a kötődést elsősorban pénzügyi támogatással fejezte ki. Az anyagi támogatás létfontosságú volt a függetlenségért küzdő ír politikusok számára, mint ahogy az a tudat is, hogy nemcsak az ír sziget lakói, hanem az Egyesült Államokba kivándorolt milliók is mögöttük állnak. A pénzügyi támogatáson túl politikai támogatást is nyújtott az ír-amerikai közösség, ugyanis egyre nagyobb létszámban volt jelen az amerikai

politikában, és ezzel nyomást tudott gyakorolni az adott kormányra, elnökre. Ennek a nyomásgyakorlásnak jelentette a csúcspontját egy háromtagú küldöttség kiutazása a párizsi béketárgyalásra 1919-ben, azzal a céllal, hogy próbáljon egyfajta összekötő szerepet játszani az amerikai elnök és a dublini ír delegáció között. A kísérlet sikertelennek bizonyult, mégis megmutatta, hogy nem elhanyagolható tényező az ír-amerikai közösség. Azt, hogy mennyire összefonódtak az ír és az ír-amerikai érdekek, a legjobban Charles Stewart Parnell példája mutatja, akinek családi hátterében, magánéletében és politikai pályafutásában is erősen jelen vannak az amerikai kapcsolatok. Ír-Amerikát az Amerikába kivándorolt írek képezik, akiknek hazafias érzései az Újhazában se

lankadnak. Morális, de pénzügyi támogatásuk is fontos szerepet játszott Írország függetlenedésében.

Charles Stewart Parnell 1846-ban született Írországban, Avondale-ben, Wicklow megyében. Édesapja John Henry Parnell protestáns vidéki földesúr, míg anyja, Delia Tudor Stewart egy amerikai admirális lánya volt. Tanulmányait Angliában végezte, ott fejlődött ki benne a tudományok iránti érdeklődés, ami egész élete során végigkísérte. Egyetemi tanulmányait Cambridge-ben kezdte, onnan viszont italozása miatt eltanácsolták. Az Angliában töltött időszakban alakult ki benne az angolokkal szemben érzett mély ellenszenv. Édesanyja nagy múltú családból származik, amint azt a *New York Times* 1898. március 28-i számában megjelent gyászjelentés is bizonyítja: „Mrs. Parnell olyan bostoni szülők gyermeke, akiknek neve elválaszthatatlanul összefonódik országunk társadalmi és politikai múltjával. [...] Anyja a híres Tudor családból való.”¹ Parnell apai nagyapja, Charles Stewart a napóleoni háborúk idején két ellenséges hadihajót süllyesztett el egy az 1812-es évben a portugál partoknál folyó tengeri ütközetben. Egy generációval azelőtt a dédapja az amerikai függetlenségi háborúban harcolt a britek oldalán.²

Fiatalkorában Charles nem jeleskedett a politikában, inkább egy vidéki földesúr életét élte, de mély nemzeti érzelmek hatotta át. 1874-ben testvérét támogatta, amikor az Wicklow megye képviselőjének jelöltette magát, azonban sikertelenül, mivel a szavazólista utolsó helyén végzett. Egy évvel később maga Parnell jelöltette magát Meath megyében, itt meg is választották képviselőnek. Brit szempontból Parnell veszélyes ellenfél volt, és amint azt Terry Golway, John Devoy életrajzírója is megfogalmazta: „Parnellt nem lehetett kifigurázni és érzelgős, labilis kelta törzsfőnöknek csúfolni.” Ehelyett inkább a tipikus viktoriánus protestáns földesúr megtestesítője volt.³ Felmerül tehát a kérdés, milyen hatások érhatték ahhoz, hogy Charles Stewart Parnell feladja

a kényelmes vidéki életét és letegye voksát az ír ügy mellett. Vajon a családi háttérrel kombinált, az angolokkal kapcsolatos saját negatív tapasztalatai vezették erre az útra? Minek köszönhetően fogadták el őt vezetőjüknek a kemény vonalas ír-amerikai feniánusok?⁴ Ahhoz, hogy mindezekre a kérdésekre választ kaphassunk, közelebből meg kell vizsgálnunk az ír-amerikai közösséget, pontosabban azt, hogyan is jött létre, illetőleg milyen helyzetbe került az 1880-as években.

Ír bevándorlók

■ Néhány évtizedet vissza kell mennünk a történelemben ahhoz, hogy megértsük, milyen gyökerekkel rendelkezett az az ír-amerikai közösség, amelynek a támogatására Parnell pályázott. Az 1845-től 1855-ig tartó évtizedben, amíg az írországi úgynevezett Nagy Éhínség tartott, megközelítőleg egymillió ír érkezett az Egyesült Államokba. Legnagyobb részük munkás, elszegényedett néprétegek tagjai, sokan közülük nagyon rossz egészségi állapotban. Amikor viszont partra szálltak, megélhetésre, illetve kereseti lehetőségekre volt szükségük, mégpedig olyan szakterületeken, ahol ügyesebben mozogtak, mint más bevándorló csoportok.

A kereskedelem és kocsmárlás mellett az írek nagy számban jelentkeztek a tűzoltóság és rendőrség soraiba, míg végül Tammany Hallban is egyre jelentősebbé vált a létszámuk. Glazer és Moynihan szerzők talán kissé leegyszerűsítették az írek politika iránti érdeklődését, amikor a következőképpen fogalmaznak: „Amint leszálltak a hajóról, nyomban megtalálták az identitásukat: ők voltak az ír-katolikus demokraták.”⁵ Ennek ellenére tagadhatatlan, hogy az ír közösség lett az egyetlen bevándorló csoport, amely elnököt is adott az Egyesült Államoknak.

Az írek demokrata kötődésének gyökerei a francia forradalom idejére nyúlnak vissza. A Föderalista Párt Anglia pártjára állt, míg a demokraták a franciák céljaival szimpatizáltak, és ez a szembenállás arra készítette az íreket, hogy automatikusan a demokratákat támogassák.

A Tammany Hall⁶ volt a központja a New York-i demokrata hatalomnak, a vezetők pedig örömmel fogadták az idegeket, különösen pedig a szavazataikat. Andrew Jackson vezetése alatt a demokrata párt támogatást ígért a bevándorlónak a szavazataikért cserébe. Jackson ír származása elegendő volt ahhoz, hogy elfogadják a demokraták ajánlatát, miszerint meg fogják védeni az ír bevándorlókat a rabszolgafelszabadítóktól, illetve azoktól a prédikátoroktól, akik miatt az íreknek a felszabadult rabszolgákkal kellett volna versengeniük munkáért.⁷ Az ír bevándorlóknak kulcsfontosságú pozíciókat biztosítottak a saját negyedeiken belül, így ezek elnyerték nemzettársaik bizalmát és tiszteletét. A politikai élet fontos központjai voltak a szalonok és kocsmák is.

Becslések szerint 1855-re a New York-i rendőrség egynegyede volt ír származású, ez pedig jelentősen növelte az ír politikai vezetők támogatottságát.⁸ New York bevándorlónegyedeiben szinte kizárólag ír rendőrök járőröztek. A Tammany Hall-ban székelő vezető körök bátran hagytakozhattak a rendőrségre, mint ahogyan a tűzoltóságra is ugyanúgy számíthattak – ugyanezekből az okokból.

Több keleti parti városban, New Yorkkal az élen, megjelent az úgynevezett „boss-rule”, illetve a „főnökuralom”. Ez a rendszer azt feltételezte, hogy a munkáság megbízott a vezetőiben. A politikai „főnök” segítette a bevándorló dolgozókat a mindennapi megélhetésükben, cserében nagyszámú szavazatot tudott így mozgósítani, amikor kellett, és biztosra vehette, hogy a Tammany Hall érdekei szerint szavaznak. Azért, hogy a rendszer még simábban működjön, szónokokat is alkalmaztak, akik olyan örökzöld témákat dolgoztak fel, mint az ír függetlenség, illetve az angoellenesség.

A Tammany Hall hivatalosan is ír kezébe került, amikor 1874-ben William T. Tweed protestáns vezető elvesztette a választásokat „Honest John” Kellyvel szemben. 1880-ban William P. Grace lett New York első ír származású polgármestere,

majd öt évvel később Bostonban is ír került a város élére Hugy O'Brien személyében. Al Smith volt 1928-ban írek soraiból kikerülő első elnökjelölt, bár akkor Herbert Hoover nyerte meg a választásokat. Az „ír uralom” Tammany Hallban csak a 20. század közepén ért véget az olasz származású Carmine G. De Sapióval.

A fenianizmus olyan átfogó eszme, amely magába foglalja az angoellenességet és az ír forradalmi mozgalomban való részvétel elvét. Az ír-amerikai közösségben élénken élt a fenianizmus, mivel még kötődtek az Óhazához. Az 1870-es években számos, börtönből szabadult ír nacionalista hajózott át Amerikába, a leghíresebb közülük John Devoy, aki a következő évtizedekben kimagasló egyénisége lett a fenianista mozgalomnak, vezető szerepet vállalt mind a Clan na Gaelben, mind az Ír Republikánus Testvériségben. Ezek a szervezetek képezték a gerincét az ír-amerikai függetlenségi mozgalomnak, a végső cél pedig Írország függetlensége volt.

Parnell amerikai kapcsolata

■ Parnell édesanyja, Delia Stewart kifejezetten feniánus érzelmű volt, családi otthonukban gyakran tartottak gyűlést olyan tisztek, akik feniánus felkelések tervének kidolgozásán munkálkodtak. Emiatt egy alkalommal házkutatást tartottak a család írországi birtokán, és a ház rendőri megfigyelés alá került. Ugyanakkor édesanyja és nagynyja is számtalanszor beszélt az amerikai polgárháborúról, így Charles sok mindent amerikai szemszögből látott. Az, hogy valójában és reálisan mennyit tudott az ír nép tapasztalatairól, mennyire tudott azonosulni az éhínség alatt átélt szenvedésekkel, már más kérdés. Jómódú család gyermekeként aligha tudott visszaemlékezni olyan családi történetekre az éhezéstről, éhhalálról, kilakoltatásról, kisemmizésről, mint például John Devoy, Jeremiah O'Donovan Rossa vagy éppen Michael Davitt, a Földliga alapítója.

Az 1871-től 1872-ig tartó időszakban Parnellt szoros érzelmek fűzték egy ame-

rikai hölgyhöz, bizonyos Miss Woods-hoz, akit már szinte eljegyzett. Azonban szerelme viszonzatlan maradt, Miss Woods pedig visszatért New Englandbe, hátrahagyva a csalódott Parnellt. Néhány évvel korábban Charles bátyja, John Howard Parnell megvásárolt egy ültetvényt Alabamában, azon államoknak egyikében, amelyek a polgárháború utáni években próbáltak talpra állni. 1872 nyarán Charles az Egyesült Államokba utazott, részben még mindig Miss Woods szerelmében bízva, részben pedig, hogy szén- és vasipari befektetési lehetőségekről nyerjen információkat. Hat hónapot töltött az Egyesült Államokba, de nem kedvelte meg annyira az országot, mint fivére. Ezt pedig tetézte egy vasúti baleset, amely végérvényesen elfordította Parnellt a Déltől. 1873 tavaszán bátyjával együtt tértek vissza Írországba.

Parnell úgy hitte, az amerikaiak törvényszerűen megértőek lesznek az írek helyzetével kapcsolatban, mivel maguk is csak száz évvel korábban vívták ki függetlenségüket. Feltétele bizonyos szintig helyesnek is bizonyult, bizonyíték erre az 1852 februárjában meghozott *Nyilatkozat az ír száműzöttekkel való együttérzésről* című kiáltvány vagy éppen New York kormányzójának, William Sewardnak megható beszéde, amelyet teljes terjedelmében közölt a *New York Times* 1852. február 14-i száma.⁹ Azonban több mint húsz év telt el azóta, hogy 1875-ben John O'Connor Power társaságában Parnell visszatért Amerikába. Mindketten az Ír Nemzeti Párt küldöttségének tagjaiként érkeztek, hogy tolmácsolják az ír nép köszöntését Ulysses Grant elnöknek Amerika centenáriuma alkalmából Grant és Parnell között személyes találkozóra is sor került. Emellett a brit nagykövet az ír delegáció nevében mondott hivatalos beszédet. Az egyhónapos tartózkodásuk alatt viszont keveset értek el, ami az ír függetlenedési szándékot illeti. Ennek ellenére Parnell bízott az amerikai nép támogatásában.

Találkoznak a parlamenti és forradalmi elemek

■ Az ír nacionalizmusnak van egy agresszív, erőszakos eleme, amely nem riad vissza a fegyverek használatától, illegális fegyvercsempészettől, robbanószerkezetek elhelyezésétől és akár újszerű mérnöki technikák alkalmazásától sem, mint amilyen a tengeralattjáró prototípusa volt, az ún. „feniánus kos”, amelyet megtöltöttek dinamittal.¹⁰ Jeremiah O'Donovan Rossa neve az extrém példa erre, mivel a korlátlan robbanóanyag-használatával kiérdemelte az „O'Dynamite” becenevet. A *New York Times* két ízben is használta cikkek címében ezt a megnevezést.¹¹

Másrészt még az olyan militáns ír-amerikai személyiségek is, mint John Devoy, egyre inkább belátták, hogy az olyan problémák, mint a földbérlet, bérleti jog, illetve földtulajdonjog, kulcsfontosságú kérdések Írországbán. A korabeli brit miniszterelnök, William Gladstone 1881-es földtörvénye ezeket a témákat szorosan összekapcsolta a Home Rule, tehát az önrendelkezés kérdésével. Devoy vezetésével az ír-amerikai közösség nagy tiszteletet mutatott Charles Stewart Parnell iránt, és ezek közé tartozott mind a legális Clan na Gael szervezet, mind az Ír Republikánus Testvériségnek (az IRB) nevezett titkos forradalmi testület. Bár e szervezetek elsősorban az ír függetlenségi mozgalom erőszakos, lázadó vonalát képviselték, bizalmat szavaztak a parlamenti módszereknek. Felmerült az együttműködés szándéka a feniánusok (az IRB) és Parnell között. Ez az együttműködés az Új Irányvonal (New Departure) néven vált ismertté. Ezzel a feniánusok jelezték, alkalmasint hajlandók lemondani az agresszióról. Parnell nem akarta véglegesen elkötelezni magát, de felmérte az ír-amerikai közösség támogatásának súlyát és fontosságát. Az első New York-i beszédéből idézte a *New York Times* a közvetkezőket: „Az amerikai nép ma fontos szerepet tölt be. Gyakorlatilag ő az ír kérdés meghatározó tényezője.”¹²

Az Ír Nemzeti Földliga¹³ újonnan megválasztott elnökeként 1880 elején is-

mét Amerikába utazott, hogy Keleten és a felső Közép-Nyugaton előadássorozatot tartson, amellyel pénzt is gyűjt az éhínség enyhítésére, valamint az önmegrendelkezés támogatására. Szorosabb kapcsolatot akart kialakítani az ír bevándorlóközösségek és Írország között. Kerby A. Miller szerint Parnell érzékelte, hogy az ír-amerikai közösség ugyan igyekszik megtartani ír identitását, de egyben asszimilációra is törekszik. (Alig három évtizeddel később ugyanez a megállapítás vezeti Woodrow Wilson elnököt ahhoz, hogy némi bizalmatlansággal viszonyuljon a „kötőjeles amerikaiakhoz”, különösen az ír-amerikaiakhoz, illetve a német-amerikaiakhoz.¹⁴)

A látogatása alatt Parnell több ízben találkozott John Devoyjal, aki a teljes Clan na Gael mechanizmusát Parnell szolgálatába állította, hogy ezzel segítse annak körútját. Ez egyben azt is jelentette, hogy a Clan na Gael képes részt venni a központi politikában, nemzeti, nacionalista politikát vive ezzel a parlamenti irányvonalba. Vajon Parnell tisztában volt-e az új irányvonal jelentőségével? Volt-e tudomása arról, hogy míg John Devoy segítkezett e turné szervezésében, ezzel egyidejűleg illegális fegyverszállítványok Írországba való csempészését is szervezte?

John Devoy a következőképpen definiálta az Új Irányvonalat: „ez az ír nacionalisták minden szektorárak a kombinációja”, továbbá megjegyezte, hogy egyetlen párt sem tudja megszerezni Írország támogatását anélkül, hogy elfogadná a „radikális” reformokat.¹⁵ Ennek az együttműködésnek azonban megvoltak a feltételei: Devoy beszámolója szerint az 1879. június elsejei gyűlésen négy pontban egyeztek meg a jelenlevők, mégpedig Devoy, Parnell és Michael Davitt. „Az ír parlamenti képviselők nem tesznek vagy nyilatkoznak olyat, ami ártana a fenianizmusnak, avagy elvetné azt az elképzelést, hogy fizikai erőszakra szükség lehet ahhoz, hogy elnyerjék a függetlenséget; az önmegrendelkezési jogot nem definiálják nyilvánosan; a földkérdés végső

megoldása a paraszti tulajdon lenne; és hogy az ír parlamenti képviselők egy saját független pártot alapítsanak.”¹⁶ Nem teljesen tisztázott, mennyire értett egyet Parnell ezekkel a feltételekkel, mivel még Michael Davitt is – aki jelen volt a gyűlésen – visszautasította azt a megállapítást, miszerint Devoy és Parnell bármiféle egyezsége léptek volna az ír-amerikai „militánsokkal”.

Parnell a következő tíz évben aktívan részt vett az ír politikában. Állandó kapcsolatot tartott fenn az ír-amerikai közösséggel, és gyakran utazott az Egyesült Államokba. 1880. január 4-én mondta első beszédét New Yorkban, ahol a Madison Square Gardent ajánlották fel neki helyszínül. Aznap több mint 7000 érdeklődő gyűlt össze, hogy meghallgassa Parnell beszédét. A színpadon húgai és édesanyja is mellette voltak, akik tevékenyen részt vettek a körút megszervezésében. Parnell elmondta, hogy adományokat kíván gyűjteni nemcsak a politikai szervezet számára, hanem az éhínség enyhítésére is, mivel Írországból egyre romlott a gazdasági helyzet. A két dolog szétválasztásával az volt a szándéka, hogy a jómódú, középosztálybeli írek pénzügyi támogatását is elnyerje, olyan amerikaiakat, akik amúgy nem támogatnának egy forradalmat.¹⁷

Parnell beszédének pozitív volt a fogadtatása New Yorkban, és ezzel megnyílt számára jó néhány ajtó, ami végül egy 62 állomásos előadássorozathoz vezetett. Még az amerikai Kongresszus képviselőházába is meghívták, hogy beszédet mondjon. Az előadássorozatnak azonban kora márciusban hirtelen vége szakadt, amikor visszahívták Írországba, mert feloszlatták a parlamentet. A *New York Times* 1880. március 11-i cikke szerint a következőképpen nyilatkozott a körútról: „Az ügyet, amelyet képviselünk, mindenütt pozitívan fogadták. Bár ehhez hasonlóra számítottam, ilyen mély és spon-tán érzelmi kitörésekre és szimpátiára nem. A misszióink pénzügyi eredményeit illetően elmondhatom, hogy 200 000 dollárt gyűjtöttünk, és ebből az összegből

már 120 000 dollár Írországba ért. Minden oldalon azt látom, hogy komoly szándék van az iránt, hogy segítsük a Nemzeti Földligát, és ezúttal biztatnám arra önöket, hogy minden városban alapítsanak helyi szervezeteket.”¹⁸

Egy másik szervezet, amelynek szintén az volt a célja, hogy a Földliga számára gyűjtsön pénzt, a Nők Földligája volt, amelyet 1879-ben Charles Stewart Parnell húgai, Anna Parnell és a „hazafi költő” Fanny Parnell alapítottak. Az ő földligájuk folytatta a munkát akkor is, amikor a férfiak szervezetét megbénították a letartóztatások és a bebörtönzések. Míg Anna Írországban tartózkodott a szervezet elnökeként, addig Fanny New Yorkban tevékenykedett, és fáradhatatlanul kampányolt a pénzügyi támogatás ügyében.

Mielőtt Parnell elutazott volna Amerikából, 1880 márciusában felvetette, hogy létesítsenek egy Amerikai Földligát. Egy olyan kemény vonalú ír-amerikai nacionalista számára, mint amilyen John Devoy volt, ez a felvetés elképzelhetetlennek tűnt, mivel azt jelentette volna, hogy a szervezet dublini irányítás alá került volna.

Aggodalmát a Clan na Gael egyik körlevelében fejezte ki: „Fáradtságot nem kímélve biztosítani kell az irányítást ezen Földligák felett. [...] Arra az esetre, ha ezek a szervezetek veszélyessé válnának számunkra, mintsem hasznossá, az irányításukat át kell vennünk, hogy szükség esetén a kapcsolatokat megszakíthassuk.”¹⁹ Devoy hozzáállása mutatja, hogy mennyire gyanakvó volt azokkal a szervezetekkel szemben, ahova nem szivárogtak még be Clan na Gael-tagok. Ezekkel ellentétben az 1881–1882. években nagyon sikeresnek bizonyult az Amerikai Földliga: a fő testülete több mint 1500 helyi szervezetet nyitott Amerika-szerte, és a két év alatt félmillió dollár körüli összeget gyűjtöttek, hogy Parnell kampányára fordítsák. Ez a szervezet lehetővé tette a Clan na Gael számára, hogy kilépjen az árnyékból, és politikailag támogassák a függetlenedést.

Azonban a forradalom eszméjétől soha nem álltak annyira távol, és a feniánus táborban volt némi ellentét azzal kapcsolatban is, hogy az ír-amerikai közösség mikor és hogyan támogassa az ír forradalmat, akár fegyverrel, akár résztvevőkkel. Sokan, John Devoyjal együtt a Földháborúban²⁰ látták erre a legalkalmasabb időpontot. Még Parnell is, úgy tűnt, hogy egyik kommentárjával ezt megoldást támogatta: „Szerintem az igazi forradalmi mozgalomnak Írországban mind parlamentinek, mind illegálisnak is kell lennie. Egyúttal léteznie kell egy nyílt és egy titkos szervezetnek is, amely az alkotmányt a saját céljaira használja fel, de kihasználja a titkos kombinációkat is.”²¹

1880. január 14-én a feniánusok egyik harciasabb frakciója Jeremy O'Donovan Rossa vezetésével robbantást szervezett Manchester közelében, amelyben egy kislány életét veszítette. Bár Devoy bírálta a robbantás időzítését, egészében aligha utasította el az erőszak alkalmazását mint eszközt a végső cél elérésében. Két nappal később Devoy a következőket mondta az egyik New York-i helyi szervezetben tartott beszédében: „Minden kilakoltatás, minden katonai összetűzés sok ember halálát okozhatja. Ekkor lesz szükség az Amerikai Földliga segítségére. Vajon ekkor majd tétlenül állodogálunk és nézzük népünk és országunk megsemmisülését, és megelégszünk lelkes együttérzés-nyilvánításokkal és nyilatkozatokkal? Nem, minden meggyilkolt írért cserébe egy brit miniszter életét vesszük el. Minden száz meggyilkolt ír helyett a teljes brit kormány életét áldozzuk fel.”²² A John Devoy életrajzában Golway próbált magyarázatot találni arra, mi motiválhatta e lázító hangnemet. Lehet, a válasz egyszerűen abban rejlik, hogy Devoy feldühödött Rossára, amiért az nem volt türelmesebb, és ezzel tétlenkedőnek tüntette fel a Clan na Gaelt, ám lehet, hogy ezzel a megnyilvánulással elsősorban a közönség figyelmét akarta magára vonni.

Bárhogy is volt, ez az elszólás nem maradt említés nélkül a brit parlamentben. William Hartcourt, a korabeli brit belügy-

miniszter több alkalommal is felidézte és elítélte (1881. február 22-én, 24-én és 28-án). Devoyt „rabként” emlegette, és felhívta a figyelmet Devoyra, illetve az Amerikai Földligára, amelyet olyan ismert nevek pártfogásával alapítottak, mint Parnell, Dillon, Davitt, Devoy – „és íme, itt vannak mindannyian együtt akcióban”.²³

A gyenge láncszem

■ Parnell amerikai kapcsolatainak későbbi hatása nagyon jelentős. Az Amerikai Földliga utódja az Amerikai Nemzeti Liga volt, amely tovább szervezte a pénzügyűjtéseket Parnell munkája és az önrendelkezés számára. Devoy becslése szerint az 1884 és 1886 közötti időszakban megközelítőleg 314 000 dollárt gyűjtöttek össze.²⁴ Ennek a pénzügyi segélynek viszont megvolt az ára, mivel néhány év múlva Parnell kénytelen volt tagadni azokat a vádakat, miszerint támogatta az erő-

szakot, amely a Phoenix Park-i gyilkosságokhoz vezetett még 1882-ben. A *The Times* megjelentetett leveleket, amelyek állítólag Parnell jóváhagyását fejezték ki a gyilkosságokkal kapcsolatban. Egy kormánybizottság vizsgálta a szerepét, és megállapította, közvetett módon köze volt a gyilkosságokhoz, mivel azokat ugyanazok a terroristák hajtották végre, akik Parnell pártját is támogatták az Amerikai Földligán keresztül. Bár a levelekről kiderült, hamisítványok, az ügy mégis rámutatott arra, mennyire sebezhető volt Parnell azáltal, hogy egy részben titkos, militáns ír-amerikai szervezet is támogatta.²⁵ Ennek ellenére nem az „amerikai kapcsolat” okozta Parnell politikai karrierjének hanyatlását, hanem a magánélete,²⁶ véget vetve ezzel nemcsak az önrendelkezésért való küzdelmének, de az életének is.

Szedmina Lívía

■ JEGYZETEK

1. The New York Times, 1898. március 28. "Mrs. Delia Parnell Dead, The Mother of the Former Irish Leader Expires From Burn Received on Saturday. Of Distinguished Ancestry. Her Mother a Member of the Famous Tudor Family and her Father Admiral Stewart of the American Navy."
2. Terry Golway: John Devoy and America's Fight for Ireland's Freedom. St.Martin's Press, New York, 1998. 115.
3. Terry Golway: i.m.
4. Feniánusok – először John O'Mahony használta a kifejezést egy Amerikiában, 1858-ben alakult ír republikánus csoportosulásra. Később átfogó kifejezéssé vált a Feniánus Testvériség (Fenian Brotherhood) és Ír Republikánus Testvériség (Irish Republican Brotherhood) tagjaira.
5. Nathan Glazer & Daniel Patrick Moynihan: Beyond the Melting Pot. Cambridge University Press, Cambridge, 1963. 221.
6. Tammany Hall – 1789-ben alapították Tammany Társaság (Tammany Society) néven, a demokrata párt politikai gépezete, amely nagy szerepet játszott New York város politikai életében.
7. Virginia Yans-McLaughlin (szerk.): Immigration Reconsidered: History, Sociology, and Politics. Oxford University Press, New York, 1990. 112.
8. Robert Ernst: Immigrant Life in New York City 1825-1863. Ira J. Friedman Inc, Port Washington, 1949. 216.
9. The New York Times, 1852. február 14. "Speech of Mr. Seward: Sympathy with the Irish Exiles."
10. Terry Golway 1998. 141.
11. The New York Times, 1883. április 8. "O'Dynamite Rossa; The Kind of News Jerry Donovan Manufactures."
12. The New York Times, 1883. április 9: "O'Dynamite Rossa's Friends; A Lively Meeting at which Parnell's Policy is Repudiated."
13. Terry Golway 1998. 126.
14. Ír Nemzeti Földliga – 1879-ben alakult, célja az ír agrártársadalom földhöz juttatása, nagy támogatottsága volt a főként katolikus alsó-középosztály, illetve a szegény földműves társadalom körében.
15. Hans P. Vought: The Bully Pulpit and the Melting Pot: American Presidents and the Immigrant, 1897-1933. (Macon, 2004), 121 megtalálható: (http://books.google.com/books?id=ldvcd6G-FMAC&printsec=frontcover&source=gbs_navlinks_s#v=onepage&q=&f=false) (2010. május 8-i állás)
16. Terry Golway 1998. 111.
17. Terry Golway 1998. 120.
18. Ely M. Janis: Anointing the „Uncrowned King of Ireland”: Charles Stewart Parnell's 1880 American Tour and the Creation of a Transatlantic Land League Movement. German Historical Institute, Bulletin Supplemental 5 (2008), 28. megtalálható: http://www.ghi-dc.org/files/publications/bu_supp/supp5/supp5_023.pdf (2010. május 8-i állás)
19. The New York Times, 1880. március 11. „Mr. Parnell on His Way Home – His Return to This City from Montreal – An Address to His Admirers.”

19. Terry Golway 1998. 127.

20. Földháború – az 1880-as és 1890-es éveket felölelő nyugtalan periódus, amelyben a földművesek helyzetét próbálták javítani. A végső cél a föld újraosztása volt. Ezt az időszakot számos erőszakos incidens jellemezte.

21. Ely Janis 2008. 27.

22. Terry Golway 1998. 132.

23. Terry Golway 1998. 136–137.

24. Terry Golway 1998. 156.

25. Terry Golway 1998. 163.

26. Parnell Katherine O'Shea-vel, kollégája elvált feleségével volt kapcsolata, majd később elvette feleségül. De abban a korban a válás társadalmi botránynak számított, a katolikus egyház pedig tiltotta. Parnell politikai nyomás alatt sem volt hajlandó átadni pártvezetői tisztségét, így a párt megoszlott, és a szakadár rész új pártot alapított John Redmond vezetésével.

MISKOLCZY AMBRUS

ÖRÖK KORTÁRSUNK: CARAGIALE

■ A román irodalomban Eminescu mellett Caragiale a klasszikus író. Kiegészítik egymást, vagy inkább kizárják? Erről ma is folyik a vita.¹ Eminescu a vadromantika képviselője, a fennkölt pátoszé, Caragiale hipernaturalista, a kissé mocskos komikum klasszikusa. „Eminescunál minden abszolút, Caragialénál minden relatív” — hangsúlyozza Lucian Boia, hozzátéve, hogy „Eminescuval és Caragialével a románok majdnem mindent elmondtak magukról”.² Ebbe persze nehéz beletörődni. Néha már sokallják az Eminescukultuszt, Caragialét pedig időnként ki akarják iktatni a román irodalom történetéből. Ceaușescu uralma alatt nem tartozott a kedvenc szerzőkhöz, és amikor Kolozsvárt magyar diákok játszani akartak valamit tőle, akkor a történész rektorhelyettes betiltotta, mert „gúnyt űzött a románokból”.³ És még 2003-ban is az egyik legrangosabb román folyóiratban „Caragiale románnak álcázott idegen”.⁴ Talán ezek még használnak is a már lassan száz éve elhunyt írónak. És így korunk valóságában komédiái újra és újra megtalálják a helyüket, van némi pikáns aktualitásuk. Ceaușescu uralma alatt, ha nyugati románok az otthoni dolgok iránt érdeklődtek – a kérdésre: „Mi van? Mi történt?” –, válasznak elég volt ennyi: „Olvasd Caragialét!” Ez a felszólítás immár európai bölcsességnek is megjárja. Három nagy komédiája a bizonyíték.

Caragiale humora sohasem volt szélytelen. Hallgatólagosan még a legjobb irodalmárok is elfogadták a szeméremsértés vádját. Tudor Vianu ugyanis a második világháború alatt írt irodalomtörténetében éppen úgy hallgat a szerelmi háromszögekről, mint egyetemi előadásai-ban.⁵ Az 1950-es években felkarolták a

vígjátékokat, színre vitelük klasszikus érvényű. Nevetni lehetett, de a szavakkal jó volt takarékoskodni. Belu Zilbert részben Caragiale humora vitte börtönbe, pontosabban az, ahogy ő maga ezzel a humorral élni próbált, a továbbiakban azonban az tartotta benne az életet, hogy nem vesztette el humorérzékét, hála részben Caragialénak. Persze ez utólagos spekuláció, de alapja az, amit emlékirataiban megvallott, és szóban is hirdetett: Caragiale a modern Románia megalapítója, és a szocializmus Caragiale és Sztálin pecsétjét hordja magán.⁶ Kemény szavak ezek olyan valaki részéről, aki benne élt a nemzetközi kommunista mozgalomban, nem lévén más foglalkozása, mint „marxista”.⁷ Ebben a minőségében politikai gazdaságtant tanított az egyetemen 1946-ban, és állítólag a fenti idézettel kezdte előadását.⁸ Aztán közben annyifelé ügynökösködött, és annyit hazudozott, hogy a végén, ha nem az elején, a világot egy karneválnak nézte. Mindenesetre az amerikaiakat igyekezett meggyőzni arról, hogy ellensúlyozzák a szovjet befolyást, mert a végén ők is megjárják. Szemére vetik, hogy elárulta azt a Lucretiu Pătrășcanut, ezt a bojárfiút, aki a kommunista mozgalom legkomolyabb teoretikusa volt mint közíró, de akit éppen szellemi fölnye miatt tettek el láb alól elvtársai. Pătrășcanu komoly szerepet is játszott abban, hogy 1944. augusztus 23-án Románia szembefordult Németországgal, míg fő riválisa és hódéra, Gheorghe Gheorghiu-Dej – az utólagos legenda szerint – a börtönből szervezte meg a fegyveres felkelést, amelyről a valóságban csak később értesült. A kiugrás egyébként komoly tett volt, még akkor is, ha Zilber belefáradva a sok öndicséretbe, úgy látta: „a

A jelen dolgozat egy nagyobb Caragiale-esszé előtanulmánya.

mi fegyveres felkelésünk is olyan volt, mint Caragialénál az ipar, nagy, hősie, fennkölt, de nem létezett”.⁹ Mindenesetre Zilbernek megadatott, hogy 1948-tól 1965-ig a börtönben gondoskodjanak róla. Szemére vetik, hogy lemondott az önfeláldozás szelleméről,¹⁰ de amikor a kért és várt legfantasztikusabb történeteket adta elő kínzóinak, folytatott egy másik hagyományt, a komédiázás hagyományát. Szerinte Romániában „az utolsó száz évben és lehet, már korábban is, egyetlen eszme hoz hajtást: a komédia. Semmi sem áll ellen ennek az áldott földnek.” Itt még az angol úriemberek is a kocsmában végzik. Brătianu 12 évi miniszterség után egy pulykához imádkozott. Tehát: „Azok, akik ennek a népnek a sorsáról döntöttek: Caragiale művei.”¹¹ A régi liberálisok olyanok, mint az új kommunisták. Az első szimbóluma Cațavencu, a másodikoké Gheorghiu-Dej. A basic-liberális és a basic-kommunista szókincs 600–700 szó.¹² Ő maga a Sztálin által kreált új faj áldozata, aki megtanulta, hogy „az ideológiákból vér csorog”.¹³ A baj csak az volt, hogy „szegény sztálinista élőlények a lenini dedukciók világában éltek, mi pedig az én szeretett Caragialém országában”.¹⁴ A börtönben Caragialefigurák dolgozták meg.¹⁵ Fel is rója az áldozatoknak és üldözőiknek, hogy nem ismerték Caragialét. Csak az ugyancsak Gheorghiu-Dej által félreállított Ana Pauker látta a *Viharos éjszakát*. De a komédiában csak éjszakáig tartott a riadó, Pătrășcanuék esetében másfél évig.¹⁶ Senki sem vetett számot azzal – kesereg Zilber –, hogy „a modern Románia kormányzati rendszere Caragiale képzeletében készült”. Az áldozatok azt hitték, hogy valami komoly dolgot csináltak, például összeesküdtek a királlyal, ami meg is történt 1944 augusztusában, különben Románia nem is tudott volna kiugrani a német szövetségből, vagy azt hitték az áldozatok, hogy csak nacionalista elhajlók, és ebből nem lesz baj, mert Jugoszláviában sem lett. „Senki sem gondolt arra, hogy a *Viharos éjszakát* Romániában írták. Ő [Pătrășcanu], aki annyira

csodálta Caragialét, elfelejtette, hogy Veta és húga csillapították le Dumitrache dühét. Csak Sztálin sárga szemeit látta Gheorghiu-Dej sötét tekintetében. Biztos volt abban, hogy ha bevallja Rică Venturiano beavatkozását a modern történelem menetébe, akkor Dumitrache máglyára küldte volna. Pătrășcanu elszámította magát. Ana Pauker lecsillapította volna a vihart. Ő valahol a lelke mélyén nem felejtette el, hogy Romániát kormányozza és nem Oroszországot. Pătrășcanu sorsát csak akkor pecsételték meg, miután Paukert likvidálták. A *Viharos éjszaka* szláv fináléval ért véget, Sztálin megváltoztatott valamit a mi Caragiale által elképzelt nemzeti létünkben.”¹⁷ Igaz, Caragiale alakjai élnek. Cațavencu is, Fănică úr is, Pristanda is, Zoécscsa is mind marxisták. Találkozókat szerveznek a néppel a demokratikus megbeszélésekre. Valahonnan, a régmúlt időkből Cațavencu így vall a vörös zászlónak: »Bocsáss meg, és szeress engem, mert mind marxisták vagyunk, igen, marxisták, többé-kevésbé becsületesek«.”¹⁸ Viszont Dumitrache (= Gheorghiu-Dej) nem ismert kegyelmet, és Trahanache (= Gheorghiu-Dej) sem. És tegyük még hozzá, a román finálé még aljasabb lett, mint a szláv.

Ezt az emlékiratot, amelyet a jó másfél évtizedes börtönelmény után vetett papírra Zilber, persze ellopták, és vele még a pénzét is, hadd higgye közönséges bűncselekmény történt, de – csodák, csodája! – a kézirat a Securitate levéltárába került.

Ezek után vagy inkább ezenközben nem véletlen, hogy Eugène Ionesco, aki román íróból lett francia író, az abszurd dráma klasszikusa, olyan indulattal vállalt *Az elveszett levél* 1955-ös párizsi bemutatója után, 1959-ben. Caragiale alakjai „a maguk elképesztően nyugodt lelkiismeretükkel a világirodalom legaljasabb figurái”. (Ez persze túlzás, hiszen nemcsak Caragiale világában bocsátják egyes férjek nejükét mások rendelkezésére. Fejedelmi udvarokban szokás volt. Kifinomult irodalmakban pedig egy-egy

bon mot-val nyugtázzák a tényállást. Például Chamfort egyik anekdotájában Monsieur de B... izgatottan panaszkodik Madame de L...-nek, hogy férje már tud a dolgról, mire a hölgy azzal nyugtatja meg barátját, ha a férj elfogadta a barátjától a kölcsönt, akkor már „nem tud semmit”.¹⁹⁾ De Ionescónak a hazai fejlemények fájtak, és mintha saját előfutárát látta volna Caragialeban. „A szereplők – amennyire obskúrus, annyira emelkedett – nyelve és ocsmány ravaszsága közötti távolság, valamint a távolság szertartásos udvariasságuk és zsigeri becstelenségük között és a mindezzel együtt járó groteszk házasságtörések teszik ezt a színházat, a naturalizmuson túl, fantasztikus-abszurdá.” És végül Caragiale „bármely társadalom emberének a kritikusa”.²⁰⁾ Ez tompítja a hazai viszonyoknak is szóló kritika életét, és Ionesco is – a maga módján – lassan megbékélt a világgal. Román tapasztalatait bedolgozta abszurd drámáiba, s megbékélt egykor fasizáló barátai-val, akikről 1944-ben még oly heves indulattal nyilatkozott.²¹⁾

Otthon Ionesco Caragiale-értékelését a börtönviselt esszéista, Alexandru Paleologu folytatta, aki Raleával vitatkozva fakadt ki, Caragiale paradicsomáról azt írva, hogy világa „emberi szinten nem létező lények morális anesztéziája, társadalmat alkotó nevetséges kísértetek pszeudomorfózisa”.²²⁾ És mindez abban a világban, melyben a valóság állandó metamorfózisra kényszerít. Nehéz eldönteni, hogy mikor szórakozott Călinescu a történelemmel, és mikor ez vele, akkor, amikor Caragiale komédiáiról az egymásnak olykor élesen ellentmondó jellemzéseket vetette papírra. 1941-ben tanácsos volt a komédiákat lebecsülni, és láttuk, ezt tette. És amikor a rasszizmus és a rasszizáló nemzetkarakterológia virágzott, akkor így elmélkedett: „Ami Caragiale-t illeti, fajunk peremének alsó részén helyezkedik el, ő balkáni trák-hellén. Amit hoz: túlzó szenzibilitás, a városi nyüzsgés szeretete, túlzó kritikai szellem, csúfolódás, politika iránti érdeklődés, a legmagasabb kultúra iránti vágy,

emberismeret, gyors mimika, színháziaság, szónokiasság. Ezek nincsenek túl nemzeti lelkünkön, csak laterálisak. Ezért Caragiale olyan jeggyel gazdagított minket, amellyel már azóta rendelkezünk, hogy Szkítia minor és a hellén lelkületű Trákia áthatották egymást. Valószínűleg géta Mitică már Tomisban is létezett.”²³⁾ Van, aki ma felrója, hogy a Mester átadta magát a rasszista fantáziálásnak.²⁴⁾ De vajon nem inkább ennek paródiáját nyújtotta? Hiszen az egész okfejtés tautologikus halandzsa. És ezt akkor produkálta Călinescu, amikor a dák, illetve a géta harcost a hivatalos propaganda példaképként állította mindenki elé.

1947-ben Călinescu még élt a maradék szólásszabadsággal, és Caragiale-elemzésével saját korát elemezte, annak üzent és odamondott a maga módján, az ötvenes években dicsérni kellett Caragiale-t, de csak óvatosan, és jó volt tudni, hogy mit.

Călinescu az áthallások művésze, aki közben nagyothallónak tette magát. 1947-ben azt írta meg, amit Zilber fennhangon hirdetett. Cikkének címe: *Domina bona*. Megfelelője Ana Pauker. Călinescu nem is magyarázza, hogy a *domina bona* ötlete onnan ered, hogy *Az elveszett levél* végén a kótyagos polgár „a jó dámára” (*damă bună*) üríti poharát. Ez Caragiale-nál tömény irónia. Călinescu nem ironizált. Nála „Caragiale ösztönösen megérezte, hogy egy »domina bonát«, azt a nőt, aki a férfiak (Trahanache, Tipătescu, Cațavencu, Pristanda) bálványa, nem kell realista módon bemutatni. Zoe az ikon még alakuló fázisában van, kissé hieratikus.”²⁵⁾ Olyan, mint Ana Pauker, aki valóban *domina bona* volt, mert még a vasgárdistákkal is alkut kötött, nem üldözi őket, csak ne szabotáljanak.²⁶⁾ Gheorghiu-Dej viszont megindította az üldözést, de a börtönök főkínzóit is volt vasgárdistákból válogatták ki, hogy aztán őket is likvidálják, elmondhatva, hogy nem is a kommunisták kegyetlenkedtek. Pauker pedig örülhetett, hogy őt csak félrállították. Călinescu nem is ír a kellesténél többet cikkének címadó hősé-

ról. Viszont annál alaposabban elemzi a komédiák társadalmi világán keresztül a sajátját is. Cikkét úgy kezdi, mint aki borotvaélen csinál egy hirtelen piruettet. Íme: „Ma szokás azt állítani, hogy *Az elveszett levél* valamennyi hőse közül csak a kótyagos polgár erkölcsös, mivel átadja a levelet a »feladónak«. De ez hamis magyarázat. A polgár átadja a levelet még akkor is, amikor már nem postai alkalmazott, és cselekedete mesterségbeli kényszeres reflex. Ugyanakkor a legsúlyosabb postai etikai vétséget követi el: felnyitja a levelet, elolvassa egy utcai lámpánál, és a címzettnek csak akkor adja át, amikor megismerte a tartalmát. A polgár a népet jelképezi.” Valljuk meg, kemény dolog ilyet mondani akkor, amikor a kommunisták a népkultusz jegyében munkálkodtak a hatalom teljes átvételén. Călinescu viszont nem csuklik össze piruettje bemutatásakor: „A polgár azért részeg, mert ilyen a nép a szerző felfogásában. Részegsége azt jelenti, hogy delirál örök irracionális felindultságában, misztikus. A kótyagos polgár misztikus. A misztikus élet jellemzője az, hogy az ember – minden logikai kétely nélkül – teljesen alárendeli magát egy külső tekintélynek, egy dogmának.” Ki ne értette volna, hogy ez az ember a kommunista ember, aki aláveti magát a pártnak és Sztálinnak. Călinescu persze, ha felelősségre vonják, elmondhatta volna, hogy a vallásból űzött gúnyt. Mert: „A kótyagos polgár számára a főisten a maga abszurdításában a kormány. Tőle várja, az alárendelődés látható kéjével az üzenetet, hogy kire szavazzon.” Igaz, hogy vannak protestálók, de azok sem állnak „Lucifer fekete zászlaja alá, nem tagadják meg a dogmát”, hanem Bukarestből várják a sürgönyt. Ami ezeket a protestálókat illeti, Călinescu gondosan protestánszt írt, hogy jelezze „ők egy kis exegetikai-protestáns velleitást” képviselnek a valláson belül, de azért Farfuridi a reformációt nem kockáztatja meg, buzgó katolikus marad, mint mondja: „katolikusabb a pápánál”. És ha netán valaki rosszra gondolta, például arra, hogy a román sztálinisták még nagyobb sztálinisták,

mint Sztálin, Călinescu azzal húzza ki állítása méregfogát, hogy Caragiale korában X. Leó pápa a pogánysággal rokonszenvezett. A kótyagos polgár pedig, amikor Zoe a kormány elleni harcra hív, akkor először maga is megismétli, hogy „harcolni fogunk...”, de észhez tér, és miután csuklik egy nagyot, hozzáteszi: „Én nem harcolok a kormány ellen.” És ezzel az ellenreformáció híve marad. A részeg polgár tudja, hogy Zoe házasságtörő, de a domina bonán „olyan finomságot ért, ami a Szellemet idézi fel. Igen Zoécska vétke, de Mária is nász nélkül szült. A nőnél a bűn az Ige revelációjának jellegét ölti a nemzés révén. A hősök közül egyik sem tanúsítja a legkisebb erkölcsi felháborodást sem a miatt a gondolat miatt, hogy Zoe vétkezett. Így a kótyagos polgár a női finomság és – lelki síkon – a feddhetetlenség érzésének hordozója. E vonatkozásban Dumitrache és Trahanache családja tartozik.” Mi pedig valljuk meg, az okfejtés ravasz, de izléstelen, a romlottság mitológiáját a katolikus vallás mitológiává relativizált síkjára tette át, hiszen Călinescu jól tudta, hogy az ortodoxiával nem célszerű ilyenformán szórakozni, bár az egyházzsakadás előtti időkhöz visszamenve tovább frivolkodott. „Dumitrache és Trahanache a legmisztikusabb hősök. Általában a platóni-keresztény felfogás szerint az isteni tényező három spirituális formában jelenik meg, ezek: az igaz, a jó, a szép. Ezek egyike sem érthető fogalom, az univerzum titkai közé tartoznak. Az Írás igaza olyan abszurd, amelyben azért hiszünk, quia absurdum.” Ez a marx, lenini és sztálini dogmatizmus együttes rávetítése a hivatalos vallásosságra. Persze ez a Călinescu-féle hókuszpókusz a kommunista átmeneti idők abszurduma. És fokozható. Trahanache lelke fennkölt, hisz a Jóban, él benne a nő és a barátság kultusza. A levél csak hamisítvány lehet számára. Mert „nem az érzékelés valója az igaz, hanem az abszolútum valója”. Neki „van érzéke az abszurdum és a csoda iránt, ő olyan szent, aki a házassági becstelenség keresztjére van megfeszítve, és meg van

győződve, hogy a »dokumentum« [documental a helyes documentul helyett] démoni jelenés.” Călinescu azért nem melegegett annyira bele saját misztikájába, hogy némi kétely ne kísértette volna meg. „Mindemellett Dumitrache és Trahanache féltékenysége miatt azt lehetnénk, hogy ezek kételkedtek feleségük feddhetetlenségében.” És most következik a dogmatizmus és misztika társadalmi magyarázata, és ez megint a kommunista mentalitás és társadalmi szerveződés lényeges mozzanataira utal, de olyanformán, hogy a sajátosban láthatjuk az általánosot és az általánosban a sajátosat.

Călinescu világosan megmondja, a felszavazottakat az erkölcsi jó hírnév őrzésének igénye vezeti. Ez a presztízssorientált magatartás az arisztokrácia sajátja. Az arisztokráciává szerveződés örök emberi törekvés — fejtegeti Călinescu. Goethe is kitette a nemességére utaló vonzókát. Ahol pedig eltűnt a kaszt, ott a nemzet és a faj eszméje hat. A legdemokratikusabb francia is büszke arra, hogy elit néphez tartozik. A *mahala* eliteje még a kasztosodásnál tart, a kereskedő és az újságíró „a nép» arisztokratikus testét alkotja”. A *Farsang* borbélyja már nem tartozik „közénk”. És kérdezzük: mi ez, ha nem kommunista párt? A műveletlen és félművelt csőcselékből kiemelkedő és kiemelt testület, amely magát élcsapatnak hirdetve, új uralkodó osztályt alkotva felszámolta a régít. Rájuk is illik az, amit Călinescu a Caragiale-komédiák alakjairól ír: „azért amorálisak, mert nincsenek erkölcsi fogalmaik”, és azért „vesznek részt nehézségek nélkül az új társadalom felépítésében, mert hiányzik mögülük a régi alap”. Pristanda számára a kötelesség a párt vagy a család parancsának végrehajtása. „Egyszóval ebben a látszólagosan liberális társadalomban misztikus indítatású és feudális érdekeltségű mozgást észlelünk.” Úgy, mint a kommunizmusban, ahol a dogma érdeket takart, és fordítva. A kótyagos polgár a kormánygyámkodását fogadja el, Trahanachét és Tipătescut összeköti a hűség, Cațavencu hűbérurat keres.²⁷ Persze elég primitív fe-

udalizmus ez. A hierarchia csúcsát Trahanache foglalja el. „Tipătescu, Chiriac nem szeretnek, csak kapcsolataik vannak. Egyetlen hős petrarkizál, ez Trahanache, aki hisz az ártatlanságban és a hűségben, és megvédi a nőt a rágalmaktól. Csírájában ő a legmélyebb román erotikus hős, és alakja megérdemli, hogy a magasabb humor értelmében teljesebbé váljon.”²⁸ Más szóval: a vezérrel csínján kell bánni. A többivel is, mert „nem kötődnek egyetlen politikai gazdaságtanhoz sem, és bármilyen közeghez alkalmazkodnak, még a magas kulturális szinthez is. Pristanda olyan miniszter, aki Lamartine szolgálatában másképpen visszhangozna, de mindig csak visszhang maradna.”²⁹

Gheorghiu-Dej is csak visszhang maradt, de ördögi. Ravasz volt, mint Trahanache, és amikor látta, hogy 1956 után Moszkvában fordulatot várnak Romániától is, megtette, csak éppen Moszkva-ellenes irányba, hogy saját hatalmát mentse, és Ceaușescu maradt az utolsó sztálinista, a piszkos fináléig. Călinescu 1947-es cikkében azért van valami optimizmus. Hátha mégsem durvul el teljesen Caragiale világa. De reménye hiúnnak bizonyult. Vegyük csak kézbe 1952-es ünnepi cikkének kéziratát. Nézzük meg, mit írt, mit húzott ki még a kéziratban, és mi maradt, mire legépeltek. A kéziratban még ő maga meghagyta, de a gépírásos változatban már nem szerepel annak jelzése, hogy „nincs semmi meglepő” abban, hogy Caragiale hol a liberális, hol a konzervatív újságok munkatársa volt, „mert ez nem politikai következetlenség jele, hanem a kemény szükség”. A folytatást már a kéziratban kihúzta a szerző: „Egyébként nem volt nagy ideológiai különbség egyik vagy másik párt között, ezt Caragiale művéből is tudjuk. Az íróknak meg kellett élniük, és ezért abba a szerkesztőségbe léptek be, amely a legalkalmasabbnak tűnt, a *Timpu*-nál pedig Eminescu és Slavici buzdítást jelentettek számára.” A gépelt változathoz ez már ki maradt. Eminescuval még bajok voltak, publicisztikája olykor élesen xenofób volt, olykor oroszellenes. Jobb volt elfe-

lejteni egy időre. Azt már Călinescu kihúzza, hogy Iordache „Voltaire-féle józan-sággal ironizált a képi megjelenítések filozófiáján”. Úgy látszik, a szerző tartott attól, hogy a materialista filozófusok mellé léptessen egy borbélysegédet. Meghagyta: „Trahanache mélyebb. Ő már egyrészt felteszi a kérdést, hogy vajon a »dokumentum« autentikus-e.” Kihúzta: „A romantikus korban sokat hamisítottak, és a hamisítás szó divatban volt nálunk is, főleg miután Asachi műhelyéből kikerült Clănău krónikája.” Meghagyva: Másrészt Trahanache úgy jár el, mint a matematikában, az egyetemenstől a sajátosig. Érvelése a következő: a »dokumentum« megtévesztő látszat, az igazi megismerés fogalmi. Kétségtelen, hogy ha a tapasztalatot egy eszmében összegezzük, Tipătescu barát. Tehát a »dokumentum« csak hamis lehet. Trahanache szilárdan építve a logikai megismerésre, feleslegesnek tartja a szakértői vizsgálatot.” A gépelt változatba ez már nem került bele. Mert egyrészt a kantiánus okfejtés paródiája, másrészt – és ez a fontosabb – a dialektikus materializmusnak a lényeg és jelenység kapcsolatára vonatkozó tév-tanaira is alkalmazható. Ne folytassuk a szemelgetést. A gépelt szöveg már borzalmasan laposra sikerült. De azért maradt benne jó is. Például: „Pristanda Moțoc-nak a rokona.”³⁰ Moțoc áruló főbojár, akinek az elárult és trónját visszafoglaló vajda megbocsát, egy ideig hagyja, hogy hadd sanyargassa a népet újabb és újabb adókkal, majd kiszolgáltatja a nép dühének.

1962-ben már felengedett Călinescu is. Nem filozofáltatta hőseit, Trahanache vakon hisz felesége ártatlanságában. Tipătescu már áldozatra is képes szerelméért. Cațavencu gálans és okos. „Valamennyiükben van emberi vonás, és rosszul szocializált testvéreink, akik az ember ember általi kizsákmányolására alapozott társadalomba születtek bele.”³¹ 1963-ban pedig arról beszélt a színajai nyári egyetemen, hogy „Trahanache hisz a hitvesi hűségben, a barátságban, a pártjában, a kormányban. Felesége megcsalja a prefektussal, bizonyítékot kap, de a vi-

lág tökéletességébe vetett hite rendíthetetlen. Egy pillanatra sem marja kétely paradicsomi lelkét.”³² Ez egy kis ironikus fricska a kommunista paradicsomnak? Talán. Szemmel láthatóan belefáradt a Caragiale-elemzésbe.

Van viszont valami kísérteties abban is, hogy 1975-ben az ugyancsak börtönvisselt Nicolae Steinhardt kissé Ionescu-, Popescu-szerű álnéven (mint Nicolae Nicolescu) Párizsban az *Ethosban* tett hitet a paradicsom mellett *Az elveszett levél titka* című cikkében, amelynek alcímében az áll, hogy „kísérlet racionális interpretációra”. Lehet, hogy a titokfejtés forrása a titkosrendőrség racionalitása. Mindenesetre gyanús. A szerző nyugatos irányzatot képviselő esszéista, aki egyik áldozata lett a román értelmiség megfélemlítését célzó 1959–60-as kirakatpernek. A mából visszatekintve morbid és nevetséges fejlemény. Cioran Párizsból nyílt levelet írt egykori barátjának, Noicának, amelyben a magyar 1956-ot a román beletörődéssel hasonlított össze, mire a címzett válaszott is. A levélváltást persze Bukarestben néhányan megbeszélték, és még ettől függetlenül egy másik értelmiségi körben egy Vaszgárdáról szóló készülő regényt elemezgettek. Mivel Cioran és Noica a szélsőjobboldali totalitarizmus ideológusai voltak, a per a fasiszta múlt feléledése elleni küzdelemként indult és ért véget. A pert rendező zsenialitás abban rejlett, hogy a Nyugat valóban nem léphetett fel rovott múltú értelmiségiek érdekében. Igaz, Steinhardt zsidó származású volt, nyugatos beállítottságú esszéista. A börtönben azonban áttért az ortodoxiára, és „megkeresztelkedett zsidónak és román nacionalistának” vallotta magát, naplójában és vallomásaiban pedig mély megértéssel írt a Vaszgárdáról.³³ Caragiale-tanulmányát éppen a rajongással teli börtönnapok emlékének szentelte, tehát a nagy megtérésnek. Az eszmefuttatás alap gondolata: a bocsánat. Zoe megbocsát Cațavencunak. Steinhardt azzal is kezdi okfejtését, hogy anyja mindig elsírta magát ennél a résznél. A megbocsátással már a paradicsom kapujában is va-

gyunk – a szerző szerint. A könyörület jellegzetes román tulajdonság – ugyan csak a szerző szerint. És – tegyük fel a költői kérdést – ki tagadná, hogy a megbocsátásnak mély történelmi hagyományai vannak. Hatalmi technika. Hányszor és hányszor fordult elő, hogy a vajda a halálraítélt bojárnak megkegyelmezett, és aztán még magasabb tisztségre emelte, közben pedig alaposan el is verette. A megbocsátás az anarchia szülöttje, de abba rendszert visz bele, elviselhetővé teszi.³⁴ Steinhardt üzenetét úgy is érthetjük: az áldozat megbocsát kínzóinak. És nem ő volt az egyetlen. Noica is nyilatkozott úgy, hogy élete legszebb időszakát a börtönben töltötte. A közösségélmény kárpótolta, és utána megkötötte az alkut a titkosrendőrséggel, saját korábbi románizmusát új formában adhatta tovább.³⁵ A rendszer megtalálta a formulát, amelyet jól ismerünk: kevés a belső szabadság, de annál több a külső. És különben is mire kell a belső szabadság? „Kelet kapujában mindent könnyedén vesznek” — mondta Poincaré Romániáról, és ezt idézi mottóként Caragiale fia, Matei az *Aranyifjak alkonya* című regényében, a bojári világ hanyatlásának esztétikai örömeit örökítve meg. És erre a témára Paul Morand, *A gáláns Európa* szerzője egész könyvet írt a vidám Bukarestről, tetszelgett „a varázslatos anarchiában”, és élvezte, hogy „Bukarestben nincs titok. Mindent tudnak, mindent ismételtetnek (és így mindent semlegesítenek).”³⁶ És mégis minden titokzatos. Titokzatos – némileg – az, hogy Zaharia tudott-e saját felszarvazásáról. Ennyire titokzatos az is, hogy Steinhardt milyen hátszéllel értelmezte mind Poincaré idézett bölcsességét, mind „Kelet varázslatos relativizmusának” a megjelenítését.³⁷ Mert az is gyanús, ahogy a magyarok és a zsidók is kaptak egy intőt, bár a titkosrendőrség is: „A dialektika érdekes és paradox hatásaként az a gyengédség, amelyet a Caragiale-mozzanatból kibontottunk, felbomlik – átmenve a párhuzamos események prizmáján – : a Shylock vagy a magyar típusú gyűlöletes lelkiismeretességben és a levantei

ravaszkodásban.”³⁸ Most már minden semleges, de éles is, és fordítva. Titokzatos is, de nem is. És talán mégis kellett bátorság a párizsi vallomáshoz? Ki tudja? Mert míg Noica megkötötte alkuját, Steinhardt hajthatatlan maradt.³⁹ Csak 1979-ben engedték ki nyugati útra. Naplóját elkobozták, aztán visszaadták, mert a Securitate úgy nyilatkozott, hogy nem veszélyes az államra, pedig a naplói ró a kommunizmust „másik fasizmusként” írta le, és arról elmélkedett, hogy 1966–70-ben a kommunisták az öregekkel szövetkeztek a fiatalok ellen, hogy féljenek, és jelentsék fel ők is egymást.⁴⁰ Ez a mimetikus gonoszság egyik legjobb jellemzése az irodalmi térben, a valóság lépten-nyomon vissza is igazolja az állítás életszerűségét. De visszatérve az érdekes Caragiale-tanulmányra, eldönthetetlen, hogy ki kinek az eszén akart túljárni. Steinhardt a mimetikus gonoszságnak akart véget vetni a maga módján, vagy Noica alkujához hasonló fejleményről volt-e szó? Vagy mindkettőről egyszerre? Viszont érdekes, hogy abban a könyvben, amelynek 1989 nyarán kellett volna megjelennie, a megbocsátás mozzanata csak egy rejtélyesnek tetsző jegyzetet kap, amelyet Cațavencu bocsánatkéréséhez – „Bocsásson meg, bocsásson meg, Madame!” – fűzött: „Csodálatos válaszával ő [Zoe] nem is sejtett szellemi szintre emeli a darabot, sőt mit mondok én szerencsétlen, nem a darabot, hanem az életművet, Caragiale világát és az egész román világot.”⁴¹ Most valóban nem lett volna tanácsos a párizsi cikkekre hivatkozni, amelynek a kicsempészéséhez bátorság kellett és elszántság. Nem véletlenül nevezte magát szabad vadásznak, francitőrnek.⁴²

De ki tudja, a kiváló irodalomtörténésznek és kritikusnak, Șerban Cioculescunak nem volt-e bátorságra szüksége, hogy a harmincasas évektől évtizedeken keresztül ápolja Caragiale-kultuszát, és ezzel megtegye a magáét a nacionálkommunista Ceaușescu-kultusz ellenében. Cioculescut szintén perbe lehetett volna fogni, de abból már nagyobb bot-

rány lett volna, mert 1944 előtt kommunista is volt, azután a Parasztpárthoz csatlakozott, bár már nem igazán politizált, azt nem tagadta: nem akarja, hogy hazája szovjet gyarmat legyen, és Cioran nyílt levele ellen megírta a magáét.⁴³ Munkáiban nincs csípős kiszólás vagy áthallásra alkalmas adó éles célzás, és nem is volt rá szükség, mert a Caragiale-életmű elemzése és bemutatása önmagáért beszélt. Ma már kicsit zavaró persze az apologetikus stílus és a sok dicséret. De annak is funkciója volt. Nem tagadom, hogy amikor a bukaresti Akadémiai Könyvtár kéziratárában a hetvenes évek második felében egy-két hetet kutathattam, akkor igyekeztem a közelébe ülni, és kihallgatni, hogy ismerőseivel mit beszél. Jólesett hallani, hogy milyen mély megvetéssel nyilatkozott a rendszerről és az általa hozott értéktromlásról. Kicsit viszont megrettenem, amikor egyszer a rádióban a riporter neki esett, hogy nyilatkozzék arról, miként járult hozzá Ceaușescu a román nyelv fejlődéséhez. De kivágta magát, az újra és újra feltett kérdésre válaszolva hosszan beszélt – Eminescuról. 1981-ben azt írta az egyik irodalomtörténésznek: „Megöltük Istent, és helyére a politikai fantazmák borzalmát állítottuk.”⁴⁴ Cioculescu maximaszerű kijelentése a politikai fantazmák borzalmáról a szubtextusát alkotja annak, ahogy Caragiale vígjátékai-ban szerinte „a politikai szenvedély a vezérfonál”.⁴⁵ Viszont érdekes, hogy Caragiale vallásos megnyilatkozásairól nem igazán nyilatkozott, pedig ő adta ki elsőként a Mester vallásos cikkeit.⁴⁶ Elképzelhető, hogy zavarta a szélsőjobboldal (gnosztikus) vallásos fanatizmusa, aztán a kommunizmus alatt az, ahogy az egyház az államhoz viszonyult. Ő maga mégiscsak Párizsban tanult, és adott arra, hogy ezt kifejezésre juttassa. És nem is tagadta: „Caragiale negativizmusa nagymértékben valamennyiünké. A társadalmi intézményekkel szembeni nonkonformizmusában őszintén magunkra kell ismernünk”.⁴⁷ De nemcsak arra, világunkra is. „Caragiale maliciózus tisztánlátása hagyja, hogy a felszín alatt átlátszék a

pokol” – írta az 1959–60-as per egyik vádlottja és elítéltje irodalomtörténetében, mely csak 1991-ben jelenhetett meg.⁴⁸

A Ralea–Steinhardt vonulatra nyíltabban Iorgulescu válaszolt, amikor az öncélú, önbutító locsogás anatómiáját vizsgálta, inkább deklaratív, mint elemző módon értekezett arról, hogy Caragiale hősei a beszédben élnek, a beszéd által, a beszéd extázisában és misztikájában, életformájuk a beszéd.⁴⁹ A mű tehát a beszédnek – az antropológiában jól ismert – patológikus hatásáról szövegezte.⁵⁰ Nem véletlen, hogy a kommunizmus utolsó éveiben és utána is könyvsiker lett, hiszen az áthallás szabályainak megfelelően alapvetően a kommunista és a posztkommunista szómágiáról szövegezte, így aztán akadt, aki ünneprengőként egyszerűen Caragiale elleni merényletnek minősítette.⁵¹ Ugyanakkor az alap gondolat átment a lexikonokba, hogy a legrepresentatívabbat idézzük: Caragiale figuráinak „létformája me nekülés a külső világ zajától a nyelvezetbe, deformált, nyakatekert, abszurd, nevetséges fordulatokba, amelyek a belső űrt leplezik”.⁵² Tudjuk, láttuk és látni fogjuk még, nem általános érvényű megállapítás, de tetszetős, valóságfedezete is van. Megerősíti azt is, amit lépten-nyomon hangsúlyoznak: Caragiale kortársunk, régóta velünk van, minél jobban tagadjuk.⁵³ Pedig közben Caragiale világának meghalt a legnagyobb szerű figurája: Nicolae Ceaușescu. Olyan volt, mintha valamelyik nyomott emberi sorsról szóló karcolatból került volna elő. Ő fémjelezte azt a folyamatot, amelynek során a sztálinizmus meghonosodott, és szociálfasizmussá alakult, miközben ő maga Sztálin és Horia Sima, a vaskardista vezér kombinációjává lett.

Ceaușescu maga is Caragiale-figura, háromszög nélkül. A televízió egyszerre tette félelmetessé és nevetségessé. Aki a falusi nyomorból tömbházlakásba került, amíg volt mit enni, és meleg volt, csodálhatta a vajda szerepében tetszelgő vezért. Az értelmiségiek a főnök nyelvtani hibáin nevettek, majd miután ebbe belefáradtak, levették a hangot, és a gesztikulálását

élvezték. Aztán nem volt mit tenni, egy százalmas kirakatper után lelőtték. A főnök menekülését és kivégzését követő oktan lövöldözés ugyanis nem volt olyan oktan, nem volt más, mint a Securitate zavart és káoszt keltő manővere. Meg kellett vele egyezni. Sikerült. Ahogy már Farfuridi megmondta: „ám legyen árulás, ha a párt érdekei így kívánják, de avassanak be minket is.” Állítólag amikor nálunk valahol, e kedves kis hazában, egyik neves színházunkban *Az elveszett levelet* próbálták, mindenki harsányan felröhögött a próbákon, de a nyilvános bemutatón már fagyos csend uralkodott. Se non é vero, é ben trovato... A kommunizmus a közészerűség rémuralma volt. De milyen lesz a kapitalizmusunk? És a demokráciánk?

Trahanache lesz benne! Már van is. Az *Anti-Caragiale* című műből megtudjuk, hogy ha előítéletek nélkül vizsgáljuk Trahanache személyiségét, akkor „legkevesebb az, hogy tiszteletre méltó, mint magánember, mint közéleti férfiú félelmetes, és mint politikusnak van érzéke a nagy koncepciók iránt”. Csak éppen nyelvi nem tudja magát kifejezni, és így nem tud lépést tartani a kor eszméivel és dinamikájával. Megvallom, ez a jellemzés kissé félelmetes számomra. Azt sem hiszem, hogy „hiszékeny felszarvazott”, akit Caragiale visszatérő szófordulataival tesz nevetségessé.⁵⁴ (Csakhogy ne feledjük, a komikus és torz kifejezések morális hibákat jeleznek. És később az *Anti-Caragiale* szerzőjének is kételyei támadtak, mert úgy vélte, hogy Trahanachét „egy pillanatra hatalmába kerítette a kételkedés démona”.⁵⁵) Az igaz, hogy felelőse iránt figyelmes. De az már nem biztos, hogy vakon hisz a barátságban, mint Călinescu vélelmezte kanti filozófiai fegyverzetben, miközben elfelejtette részletezni azt a jelenetet, amelyben Trahanache elmondja, miként zsarolta meg Cațavencu, és tisztes is elolvasta a levelet. És mielőtt ezt elmesélte volna, Tipătescu meglepődve észlelte, hogy mennyire fel van dűlva: „Nos, Zaki bátyám, mi van, beszélj, mintha kibillentél

volna a rendes kerékvágásodból...” Aztán – láttuk – a felszarvazott öreg milyen gyorsan visszanyerte a formáját és hidegvérét, a néző számára észrevétlenül, de mégis követhetően, ha jobban odafigyelünk a kisebb-nagyobb árulkodó gesztusokra. Azt viszont láthatjuk, hogy dühkitöréseit is milyen pontosan tudta időzíteni. Az is túlzás, hogy Trahanache – mint egy újabban díjazott könyv állítja – együttérzést érdemel, mert kettős áldozat, egyrészt a mocskos valóságé, a környezeté, amely erkölcsileg az ő színvonala alatt áll, másrészt az őt megítélő felületesség áldozata. Ezért „ha szemünkben nevetségnek tűnik, akkor szemünkben van a hiba”. Az a mondása, hogy „az ország javától függ a mi javunk”, nem más, mint a modern demokrácia alapelve. Caragiale pedig „az Atyaisten magasságából mosolyog saját teremtményein”.⁵⁶ Ezzel szemben úgy gondolom, hogy olyan világot állít elénk, amely elfordult Istentől... Az *Anti-Caragiale* végszavával szemben tanácstalan vagyok, de lehet, hogy valahol mélyen igaz: „»Prefektusok, rendőrök, cațavencuk, trahanachék, agamiťák alkotják – D. R. Popescu akadémikus-író szerint – a mi nemesi dinasztiáinkat, a Farfuridi-dinasztia, a Brânzovenescu-dinasztia, ezek a mi mindennapi halhatatlanságunk!» Bennük kell keresnünk az igazat és a szépet, a fennköltet és azt, ami nevetségesen csekély, bennük kell keresnünk az autentikus román szellem incrementa atque decrementáját, és nem valami adoniszi és illuzórikus képzeletvilágban.”⁵⁷ Erre pedig egyfajta mai reakció annak bizonygatása, hogy Caragiale világa nem a kortárs Románia világa, hanem a kortárs sajtó, színház, fecsegés világa, a sajtóé, amelybe Caragiale is ír, a színházé, amelyet igazgatott, és ahol sűgő volt⁵⁸ (igaz, a színészek nem szerették, mert sűgás közben evett és ivott, és igazgatósága is színészlázadással ért véget).⁵⁹ Viszont nagyot változott a világ, mert Constantin Rădulescu-Motru 1932-es rádióelőadásában még azt bizonygatta, hogy „a mi nemzeti lelkünk társadalmi rangjuknak megfelelően tiszteli az írókat

és nem az ihlet nemessége szerint”, és ezért nem becsülték az alacsony származású Caragialét⁶⁰ — most pedig már nemcsak ihletének nemtelen figuráit is lassan tisztelni kezdjük.

Caragiale nagyságának a jele, hogy műveinek hőseiről és világáról mindent és mindennek az ellenkezőjét el lehet mondani. Ő maga meghalt és feltámadt, él komédiáinak a szelleme. És ez így van — elég — jól. Ez a világ a lehető világok legjobbika; amíg lehet nevetni. Caragiale a legfontosabb emberi jog, a felszabadító nevetés jogának harcosa. Persze tudta, hogy a nevetésnek ára van. Mi is tudjuk, itt élve a romlottság mitológiájában, miközben — némileg — vigasztal annak poézise. Megfoghatatlan a mitológia poetikája. „De hogyan nyilvánul meg a költőiség?” — kérdezte Jakobson. Válasza: „Úgy, hogy a szót szónak érezzük, és nem azt, hogy tárgyat helyettesít vagy érzelmi kitörést.”⁶¹ De ez csak átmeneti állapot. Metaforákkal kezdődött a beszéd és a történelem, a nagy metafora az ember, vele lesz vége mint bűnbakkereső mechanizmusok áldozatával. A görög és római istenek olyanok, mint az emberek, harcolnak, és élvezik harcuk gyümölcseit, vetelkednek, intrikálnak, de úgy szenvedik el a kudarccokat, hogy boldogok, úgy is bűnöznek. Halhatatlanságuk boldogságuk forrása, nem kínozza őket a halálfélelem. Caragiale hőseit sem. Földi (fél vagy negyed)istenek, és még nem is gonoszak. Mítoszban élnek, vegetatív életet, mint az égi istenek. Egymást boldogítják, istenek a földieket, földiek az isteneket. Amikor Caragiale 55 éves volt — öt évvel azelőtt, hogy egy szívroham elvitte volna, némileg belefáradva abba, hogy felesége nyilakkal lödözi a fülét⁶² — Amorhoz intézett ódát, kérve, hogy találja már el nyilaival, és többet nem szidja anyját, Vénuszt: „Ölj meg még egyszer / hadd érezzem, hogy élek.”⁶³ Ezt nevezte ő, „csibukfüstös mitológiának.”⁶⁴ Láttuk, nem lehet úgy mitológiát teremteni, hogy alkotója ne legyen némileg annak szereplője.

Camus szerint, mint idéztem: „Nagyon szegények azok, akiknek mítoszokra van szüksége.”⁶⁵ De mi lesz velünk, ha már mítoszaink sem lesznek? Azon fogunk nevetni, hogy nincs min nevetni? Mit kezdünk Caragiale szavaival? Most is sok bajt okoznak. A legjellegzetesebben román író, a leglefordíthatatlanabb és egyben a legegységesebb. Munkámban nincs semmi eredeti, René Girard olvasási rácsával éltem (lehet, vissza is éltem vele), de talán sikerült valamit érzékeltetni Caragiale eredetiségéből. És talán az ember és a mű is egyaránt kínálja magát arra, hogy a Girard-féle olvasási ráccsal éljünk. Ezt példázza az ifjú Caragiale két — sorrendben első és utolsó — aforizmája: „Állandóan háborúban élünk: az ellenségekkel harcban, a barátokkal fegyverszünetben.” És: „A világ csak Isten parancsa az emberi léleknek: mindenki úgy engedelmeskedik, ahogy tud.”⁶⁶ De kitől és mitől függ, hogy miként tud? Caragiale nem volt optimista. Keserűen írta fiának, Mateinak 1907-ben: „Mi vidáman kezdtük, és szomorúan fejezzük be. Adja Isten, hogy nektek ne kelljen látnotok semmi rosszat, ami szegény országunkat sújtja.”⁶⁷ Ugyanekkor egyik barátjának még keserűbben nyilatkozott: „Gyermekeinknek lehet, hogy lesz miért sírnia — mi eleget neveltünk.” Akkor éppen úgy érezte, hogy a politikusoknak fogalma sincs, hogy merre sodródik az ország. „Nagy katasztrófa leselkedik ránk, kiszámíthatatlan katasztrófa, és nem látok egész Európában senkit, aki megszánná a csődbe jutott dákoromanizmust, és legalább segítő kezét nyújtaná. Nem tudom, mit csináltunk, mit követtünk el, csak azt tudom, hogy az egész világ nem visel el minket. A hivalkodás és a felvágás szellemétől vezetve visszaéltünk képzelt presztízssünkkel, felelőtlen hangoskodással üztük a nagyzási hóbortot, port hintettünk a világ szemébe, míg végül oda jutottunk, hogy az egész világ nevet a bajainkon.”⁶⁸ Kis népek, és olykor nagy népek gondjai ezek — az élet ciklikus mozgásának sodrában. Romániának az első világháborúban végül is szerencséje volt, de ami a

nevetést és sírást illeti, a jóslat bevált. Nem volt nehéz megjósolni sok mindent, sok minden pedig, ami bekövetkezett, minden képzeletet felülmúlt. A romlottság mitológiájának fogyóban van a poézise. „Ma – mondta Philippe Muray – az egyetlen módja, hogy realisták legyünk, ha kinevetjük ezt a siralmas világot, amelynek káosza a megveszekedett karneváloztatás és a vad kriminalizáció, az ünnepeztetés és az üldözés között egyensúlyoz.”⁶⁹ Kozmikus elkeseredettség diktálta ezt az oly sokban igaz diagnózist, mely rendben is van akkor, ha magunkon is tudunk nevetni. Kérdés: hogyan? Úgy, ahogy Caragiale is tanít. A *Farsang*: idill a mai karneváloztatáshoz képest. A Mester humora ellenszer a túlfinanszírozott tévé-röhécselés és az általa közvetített spontán vulgarizmus primitív dialektikájával szemben. Világsemlélete pedig mélyebb tanulságokat is rejt magában. Amikor Cioran saját fasizoid múltjának a terhével szembesült, és egyre inkább elkezdett félni attól, hogy fejére olvassák Hitlert dicsőítő cikkeit és antiszemita ömlengéseit,

akkor úgy érezte: „Szerencsétlenségem abban áll, hogy azt hittem, a *lélek* minden, amikor a *szavak* az igazi istenek.”⁷⁰ Ez a keserű fel- és félreismerés azt sugallja, hogy szerinte fasizáló totalitárius érzései, indulatai helyesek voltak, csak a szavak köntösével és színével van baj. A szavak istenítése a posztmodern szöveg-kultusz kontextusába illeszkedik. Csak-hogy a valóság nem szöveg.⁷¹ Romlott szavak romlott érzésekről, romlott lélekről tanúskodnak. Caragiale tudta ezt. Amikor a romlottságot mitológiai szinten jelenítette meg, magát a romlottságot és annak mitológiáját leplezte le. Másképpen, de mégis aktuális az, ahogy Bánffy Miklós az 1920-as években *Az elveszett levél* előszavában a kortárs román drámák magyar kiadását értékelte: „[...] további lépést tettünk azon az úton, amelyen járva, nemcsak a mi erdélyi magyar kultúránkat szolgáljuk, de parányi munkásai vagyunk az általános emberi gondolatnak”⁷² — a romlottság mitológiájának teljében, itt és most örök kortársunk: Caragiale világában.

■ JEGYZETEK

1. Dan C. Mihăilescu: Scriitorul. Cluj-Napoca, 2001. 10–13.
2. Lucian Boia: România, țară de frontieră. Buc., 2001. 224–225.
3. Ion Vartic. In: I. L. Caragiale. Momente. Cluj, 1997. LXXIII.
4. Marian Popa: Cât de actual este astăzi Caragiale. Convorbiri literare. 2003. 10. sz. 15.
5. Tudor Vianu: Curs de istoria literaturii române moderne. I. L. Caragiale. Note stenografice. 1944–1945. Buc., 1945.
6. Herbert (Belu) Zilber: Actor în procesul Pătrășcanu. Buc., 1997. 15.
7. Zilber: i. m. 244.
8. Vladimir Tismăneanu: Arheologia terorii. Buc., 1998. 60.
9. Zilber, i. m. 189.
10. G. Brătescu: Secretele manuscrisului furat. In: Zilber: i. m. 12.
11. Zilber: i. m. 24.
12. Uo. 33.
13. Uo. 34.
14. Uo. 79.
15. Uo. 151.
16. Uo. 200.
17. Uo. 203–204.
18. Uo. 235.
19. Chamfort: Maximes et pensées. Paris, 1970. 375.
20. Eugène Ionesco: Note și contranote. Buc., 1992. 153–156.
21. Alexandra Laignel-Lavastine: Cioran, Eliade, Ionesco. L'oubli du fascisme. Paris, 2002.
22. Alexandru Paleologu: Bunul simț ca paradox. Buc., 1997. 50.
23. George Călinescu: Istoria literaturii române de la origini până în prezent. Buc., 1982. 975–976.
24. Eugen Negrici: Iluziile literaturii române. Buc., 2008. 198.
25. G. Călinescu: Pagini de estetică. Buc. 1990. 150.
26. Sorin Lavric: Noica și mișcarea legionară. Buc., 2007. 268.
27. Călinescu: Pagini, i. m. 136–146.
28. Uo. 152.
29. Uo. 184.
30. București, Biblioteca Academiei Române, Arhiva George Călinescu, II. Ms. 48. George Călinescu: I. L. Caragiale (1952).

31. George Călinescu: Omul și opera. In Ion Roman (szerk.): Studii despre opera lui I. L. Caragiale. Buc., 1976. 209.
32. București, Biblioteca Academiei Române, Arhiva George Călinescu, II. Mss. 52a. George Călinescu: Universalitatea lui Caragiale și Creangă. Universitatea de vară, Sinaia, 1963.
33. N. Steinhardt: Jurnalul fericirii. Cluj-Napoca, 1991. 49.
34. Daniel Barbu: Etica ortodoxă și spiritul românesc. In Daniel Barbu (szerk.): Firea românilor. Buc., 2000. 39–130; Uő: Bizanț contra Bizanț. Buc., 2001; Uő: Politica pentru barbari. Buc., 2005.
35. Stelian Tănase: Anatomia mistificării 1944–1989. Buc., 1997. 480.
36. Paul Morand: București. 132, 163.
37. N. Steinhardt: Cartea împărțirii. Cluj-Napoca, 1995. 29.
38. Uo. 69.
39. Tănase: Anatomia... i. m. 496.
40. Steinhardt: Jurnalul... i.m. 346.
41. N. Steinhardt: Monologul polifonic. Cluj-Napoca, 1991. 314.
42. Steinhardt: Cartea... i. m. 152.
43. Tănase: Anatomia... i. m. 200–203
44. Eugen Simion: Genurile biograficului. Buc., 2002. 54.
45. Cioculescu: Caragialiana, 355.
46. Caragiale: Opere. IV. Buc., 1938.
47. Cioculescu: Viața... i. m. 223.
48. Negoțescu: Istoria... i. m. 119.
49. Mircea Iorgulescu: Marea trâncăneală. Buc., 1994. (Ezt „A nagy locsogás” címet 1988-ban, az el-ső kiadás alkalmával a cenzúra nem engedélyezte.)
50. Ernst Cassirer: Language and Myth. New York, 1946. 6.
51. Călinescu: Caragiale, i. m. 160–173.
52. Eugen Simion (szerk.): Dicționarul general al literaturii române. C/D. Buc., 2004. 66–67.
53. Ștefan Cazimir: Caragiale e cu noi. Buc., 1994.
54. Gelu Negrea: Anti-Caragiale. Buc. 2001. 52–53.
55. Gelu Negrea: Dicționar subiectiv al personajelor lui I. L. Caragiale. Buc. 2004. 187.
56. Negrea: Anti-Caragiale, i. m. 57., 61.
57. Uo. 196.
58. Ioana Părvulescu: În Țara Miticilor. Buc. 2007. 44., 56.
59. Nottara: Amintiri. 186.
60. București, Biblioteca Academiei Române, Arhiva Constantin Rădulescu-Motru II. Ms. 40.
61. Tzvetan Todorov: Théories du symbole. Paris, 1977. 339.
62. Caragiale: Opere. IV. Buc., 2002. 115.
63. Caragiale: Opere. II. Buc., 2000. 1038.
64. Caragiale: Opere. IV. 115.
65. Albert Camus: Noces à Tipasa. In: Uő: Essais, Gallimard, Paris, 1965. 57.
66. Caragiale: Opere. I., Buc., 2000. 818.
67. Caragiale: Opere. IV. 26.
68. Uo. 351.
69. Entretien avec Philippe Muray. <http://www.parutions.com> (2004. okt. 22.)
70. Muzeul Literaturii Române, București, Ms. 25142. Emil Cioran levele Petru Comarnescunak. Paris, le 11 janvier 1947. A levél nyelve franciául, eddig román fordításban közölték (Manuscriptum, 1998. 1–2. sz. 237–239.), és francia nyelvű munkákban románról fordítják vissza.
71. Robert Darnton: George Washington's False Teeth. New York, 2003. 12.
72. Bánffy Miklós: Előszó. I. L. Caragiale: Az elveszett levél. Bp., [é. n.] 6.

DAN CULCER

KÖNYVEK HALÁLÁN KELTEM ÁT

Feljegyzések a romániai cenzúra működéséről

■ Tanári családban születtem, amelyben a könyveket becsülték, megőrizték, amelyben az olvasás állandó és kedvelt foglalatosság volt. Soha senki nem tiltotta meg, hogy akár a legkésőbbi óráig is olvassak. [...] Szentanúja voltam könyvtárak pusztulásának, ezek az emlékek máig kísértenek. Legrégibbi élményem az ötvenes évek elejéről való, talán 1954-ből, amikor apámmal a kolozsvári Karolina téren az egykori Ferenc-rendi katolikus, tehát magyar kolostor mellett mentünk el. A gótikus épületbe 1950 után zeneiskola költözött, ablakaiból éppen könyveket hajigáltak kifelé, azok meg tompán puffantak a kövezeten, halomba gyűlve. Onnan a fürge, jellegtelen külsejű napszámosok kis gömbökből végződő krumplihányó villával lövontatású társzekerre pakolták a könyveket. Úgy lehet, e gáztett elrendelőket azt gondolták, hogy a régi könyvekhez ez a legillőbb szerszám... Szinte valamennyi kötet bőrbe vagy pergamenbe volt kötve, sok száz évesek lehettek. Apám, mint aki a színházban drámai jelenetet lát, ledöbbenve bátorkodott engedélyt kérni az egyik napszámostól, hogy találomra kihalászhaszon egy könyvet a halomból, amelynek növekedésével a szekeret rakódó kocsisok nem is tudták tartani az ütemet. Így került a könyvtárunkba többek között a *Historia Quakeriana* második kötete, amelyet Amstelodamban (vagyis Amszterdamban) adtak ki, feltehetően 1695-ben, akár az első kötetet.

Szintén az ötvenes években, apám gyermekkorának Erdélyében utaztunk (apám máramarosi orvos- és papcsalád leszármazottja), többnyire a Kolozsvár–

Dés–Zilah–Mojgrád–Kápolnokmonostor útvonalon, de megfordultunk Balázsfalván is, amely akkoriban a görög katolikus vallás betiltása, a román szellemi közösség elitjének bebörtönzése, a felekezeti iskolák megszüntetése, a könyvtárak tisztoztatása vagy elpusztítása révén elvezette az erdélyi román szellemi és művelődési életben betöltött korábbi jelentőségét. Balázsfalvából kihalt település lett, olyan, mint egy nehezen megközelíthető sziget, s akkor úgy tűnt, hogy hanyatlása megfordíthatatlan. Egy esős napon egy állami vagy kollektív gazdaság udvara mellett haladtam el, s az udvaron mocsárra emlékeztető pocsolya terjengett, amelyen kőről kőre lépkedve lehetett csak átgázolni. Kiderült, hogy valaki ösvényt rakott sűrűn egymás mellé helyezett vastag könyvekből, amelyen át a kaputól egészen egy magas tornácféléhez vezető lépcsőig lehetett eljutni. És ezen az úton, a könyvek halálán keltem át. Amikor Apám a házigazdánktól megtudta, hogyan jártam, életében először és utoljára nagyot káromkodott előttem, szidva az ismeretlen gazemberek anyukáját.

A kolozsvári Egyetemi Könyvtár alagsora a betiltott könyvek, illetve közönségesebben: a tartalékolt könyvek, esetleg a letartóztatott és száműzött értelmiségiektől elkobzott könyvtárak lerakataként szolgált. Pillanatnyilag nem találtam 1955 előtti, a letartóztatások és házkutatások eszközzésére és lebonyolítására vonatkozó utasításokat. 1955 után viszont a házkutatást a belügyminisztérium szervei által kidolgozott letartóztatási és házkutatási irányelvek (CNSAS irattára, dokumentumok, 101. sz. dosszié, 3–24., a *Par-*

Részletek a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetemen 2010. június 15-én elhangzott előadásból.

titura Securității c. kiadványban, Biblioteca de Istorie, Editura Nemira, 2007) szerint végezték. E dokumentumból idézem: „a könyvekben megvizsgálandó, nincsenek-e sorok közötti feljegyzések, a lapok között cédulák vagy egymáshoz ragasztott lapok” (390.). Vagyis: a tiltott irodalom ugyanolyan veszélyes, mint a szűrő-vágó vagy a tűzfegyverek. [...]

Schuller Rudolf német magántanár volt Kolozsváron. Nem túlságosan nagy, de igen szép könyvtárába főként az *Echinox* szerkesztőségbeli szász fiataloknak volt bejárásuk. S. R. az 1948-as tanügyi reformig egyetemi tanár volt. Korábban az *Erdélyi Helikon* és talán a *Pásztortűz* munkatársa is. Tökéletesen beszélt a három erdélyi nyelvet, prózai munkáit magyarul írta. Később, az utcára kerülve, magánórákból és könyvtára egy részének elköttyavetyeléséből élt. Ama könyvtárból, amelynek megalapozásáért – még a harmincas évek elején – eladta a családi örökségből rámaradt földek egy részét, csak hogy könyveket szerezhessen.

A szocialista Románia könyvesboltjait 1963 táján kezdték külföldről behozott könyvekkel ellátni. Kolozsvár központjában, az ódon és mutatós Continental (egykori New York) szálló szomszédságában az Orosz Könyv a Mi Könyvesboltunkká (Librăria Noastră) változott. A bolt fölött működött a *Tribuna* szerkesztősége. A könyvesbolt polcain az importból származó bőségnek csak egy töredékét láthattuk. Külföldi könyvhöz nem jutott hozzá akárki. Az ezzel kapcsolatos szófordulat pedig nem az volt, ami az élelmi-szerek esetében, hogy „narancsot osztanak”, „banánt osztanak”, vagyis ritka és a romániai piacon addig elérhetetlen árut forgalmaznak. Elterjedt viszont a hír, hogy francia könyvek „jöttek” a könyvelosztóba, s a beavatottak – egyetemi tanárok, orvosok, jól ismert kultúraktivisták, lapok és folyóiratok főszerkesztői – megjelentek a Dobrogeanu Ghenea utcai leraaktnál, valahol a törvényszék tájékán, ahol ismerték és elismerték őket. Ott egy – az importáru tárolására berendezett – raktárba léptek, ahol bizonyos, nehezen

értelmezhető kritériumok alapján jogosultak voltak néhány, leginkább francia nyelvű könyvre. Ezek vagy kisméretű zsebkiadások voltak a népszerű *Classiques Garnier-Flammarion* sorozatból, továbbá kritikák és esszék a *Seuil* vagy az *Edition du Minuit* gondozásában.

Nem csupán a könyvterjesztés volt irányított. A „sokoldalúan fejlett szocialista társadalomban” az elveknek és eszményeknek megfelelően az anyagi és szellemi javakhoz való hozzáférésben nincs egyenlőség, szabadság. Mivel a reális vagy a mesterségesen gerjesztett hiány társadalmáról van szó, bizonyos anyagi vagy kulturális javakhoz csak ellenőrzés, irányítás révén lehetett hozzájutni. A ritka tárgyakat, akár az alkalmatlan eszméket, nem volt szabad bárkinek birtokolni, még ha beszerzésére megvolt is a lehetőség. Az importált színes televíziót, a mosógépeket, akárcsak valamennyi behozott terméket, irányítottan, előjogok alapján forgalmazták. Ugyanígy találtak gazdára a korlátozott számban behozott fordítások vagy kiadványok. Bármilyen próbálkozás, ami túllépte vagy megkerülte volna e tilalmat, a gyanú árnyékát vetette az illető személyre, s a kevésbé szigorúan vagy szigorúan ellenőrzendőkhöz közé sorolta őt.

Szigorú ellenőrzés volt mindazok osztályrésze, akik rokonaiktól vagy barátaitól ajándékokat kaptak, különösen ha könyvekről, lapokról volt szó, de azoké is, akik valamilyen önképzőkörben tevékenykedtek, egy már számon tartott csoporttal álltak kapcsolatban. Az efféle helyzetek automatikusan kiváltották a Szekuritáté ellenőrző és megfigyelő tevékenységét. A kommunistaellenes propagandát folytató rádióadókkal levelezni tilos volt, és a Szekuritáté postaellenőrzésre vagy belső lehallgatásra szakosodott egységei büntetéssel sújtották a renitenskedő hallgatót vagy levelezőt. Nagybányán élő nagybátyámra egy nyugdíjas pénztárcájához mérten súlyos pénzbüntetést róttak ki, mivel nyíltan és levélben angol nyelvkönyvet kért a BBC rádiótól. Megőriztem az ellenséges rádióállomással folytatott levelezésért kirótt büntetés

nyugtáját, amit a Szekuritáténak egy erre szakosított katonai egysége állított ki.

A *cenzúra résen van* című, a háború előtti cenzori tevékenység belső viszonyait feltáró első és egyetlen tanulmányban Ioan Lacusta emlékeztet arra, hogy az előírt munkamódszerek be nem tartása, mint bármely tevékenységi terület esetében, kisiklásokhoz vezethet, esetünkben tiltott információk kerülhetnek nyilvánosságra. Ioan Lacusta egy szabálygyűjteményre alapozza elemzését, *A Cenzori Szolgálat jegyzőkönyvére*, amely a 20. század harmincas-negyvenes éveiben volt érvényben. A szöveget az intézmény egyik alkalmazottja őrizte meg, majd 1957-ben az Akadémiai Könyvtárnak adományozta, ahol ma is tanulmányozható. A cenzúra főnöke katonaember volt, akinek a parancsait csak részben teljesítették. „Számталanszor világosan megszabtam, hogy a »Nyomtatásra engedélyezett« vagy a »Cenzúrázva« feliratú pecsétet csakis a megfelelő cenzor használhatja. Továbbmegyek, ugyanis a kellő ellenőrzés végett megkülönböztető jegyekkel ellátott pecséteteket adtunk a cenzoroknak, hogy azonosíthassuk őket. Ezért kívánatos lenne, ha az egyes cenzorok következetesen a saját pecsétjükkel dolgoznának. Sajnálattal tapasztalom, hogy nem mindegyik cenzor úr tartja magát ehhez az előíráshoz. Szeretném, ha mától kezdve maradéktalanul szót fogadnának nekem. Csakis így végezhetünk jó munkát” – szögezte le kategorikusan Hotineanu ezredes, a főcenzor.

Az effajta technikai beidegződések a sajtóigazgatósági időkben is érvényben maradtak. A lektorok azonosítása nem a nevükkel történt, hanem egy apró *T* betűt és egy számot, a személyes kódját és felölősségét jelképező pecsét révén, amit a cenzúrázott oldalakra ütöttek, vagyis azokra a tiszta kefelevonatokra, melyek a párt és a cenzorok által előírt módosítások végrehajtása után húztak le a nyomdában. Ezek voltak a fő dokumentumok, amelyek birtokában a nyomdászok hozzáláthattak az illető kiadvány sokszorosításához. A *T* pecsét híján tilos volt nyom-

tatni. E gyakorlat bármifajta megszegése politikai vagy – szükség esetén – büntetőjogi következményekkel járt, és a Szekuritáté hatáskörébe tartozott.

1944 és 1957 között a cenzúra teljességében a katonai megszálló és a gazdaságot gyarmatosító módon kizsákmányoló szovjetek információsűrő eszköze volt. Kulturális viszonylatban az erőszakos kultúrávesztés irányában hatott, és a román nemzettudat minden szintű megnyilvánulása ellen irányult, mindenható és eredményességében bármely történelmi korszakhoz mérten páratlan eszköz volt, kizárva bármifajta nyílt ellenszegülést. De a tudatvesztési kísérlet csak részben járt sikerrel. Különösen a történelem cenzúrázása okozott iszonyatos károkat, útját állva valós történelmen alapuló önismeretünknek. Helyette egy sémát kényszerített ránk, amely minden ellentmondást, sarkosságot elsímított. Ebből a szempontból a magyar közösség talán szerencsésebb volt azáltal, hogy a kettős ellenállás helyzetébe került volna, és bár soraiban szintén megvoltak a baloldali együttműködők és megalkuvók, valamint a mindenfajta bérencsek, megőrzött egyfajta egységet és következetességet, amivel győzni tudott. Még a notórius együttműködők esetében is – amilyen az *Igaz Szó* főszerkesztője, Hajdu Győző volt – léteznek föl nem tárt, nem vizsgált és talán meglepő részletek azok számára, akik nagy előszeretettel használnak fehér-fekete szűrőt akkor is, ha mi tudjuk, hogy létezik szürke, részleges, sőt színes árnyék is.

1954–1955 táján, amikor bizonyos – atipikusnak mondható – forrásokból származó tiltott irodalmat kezdtem olvasni, fogalmam sem volt arról, ki és miért tiltott be könyveket. És azt sem tudtam, hogy szüleim miért rejtenek el bizonyos köteteket mások mögé a polc mélyére. Vagy amennyiben túl veszélyesnek tűntek, miért választották a végső megsemmisítést s vetették a könyvet tűzbe vagy vízbe a tulajdonosaik. Nem hallottam semmit a fegyverszüneti egyezményről, hogy annak tartalmáról ne is beszéljünk.

Az akkor látott, akkor olvasott könyvekről ritkán beszéltem néhány barátom előtt, és inkább csak mostanság idéztem föl az illető címeit. Túlságosan erőteljes volt az akkori tilalom, és túlságosan nyilvánvaló a hajdani kockázat.

De mit is tudtam és mit nem gyermek- és kamaszkoromban a román társadalmi valóságról? Szerencsére családomban nem voltak eltűnt vagy bebörtönzött közeli rokonaim. Így aztán a Csatornáról, a nagyenyedi, a szamosújvári börtönökről csak 1963 táján szereztem tudomást – amikor februárban a Cegei-tó melletti Boncnyíresen laktam – egy Marica nevezetű paptól, apám unokatestvérétől, aki elődje lányát vette volt feleségül. Családomban csak 1964 után esett szó először a kommunista börtönökről, a volt politikai foglyok kiszabadulásával egy időben. Ilyesmiről otthon nemigen beszéltünk. Nem tudtam például, hogy Apámat 1957 táján letartóztatták és kihallgatták. Néhány napi távollétét azzal magyarázták nekem, hogy Bukarestbe kellett utaznia. Csak két évztized múlva derült ki az igazság, amikor elolvastam azokat a családi feljegyzéseket, amelyekkel nyugdíjas éveimben Anyám húsz egyetemi jegyzetfüzetet teleírt.

Tudtam, hogy kolozsvári szomszédaink között a Donát úton lakik néhány báró és gróf a Bánffy famíliából, de sorsuk nem foglalkoztatott különösképpen. Az egyenlősdivel beoltott szemléletem folytán senkit sem voltam képes sajnálni, akit palotáitól és előjogaitól megfosztottak. Bizonyos múltban szerzett javak elvesztése – akár az erdélyi vagy bármifajta román, akár a magyar elit tulajdonában voltak – nem váltott ki belőlem együttérzést. Veszteségünk nekünk is volt. Apám orvosi rendelőjének berendezését 1948-ban önkényesen államosították, épp csak hogy megéltünk, pedig apám egyetemi tanár volt. De talán mégis valamivel jobban ment a sorunk, mint a báró úrnak, aki naponta gyalog tette meg az utat a városon át, bal kezében ételhordóval, a szamosfalvi szegénykonyháig és vissza, apró, gépies, topogó lépteivel, golfnad-

rágban és a sarkán lyukas zokniban. A brikettet és a tűzifát pontra, jegyre adták, és apám sehogy se volt képes pótlást szerezni, ezért aztán a mosdótálban – amelyben téli reggeleken tisztálkodtunk – megfagyott a víz. Mert a cserépkályhában csak egyetlen órán át éghetett – az is csak este – a tűz.

Vajon a valós helyzet fel nem ismerését kellene most fölírunk magunknak – mint egy velünk született, kollektív vétet –, amiért semmibe vettük a terrort, mert a társadalom panasza el se jutott legtöbbünk füléig, mert visszatartott tőle a „kognitív disszonancia”, a cenzúra és a félelem? Nem hinném... Mint ahogy elfogadhatatlan a román nép vagy a magyar közösség kollektív bűnösségének gondolata is az antikommunista vagy a cionista ellenzékiek halála, eltűnésük Jilava, Máramarossziget, Szamosújvár, Pitești, Nagyenyed cellái mélyén, az Erdélyben történt mészárlások, egyes erdélyi románok és magyarok legyilkolása, a Dnyeszteren túlra deportált vagy Nagysármáson és Auschwitzban elpusztított zsidók tekintetében.

Megengedhetetlen a metonímiát (a rész egészként való feltüntetését) alkalmazni politikai, jogi és szociológiai értelemben, amivel szeretnék elültetni a legifjabbak tudatában a Mások kollektív bűnösségét, azt az etnika-pszichoanalitikai áttételt, amelynek alapján egyes románok vagy egyes magyarok avagy egyes zsidók feledni vagy fedezni szeretnék – az etnikai szolidaritás jegyében – egyes nemzet-társaik jogi felelősségét.

Gazdag családi könyvtárunkban az *Enciclopedia României* öt megjelent kötetéből három is megvolt. A lenvászon színére emlékeztető, bekötött könyvek holmi vázák és apám képeslapgyűjteménye mögött foglaltak helyet; apám ugyanis rajongott a képzeletbeli utazásokért. Egyes könyvek címdalain, például Mihail Kogălniceanu műveiben, alul látható volt egy körömmollóval kivágott ovális lyuk. Más könyvekből a Fundația Regală kiadó acélkoronás emlémléje volt kivágva, mint például Sadoveanu művei im-

már befejezetlenül maradt sorozata egyes köteteiből. Nagy-Románia térképét, az 1919 utánit, valaki szintén kimetszette ollóval, talán Anyám, így aztán Besszarábia helyén Besszarábia körvonala, a román címer helyén a címer körvonala látszott csupán. A jelképes hatás így erőteljesebb volt, mintha a terület és a címer rajza érintetlen maradt volna. Ugyanez történt, amikor 1989-ben a román zászló közepéből eltávolították a címet. A különféle egyesületek által évtizedeken át képeslapokra nyomtatott és azokon terjesztett Nagy-Magyarország térképe, amit aztán Trianon „szétszaggatott”, ugyanezt a megdöbbentő szimbolikus hatást váltja ki. Elemezhetők és meghaladhatók-e ezek a jelképes feszültségek közösségeink között? És miként? Minden biztonnyal egyezkedés útján, amelynek során a játékelmélet „fogoly-dilemmájából” fakadó mindenféle beláthatatlan nehézségek is előadódhatnak majd.

A kommunista cenzúra legnagyobb gondja az volt, hogy ne hagyjon látható nyomokat. A legtöbb szövegkiadást, függetlenül attól, hogy irodalomról vagy filozófiáról, szociológiáról vagy történelemről volt szó, az 1944 utáni Romániában úgy jelentették meg vagy adták ki újra, hogy nem jelölték a törölt részeket. A legostobább példa, ami hirtelen eszembe jut, Adalbert von Chamisso ismert műve, a *Peter Schlemihls wundersame Geschichte*. Véletlenül fedeztem föl, amikor Schuller Rudolf némettanárral az írást elemeztük, hogy a román változat és az eredeti között mintegy oldalnyi szöveghiány a különbség. A kivágott részről pedig úgy tűnt, semmifajta politikai szókimondást vagy sejtetést nem tartalmaz. De a cenzúra útjai kifürkészhetetlenek.

A történelmietlen antiszemizmust ürügyül használták fel a román kultúra megzabolázására, különösen a kommunista tisztogatások idején. Így aztán minden olyan könyvet, amely a románok által lakott vagy olyan területekre utalt, amelyek valamikor a román államhoz tartoztak, betiltottak. Egyúttal viszont eltűntek azok a művek is, amelyek az ottani te-

rületeken élők tollából születtek, a Chisinăuban vagy Cernăuți-ban kiadott folyóiratok és könyvek. Ugyanígy minden olyan könyvet, ami a románok és a zsidók kapcsolatáról szólt, hivatalból betiltottak. Mindezek világosan kiolvashatók a *Tiltott könyvek* már említett indexe előírásaiból, amelyet a kommunista rendszer kényszerített a romániai kultúrára. Ez az index bizonyos magyar nyelvű irrendenta, idegengyűlölő vagy csak annak tartott kiadványok mellett olyan címekre is utalt, amelyek a cenzorok szerint sem voltak ártalmasak, és csak annyi volt a vétkük, hogy az 1940–44-es évek Kolozsvárján jelentek meg magyarul...

Az 1945 utáni irodalom jócskán magán viseli a cenzúra kézjegyét. De a cenzúra valódi hatását, azt a módot, ahogyan a szöveget befolyásolta, és eltérítette az „üzeneteket”, még sohasem vizsgálták meg szövegközpontúan, leszámítva néhány mulatságos történetet. Egyes írók lelkiismereti megfontolásból érzékenyek voltak a szociális szempontok iránt, és cselekvőnek szánt irodalmat műveltek, ahogy a politikai erők azt elvárták, még hozzá jobbító szándékú kritikai irányban. Az irodalom egy másik része megkerülte ezt a fajta ábrázolási módot, és eltávolodott az uralkodó, mesterkélt és látszólagos „társadalmi” közhangulattól, vagy szimmetrikus, negatív és öntörvényű társadalmi mezőt teremtett magának.

Az írók fokozatosan torkig lettek a rájuk nehezedő nyomással, ellenőrzéssel, a szövegeket ért beavatkozással, és az irodalom egy része a rendszerrel szembeni ellenállássá, olykor egyenesen szembenállássá vált. Ez a fajta irodalom – önnön értékein túl – egyben társadalmi dokumentum is, és ilyen szempontból a kor megértése végett olvasása és elemzése megkerülhetetlen...

Az Országos Levéltárban talált dokumentumokból kijegyzetek néhány adatot Flaviu Schäffer lázasan kártékony tevékenységéről... Ez a vérbeli gyűjtogatótűzoltó, aki Ray Bradbury *Fahrenheit 451* című regényének egyik figurájára emlékeztet, 1948. április 3. és november 3. kö-

zött naponta 10–15 antikváriumot, könyvesboltot és újságáruházt ellenőrzött, ami nagy mennyiségű vizsgálatot jelentett, akár 50–350 lefoglalt könyvet, amelyeket az illető kereskedők raktáraiban fedezett föl. Tetteinek pontos körvonalait csak akkor tudjuk majd megrajzolni, ha ellenőrizzük a napi jelentéseihez csatolt jegyzőkönyveket.

Fogalmat nyerhetünk a lefoglalások jellegéről, ha tanulmányozzuk a marosvásárhelyi levéltárakban talált leltári listákat és a tisztogatás áldozatául esett címeket, ugyanis a tisztogatás indokát a Hivatalos Közlönyben megjelent listák tartalmazták. Egy húszeszer kötetes könyvtárban például Flaviu Schäffer „rendkívül veszélyes könyvekre” bukkan Roman városában, majd néhány száz olyanra, amelyek „érdekelhetnek bennünket”, és amelyekre a helybeli Művelődési Tanács hívta fel a figyelmét. Katolikus könyvtárakról van szó, egyikük a Hălăucești községyi egykori ferences iskoláé. Végül megnevez néhány olyan gyűjteményt is, amit a klérus zárt körben ugyan, de „szabadon” használhatott. Ez esetben nem is a konklúziók a legfontosabbak, inkább az a hatalom a megdöbbenő, amivel ez a Flaviu Schäffer rendelkezett: saját kezdeményezésből, minden felsőbb ellenőrzés nélkül, már-már visszavonhatatlan döntési joggal ítélkezett, amit aztán végleges tisztogatás és megmáshíthatatlan pusztítás követett.

A könyvvállományok átrendezését radikális eszközökkel és gyors ütemben hajtották végre. A Maros megyei levéltárba bekerültek a fegyverszüneti egyezményt alkalmazó bizottság helyi fiókja tisztogató tevékenységére vonatkozó dokumentumok is. A bizottság elnöke Antalfy Hermína volt, a jeles erdélyi kutató felesége. Ennek a személynek az 1944–48 közötti tevékenységét jellemzőnek tartom egyes baloldali érzelműek sorsára nézve, akik leállíthatatlan végrehajtói lettek a valós döntéseket hozó szovjet területi parancsnokok és megbízott parancsainak. Fennmaradtak egyes kis és közepes iskolai és vállalati könyv-

tárak leltárjai, valamint a könyvtisztogatási listák is, ama könyvek jegyzékével együtt, amelyekkel a betiltottakat helyettesítették. Meg lehet nézni, milyen jellegű irodalmat szántak propagandaszövegekként azokra az üresen maradt polcokra, melyekről a bezúzásra ítélt köteteket leürítették.

A cenzúráról, e csápjaival mindent behálózó intézménytől, amely Romániában előbb a szovjet megszállás idején, majd az álfüggetlen „népi demokráciában”, a „sokoldalúan fejlett és ellenőrzött szocialista társadalom” korszakában, hivatalosan és különféle elnevezéssel 1944 és 1989 között működött, roppant archívum maradt hátra, amit mostanig alig-alig kutattak. Tanulmányunk irattári forrásokon alapul. Legelőbb is a sajtóigazgatóság (DGT, majd DGPT) adminisztratív, szervezési és intézményi kérdéseivel az Állami Levéltárhoz fordultunk. 1977-ben ott helyezték el az iratállományokat – a tájékoztatási minisztériumtól, majd a névváltoztatás következtében az újabb gazdától, a minisztertanácstól. Másodszorban a sajtóigazgatóság (DGPT) Maros megyei irattárát vizsgáltuk meg a megyei levéltárban. A kutatás során mintavételeket értékelünk. Kronológiailag három időszakot különböztetünk meg. Az első az 1944–1949 közötti szakasz, és közvetlenül az RKP-tagok verifikálása után zárul, amikor is a párt és a Szekuritáté újjászerveződik. Területileg a Magyar Autonóm Tartomány övezetében mélyedünk el, illetve a Székelyfölddel határos megyék valóságában, amelyek ha kezdetben nem is illeszkedtek be a MAT-ba, a Sziguranca és a Szekuritáté kolozsvári, majd marosvásárhelyi szerveinek ellenőrzése alatt álltak. A második szakasz arra szolgál, hogy átfogja az 1963-as és 1969-es viszonylagos liberalizálódást, és az 1971-es júliusi tézisek érvényesítéséig terjed, ami egybevág a *Vatra* folyóirat vásárhelyi megalapításának időszakával. A harmadik szakasz a sajtóigazgatóságról való 1977-es átmenet utáni diffúz korszak.

Románia népközösségeinek saját múltjukra és a „belső szomszédság” törté-

nelmére vonatkozó befogadókészségét – és itt a mi közelmúltunkra gondolok – a cenzúra eltorzította, vagy teljességgel semmibe vette. Hogyha az 1944 utáni szakaszban Erdély viszonylatában – amelynek vizsgálatát célul tűztük ki – a tisztogatás szinte azonos módon érintette a könyvtárak állományait, bizonyos dokumentumokban aránytalanság mutatkozik az olyan könyvek eltűnése esetében, amelyek a román nép, illetve a többi közösségek történelmére vonatkoznak... Empirikus megfigyelésből indulok ki. Azokból a történelmi tárgyú beszélgetésekből például, amelyeket az idők során barátaimmal és kollégáimmal, románokkal és magyarokkal, egyes olyan magyar társakkal folytattam, akik közel álltak hozzám, és ez lehetővé tette, hogy elfogulatlanul és nyíltan beszéljünk közös történelmünk olyan területeiről, amelyeket egyik vagy másik fél még ma is tabunak tekint. Visszaemlékszem azokra az estékre, melyeket volt tanítványom, Vári Attila író társaságában töltöttem, és beszélgetésünk Erdély körül forgott. Tapasztalnom kellett, hogy Várhoz képest nem ismerem annyira Erdély történetét, pedig édesapám könyvtárából elolvashattam Kőváry László 1857-es kiadású Erdély-történetét, amely 1923 óta volt családunk tulajdonában.

Mondhatná valaki, hogy teljesen természetes, ha egy magyar jobban ismeri Erdély történetét, hiszen ez Erdély átfogó politikai, közigazgatási története nem értelmezhető a magyar történetírás ismerete nélkül. Éppen ebben áll az erdélyi román történetírás gyöngesége. Mivel mindegyre az erdélyi román jelenlétre összpontosított, a román történetírás elmulasztotta Erdély történetének egy román szemléletű változatát kidolgozni, következésképpen egy erdélyi román tanuló nem ismeri Erdély történetét, azon oknál fogva, hogy ő Románia történelmét tanulja. Az *Istoria Transilvaniei* (Erdély története) két vastok kötetét, amely 1990 után jelent meg Kolozsváron a Gheorghe Barițiu Társaság kiadásában, nem ismerik eléggé a román fiatalok, a magyar fia-

taloknak pedig most más olvasnivalóik vannak. A román összefoglaló műnek – amely egyfajta viszonzatlan válaszként született a Budapesten kiadott háromkötetes akadémiai *Erdély történetére* – valószínűleg évtizedekre lesz szüksége ahhoz, hogy bekerüljön a tudományos vérkeringés áramába, amíg csak egy román nyelvű változata hozzáférhető (igaz, ingyenesen, a *Scribd.com* portálon).

Nem arról van itt szó, hogy bontsuk le tartományok szintjére a történetírást, hanem az általános és a sajátos közötti egyensúlyról, amit egyfajta „alkotó helyiséghez” való igazodás fejez ki, amit az erdélyi román értelmiségiek 1919 után a politika és a művelődés főbb területeire dolgoztak ki azzal a céllal, hogy a vidéket alkotóan és vidékies előítéletek nélkül illesszék be az általuk egyesítettnek nevezett új Románia politikai és kulturális áramába.

Ma már viszonylag jól látható – de világosan látszott már 1919 után is –, hogy a központ és a periféria közötti viszony kiegyensúlyozatlan, és nem is lehet kiegyensúlyozni azt. Lehet próbálkozni vele, de többre nem megyünk. A vidéki magyar politikai és kulturális elitnek alkalma volt elgondolkozni e viszonyon 1919 előtt is. Utána viszont még inkább, amikor a megváltozott határvonal nemcsak az erdélyi magyarság demográfiai helyzetének újraértelmezését feltételezte, hanem a vidéki erdélyi magyar kultúra hatásának és értékesítésének újragondolását is. A magyar kultúrából ismert „alkotó erdélyiség” fontos ideológiai és művelődési irányzat volt, amely egyként Erdélybe szólította a nemzeti érzelmű és sajátosságpárti értelmiségit, mint a Budapestet megjáró Kós Károly, és a szociáldemokratát vagy a kommunistát, mint Balogh Edgár. Az elemzésnek e geopolitikai-kulturális szemszögéből mindkét közösségnek az elitjével együtt léteztek és még létezhetnek közös érdekeltiségi és értelmezési területek. Hiszen a központhoz fűződő viszonyok nem változtak meg lényegesen 1990 után – sem az egyik, sem a másik irányban. Egy Budapest felé kiorított

újrátájolási kísérlet után az erdélyi magyar elit – mind a régi, mind az új – rájön arra, hogy politikai szempontból számukra is Bukarestben dőlnek el a dolgok, még akkor is, ha a budapesti politikai körökkel ápoltt kapcsolatok szükségese-
sek, s arra használhatók, hogy táborokat, lobbikat és befolyást teremtsenek általuk. Kulturális oldalát tekintve a nyolcvanas évek Budapest-központú emigrációja, úgy tűnik, egyfajta kudarc volt. Meglehet, tévedek, de úgy látom, hogy egy jó magyar színész, aki azért távozott, hogy tehetségét a budapesti színpadokon csillogtassa meg, most éppen Marosvásárhelyen korzózik a Grand Hotel és az unitárius templom között, ahelyett hogy a budapesti Váci utcán tenné ezt. A Duna TV egyik volt igazgatója, Marosi Barna jóbarátom pedig, aki egyike azon keveseknek, akik 1987-es kitelepedésem előtt sokat segített nehéz helyzetemben, könnyebben viseli el idehaza a vádaskodásokat arról, miszerint a romániai szekunak szolgáltatott volna adatokat; Vásárhelyen itthon érzi magát, nem pedig munkalátogatáson. De mindez nem több egy zárójelnél, annak érvekkel alátámasztott hangsúlyozásához, hogy a történetírás meghamisítása egyként sújtott bennünket, és megalapozatlan az a vélekedés, hogy a ceausisza rendszer vérbeli nemzetikommunista rendszer lett volna. Ez a rendszer a történetírás téziseit hamisította még akkor is, amikor úgy tűnt: azon fáradozik, hogy nemzeti értelmezést adjon a történelemnek.

A *Vatra* szerkesztői nem álltak közvetlen kapcsolatban a lektorokkal, akikkel a vezetőség tárgyalt. 1977 után Romulus Guga főszerkesztő kivételes módon néha felküldött Bukarestbe a „kefelevonatokkal”, a Szocialista Nevelés és Művelődés Tanácsának sajtóigazgatóságához, s felhatalmazott, hogy tárgyalhatok a lektorokkal egyes anyagokról, amelyekkel kapcsolatban eleve sejtettük, hogy gondjaink lesznek. Amennyiben nem járnék sikerrel – ez volt az alapállásunk –, Romulus Gugának még mindig maradt esélye, hogy magasabb szinten

tárgyalhasson. Az efféle taktikázások néha bejötték, elvégre a cenzorok is emberek voltak, egyesekkel lehetett tárgyalni, annak fejében, hogy elfogadtuk néhány apróbb megjegyzésüket. Problémáink akkor adódtak, amikor a különböző hierarchikus szintek vitába szálltak egymással, és a köztük lévő egyezkedést megnehezítette a hatalmi viszály. Ilyen esetben a szerkesztőségnek várnia kellett míg az istenek háborúja kifulladás, erről viszont csak nagy későre értesültünk vagy csupán sejtésekre támaszkodhattunk. [...] Egyszer azonban sajnálatos balfogás történt. Atanasie Popa szerkesztőségi titkárunk a lap kefelevonat-archívumát a zúzdába küldte a szerkesztőség vezetőségének tudta nélkül. [...] Azokról a dokumentumokról van szó, amelyek egy-egy készülő szám dossziéjába kerültek. Vagyis: a szerkesztők kézjegyével szedésbe kerülő kéziratokról, az első korrektúrát tartalmazó levonatokról, amelyekre a cenzúra vagy a pártszervek által kért változtatásokat is rávezették, továbbá egy második adatlapról, amelyiken a BT (bun de tipar = nyomtatásra megfelelő) is szerepelt. Ezeknek a dokumentumoknak a megsemmisítése olyan vandál cselekedetnek tűnt a számomra, ami ellen tiltakoznom kellett. Arra kértem a főszerkesztőt: engedje meg, hogy visszaszerezsem az irattárat. Amely időközben – más papírhulladékkal együtt – úton volt a Kolozsvár–Vatra Dornei vasútvonal mellett fekvő moldvai Molid felé a kartongyárba.

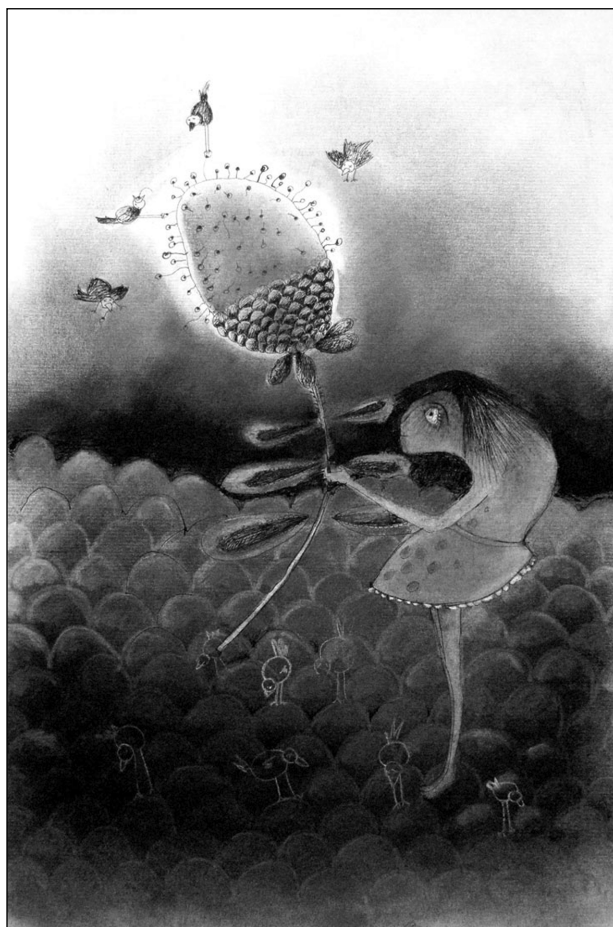
Fagyos február volt. [...] Két üveg triple-sec fejében (egyfajta émelvítően édes likórszerűségről van szó) a vasúti megálló két napszámosával együtt leraktunk két vagonnyi papirost, amiből kiválogattam a folyóirat archívumát tartalmazó kartondobozokat. A dokumentumokat vasúton Marosvásárhelyre küldtük, és Dimitrie Poptămaș cinkosságával titkon elhelyeztük a Maros megyei könyvtárnál. 1990 utánig rejtőztek ott, egy részük túlélte a könyvtár alagsorának beázását, a többiből szutykos massa lett, akárcsak a Victor Colceriu

ládájában található könyvekből. Néhány fénymásolt oldal Marian Popa, az *Istoria literaturii române de azi pe mâine* című munka szerzőjének archívumába jutott, Berlinbe. Meglehet, hogy néhány eredeti irat még a megyei könyvtár valamelyik fiókjában lapul. A *Vatra* cenzúrázásának bizonyítékai bib-

liofil ritkaságszámba mennek majd az idő teltével. Nem sok mindent tudnánk ma e kérdésről, ha a központi sajtóigazgatóság iratállományát nem konzerválták volna időben.

Elancourt, 2010 májusában

Cseke Gábor fordítása

KESZEG ANNA

TÖRTÉNÉSZKÖZÖSSÉGEK, TÖRTÉNETI NARRATÍVÁK

Kisantal Tamás (szerk.): *Narratívák 8.*
Elbeszélés, kultúra, történelem

■ A *Narratívák* sorozat 1998-as debütje óta folyamatosan biztosította a humántudományok szakirodalom-importját. A szintén Thomka Beáta és a pécsi irodalomtudományi iskola környékén kiadott *Az irodalom elméletei* sorozat után és az Irodalomtudományi Intézet *Helikon. Irodalomtudományi Szemléjével* párhuzamosan a *Narratívákat* volt érdemes figyelnie annak, aki a tágon vett irodalomtudomány trendjeiről tájékozódni akart. A Kisantal Tamás szerkesztésében megjelent *Narratívák 8. Elbeszélés, kultúra, történelem* a sorozat *Elbeszélés, játék és szimuláció a digitális médiában*, illetve *Narratív teológia* című kötetei között jelent meg, s a történettudomány, történetírás újabb fordulatairól tájékoztat 1984 és 2003 között megjelent angolszász és francia tanulmányokból szemlélve. Olyan válogatás ez, melynek szövegei láttán örömmel nyugtázzuk, hogy végre magyarul is hivatkozni lehet Stephen Bann a történezt preparátorként értelmező, Greenblatt *What Is the History of Literature?* vagy éppen Chartier *Le monde comme représentation* című tanulmányára.

A kötetnek nehéz feladattal kell megbirkóznia, olyan területről kell átfogó képet nyújtania, melyen a kiáltványként elhangzó új szemléletdefiníciók, fordulatjelzések éppen abban a két évtizedben sokasodtak meg – megkésített modernista feelinget idézve –, melynek terméséből a kötet tanulmányai válogatnak. E vállalkozás sikerét a szerkesztő két irányból biz-

tosítja: egyrészt a terjedelmes előszóval, mely beágyazza a kötet mindenik tanulmányát, és tisztázza a vállalkozás szemléletét, illetve a három tematikus egység által, melyek mindig jó fogódzót nyújthatnak a számba jöhető szövegtermésben való válogatáskor. A három egység: a történetírás módszerei és fordulatai (1), a tudományok és módszereik történeti kontextusai (2), illetve a történetírás olyan műfajok, tematikák irányába való elmozdulásai, melyek a történetmondás lehetőségeit szokatlan témákkal gazdagították (3). A szerkesztőt korábbi, hasonló jellegű munkái kivételesen alkalmassá teszik a szerkesztői feladatra: a *Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái*,¹ illetve a Gyurgyák Jánossal közösen szerkesztett *Történelemelmélet I–II*² vagy az *Aetas* 2006/1-es számának Freud és De Certeau szövegeit tartalmazó blokkja³ olyan szövegválogatások, melyek jelen kötet előzményeiként is olvashatók.

Az elmúlt években a történetírás különböző irányzatainak magyar nyelvű importja működőképes vállalkozásnak bizonyult, és fejlődő, dinamikus területnek. Ezen belül még a történetírás kultúrakutatás irányába való elfordulását is megfelelően dokumentálták. Eltekintek most attól, hogy az ebben a munkában részt vevő műhelyek, szerzők és magyar közegben kidolgozott, módszertani szempontból újító jellegű munkák áttekintésére vállalkozzam, az olvasó ezek felől jól tájékozódhat éppen Kisantal bevezető

tanulmányából.⁴ Ezekhez képest elhelyezkedő kötetet kellett tehát szerkeszteni. A válogatás szempontjait a szerkesztő így foglalta össze: „nem is annyira a reprezentativitás volt a cél, inkább a sokszínűség: olyan szövegeket igyekeztem egymás mellé helyezni, melyek minél többféle témát érintve, sokfajta elemzői metódust mozgósítva illusztrálják a történetírás újabb fejleményeit, és nem utolsósorban talán sokféleségük miatt is szélesebb érdeklődésre tarthatnak számot.” (29.) Ez a felvezető az előbb említett szempontból is igen indokolt: reprezentatív szövegválogatásokkal korábban is próbálkoztak már, s a terület tágulása, egyre több történész társulása adott módszertani belátásokhoz annyira kitágította a területet, hogy a részekre forgácsolódás óhatatlanul és szerencsére bekövetkezett. Ebből az összefüggésből nézve e kötetnek az eddigiekhez képest két szempontból is újdonságértéke van.

A könyv a történetírás újabb fordulatait olyan összefüggésben tárgyalja, mely egy irányzat, tendencia lezárásaként, elmúlásaként értelmezhető: „E rövid és szelektív felsorolással mindössze annak jelentőségét akartam érzékeltetni, hogy a kor történetírásában egyfajta visszanyarodás figyelhető meg a globálistól a lokális, a struktúrától az esemény, a felülnézetitől az alulnézeti és nem utolsósorban a leírástól az elbeszélés felé.” (15.) E négy sokat hangoztatott tendencia olyan vonalat rajzol fel, mely lassanként és a magyar nyelvű kutatás számára talán éppen ezzel a kötettel válik történetileg értelmezhető tudományos irányzattá, olyanná tehát, mely követhető, örökségben vállalható ugyan, de egyfajta korszakhatáron túl helyezkedik el. A kulturális orientációjú történetírás ágazataival kapcsolatban is kijelenthető, hogy az irányzatok túlbujánzása – kissé talán kultúrfilozófiai ihletettséggű megközelítésben – bizonyos tendenciák lezárulását jelenti, és az újdonság megjelenése éppen nem azon a területen várható, ahol a demarkációs vonalak a legerőteljesebben ki-rajzolódnak. Hanem a harmadik blokk

írásaiban, melyek egy olyan, sokkal bársynosabb tudományos forradalmat jeleznek, mely új eszköztárral és mediális környezettel számolva gondolja újra a történetírást mint kihívást. Az elbeszélésre és az elbeszélés formáira, az anekdotára, a filmre stb. terelődő figyelem valójában azt a váltást jelzi előre, mely a történész munkáját a 3D-s rekonstrukció, a számítógépes játék-szimuláció kontextusában gondolja újra. Innen nézve pedig a kötet prezentálta tendenciák történelemként kezelése igencsak üdvözlendő.

A másik tendencia, mely újdonságértékűnek tekinthető, hogy a kötet tanulmányai nem kizárólag paradigmatisz szövegek, hanem vitahelyzetekben megfogalmazott, lokális problémákra fókuszáló ellenérveket, belátásokat tartalmaznak. Ezáltal pedig a kontextualizált recepciónak tesz szolgálatot ez a válogatás. Ugyanis a recepció első fázisában nagy hatású módszertani szövegek fordítása javallott, mely lehetővé teszi a módszerek meggyökerezését, később azonban indokolttá válik azok környezetének tisztázása. Erre két példát hoznék. Roger Chartier itt közölt tanulmánya⁵ az *Annales* egy olyan számából származik, mely a társadalomtudományok általános válsághelyzetében kísérli meg a történetírás újradefiniálását. A projektben olyan szerzők vettek részt továbbá, mint Robert Boyer, Gérard Noiriel, Alain Boureau.⁶ Az a szöveg, mely itt a francia kultúrtörténet Foucault, de Certeau, Ricœur és Louis Marin nevével összekapcsolódó újradefiniálására vállalkozik, az új gazdaságtörténet és társadalomtörténet irányzatai felé is kapcsolódási pontokat mutat. Nem utolsósorban pedig a válságból való kilábalás lehetőségeként a történetírás egy ágazatának élénkségét mutatja fel. Illetve utal azokra a törekvésekre, melyek a francia, patrimonizálódott történetírást a nemzetközi törekvésekhez képest és azokkal vitahelyzetben kísérelték meg átértelmezni. A másik, némileg talán problematikusabb kontextusú szöveg – s most saját érdeklődési körömnél fogva szintén francia példánál fogok maradni – Denis

Saint-Jacques és Alain Viala *Az irodalmi mezőről. Történelem, földrajz, irodalomtörténet* című írása. E szöveg teljes egészében Pierre Bourdieu *Les règles de l'art* című irodalomszociológiai alapművének kontextusához tartozik, és az azt környező viták keretétől nem elválasztható. Érdeemes lenne elgondolkodni azon, hogy Bourdieu kötetének fordítása – mely hosszú ideje feltűnik mint prioritásértékkel rendelkező mű – mennyire lenne szükséges ahhoz, hogy ez a szöveg – mely egyébként igen fontos érvet fogalmazott meg Bourdieu koncepciójával szemben, s Viala korábbi történeti mezőszociológiáját új távlatokba

helyezte – érthető-e a Bourdieu körüli vita alaposabb kontextualizálása nélkül. Mindezenre fogódzónk bőven van.

A kötetben klasszikus szerzőket és – amint emellett érvelni igyekeztem – klasszikus szövegeket, klasszikus szövegkörnyezeteket tanulmányozhatunk. Sajnálatos, hogy ennek ellenére a kötet megbírt volna még egy alapos korrektúrát, melynek hiányát leggyakrabban az idegen nevek és címek szenvedték meg. (A borítólapalattal esett sajnálatos malört pedig a külső borítón igyekeztek korrigálni.)

Ennek ellenére olvassák haszonnal, mert film- és könyvajánlóként sem utolsó.

■ JEGYZETEK

1. L'Harmattan, Bp., 2003.
2. Osiris, Bp., 2006.
3. Elmélet és módszer. Aetas 2006. 1. 133–171.
4. Kisantal Tamás: A történetírásban újabban meghonosodott fordulatokról. 9–31.
5. A világ mint reprezentáció. Ford. Czoch Gábor és Kila Noémi. 35–54.
6. Lásd az Annales. Économies, Sociétés, Civilités 1989./6-os számát. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/issue/ahess_0395-2649_1989_num_44_6 Letöltve: 2010. 10. 04.
7. Ford. Béri Etelka. 133–146.

VILÁGOK HARCA...?

Deborah Tannen: *Pár – Beszéd. Férfi-női kommunikáció*

■ A különböző tudományterületek elméletalkotásának origóját rendszerint olyan kutatási kérdésfeltevés előzi meg, melynek tárgya a hétköznapi ember számára evidencia. A korábban meg nem kérdőjelezett tényekre való rácsodálkozás képessége az igazi kutató személyiségének meghatározó tulajdonsága. Pontosan köznapisága miatt tűnhet furcsának, ugyanakkor roppant érdekes kutatási területnek a személyközi kommunikáció is. Kérdés lehet, hogy milyen mértékben automatizmusok, és mennyire a tudatosság határozza meg. Önáltatás-e kijelenteni, hogy „tudom, mit beszélek”, vagy azt, hogy „tudom, mit miért mondok”? A teljes kommunikációs láncra reflektálva pedig fontos kérdés, hogy célba ért-e az üzenet, a

kibocsátott üzenet ért-e célba, milyen eltérések észlelhetők a kódolt, illetve a dekódolt üzenet között stb.

Deborah Tannen, a Georgetown Egyetem szociolingvisztikával foglalkozó nyelvészprofesszora azokat a sémákat kutatja, amelyekre hétköznapi beszélgetéseinket építjük. *You just don't understand* című könyvének első kiadása a Ballantine Books-nál 1991-ben látott napvilágot, az új kiadás magyar fordításának szójátékos címe pedig Vargha Dániel fordításában *Pár – Beszéd* lett. Tulajdonképpen a végkövetkeztetéseket már a cím és a borító elárulja. A férfi-női kommunikációt két különböző dimenzióban ábrázoló Gyimesi Judit-féle borítóterv képletesen szemléltet két, egymástól alapjaiban eltérő világot: a

rózsaszín virágos alapra festett idézőjel, zárójel, és a zöld háttérű, határozott kérdés- és felkiáltójel diszjunktuságát. Két kérdés utal arra, hogy a nemek közötti kommunikáció tapasztalati megnyilvánulásaira fog választ keresni a könyv, azaz olyan jelenségekre, reakciókra, hogy „Miért beszél a nő hallgat a férfi?” A magyar fordítás 2009-ben a Nyitott Könyvműhely Kiadónál, Budapesten jelent meg, miután a 2001. évi eredeti kiadás négy évig szerepelt a New York Times sikerlistáján, nyolc hónapig magáénak tudva az első helyet.

Az előszóban közvetlen, személyes hangnemben fogalmazza meg a szerző a könyv célját: feltárni a beszélgetésekben felmerülő, gyakran indokolatlannak tűnő félreértések okait; bemutatni, hogy ugyanazon párbeszédet még akkor is különbözőként él meg egy férfi és egy nő, ha semmi jele az eltérő értelmezésnek; magyarázatot adni nem szándékosan előidézett feszült helyzetekre; ezáltal csalódások alapjait megingatni. Korábbi könyvének következtetéseiből indul ki (*That's not what I meant!*), amelyben rámutatott a kultúrák közötti kommunikációs minták eltéréseire. Kifejti azt is, hogy az újabb könyv megírására a *That's not what I meant!* kapcsán tartott előadásokat követő kérdések és az abban kevésbé kifejtett nemek közötti kommunikáció iránti fokozott közönségérdeklődés készítette. Emellett pedig egy kutatási projekt, amelyben ő maga is részt vett. Ebben baráti beszélgetéseket vizsgáltak második osztályosoktól egyetemistákig, a szerző pedig – bár kiindulópontja nem az volt – a fiúkat a lányoktól elválasztó különbségeket észlelte, illetve az azonos neműeket koruk dacára is összekapcsoló stratégiákat. Deborah Tannen elmondása szerint „a második lányok több tekintetben hasonlítottak a huszonöt éves nőkre, mint a második fiúkra.”

Már a probléma tematizálása sem konfliktusmentes a magát egalitáriusnak valló társadalomban. Bátorság kell annak kijelentéséhez, hogy nők és férfiak között különbség van, és erős érvek annak bizo-

nyítására, hogy a nemek között nem erősebb-gyengébb, alacsonyabb rendű-magasabb rendű, jobb-rosszabb skálán való eltérésről van szó, hanem másságról, úgy is mondhatnánk interkulturalitásról. Azért kultúráközi ez a kommunikáció Tannen szerint, mert fiúk és lányok eleve más kulturális mintákra szocializálódnak, azaz nem feltétlenül az uralmi törekvések vagy az egyéni fogyatékoság egyenes következménye a gyakran egymás kiismerhetetlenségének betudott konfliktus.

Tannen tíz fejezetre osztva tárgyalja a női-férfi interkulturalitás kérdéseit. Terítékre kerülnek gyakran vitatott kérdéskörök, mint például a dominancia, a közöségteremtés, a pletyka, a közbeszólás, előadás-hallgatóság, barátság, segítségkérés stb. A szerző hétköznapi példákön, filmes jeleneteken és irodalmi művek párbeszédjein keresztül mutat rá az alapvető különbségekre, arra, hogy a nők inkább Vénuszhoz, a férfiak inkább Mars-hoz igazítják a beszédmódjukat. Hogy mit is jelent ez? Tannen következtetései azt mutatják, hogy férfiak és nők eltérő célokat valósítanak meg azonos beszédmódokkal, illetve azonos célokhoz eltérő eszközökkel érnek el. Egymással ellentétes képet festhetünk a két nem beszédmódjáról, ugyanis míg a nők kooperatív stratégiát alkalmaznak laterális, szimmetrikus kapcsolatok kiépítése céljából, konszenzuseső attitűddel, emóciókészletükre alapozva, és leginkább a privát beszélgetésben érzik otthonosan magukat, addig a férfiak kompetitív módon próbálnak a hierarchiában mind feljebb és feljebb jutni az aszimmetrikus nyilvános beszélgetéseket előnyben részesítve, ebben a tudáskészletükre alapoznak, és kockázatkeresőknek bizonyulnak. Az ellentétek nem feltétlenül ellenpólusok, hanem ugyanazon pólus más-más meglátásai, kezelése, értelmezése révén születnek, tisztázza Tannen a *Boston Book Review* számára készült interjúban Harvey Blume kérdésére válaszolva.² A nők is versengenek, csak-hogy ők a bensőségeség mértékében, a személyes kapcsolatháló kiterjedésében mérik a rangsort, a közelségben, nem a

ranglétra magasabb fokában, a függetlenség mértékében, és ilyen értelemben a szabadságban. A nőnek az a fontos, hogy adott közösséghez tartozónak érezze magát, hogy befogadják, hogy ne „lógjon ki”, míg a férfi szereti tisztázni a státuszát, tudnia kell a közösségben elfoglalt pontos helyét. Tannen beépíti más kutatások eredményeit is könyvébe. Szó esik például Amy Sheldon kisgyerekek kommunikációjáról írt tanulmányáról, ahol a lányok a vitát engedménytevéssel, kibúvókkal próbálják elkerülni, míg a fiúk a szabályokhoz ragaszkodva hajlandóak a végsőig kiállni a maguk igazáért, érdekeiért. A nő pletykája, panaszkodása a kapcsolatteremtés eszköze, ugyanis a közös élmény felidézése révén igazolja az adott közösséghez tartozást, a férfi ezekben az esetekben nem „viszontpanaszkodik”, „továbbpletykál”, hanem megoldást keres. Látható, hogy adott helyzetekben mennyire eltérő világnézet alapján „párbeszélünk”. Sőt a használt fogalmak jelentéstartalmát is másképp definiáljuk. Többek között két érdekes történetet mesél ennek kapcsán a szerző. Az egyikben egy újságíró házaspár ad választ arra, hogy számukra mit jelent az abszolút udvariasság: a férfinak alázatot, a nőnek érzékenységet. A másodikban egy tanárnő az iskolaigazgatóhoz küldi diákját, akit kicsapnak, ezt követően a nő „sajnálommal” reagál, ami számára a „sajnálattal hallommal” egyenlő, a férfi viszont bocsánatkérésként értelmezi. Érdekes az is, hogy milyen stratégiák szerint lehet „sikeresen játszani” a hétköznapi kommunikációban: két nő az összhangteremtést tekinti prioritásnak, a szolidaritás udvariassági rendszere szerint viselkedik, de ha egy férfi belép ebbe a társalgásba, azonnal váltanak, és az elvárás a „férfias” kommunikáció. Ugyanez nem érvényes fordított helyzetben, két férfi ugyanúgy a számára kényelmes, függetlenségre törekvő, hierarchikus udvariassági rendszert követi, nő jelenlétében is.³ Ez magyarázhatja Tannen szerint a nők gyakori panaszát, miszerint a férfiak elnyomják, nem hagyják szóhoz jutni őket.

Az utószóban örömmel veszi tudomásul a szerző, hogy egyesek házasságuk megmentését köszönik neki, ugyanakkor hangsúlyozza, mennyire váratlanul érte könyvének hatalmas visszhangja. Beismeri, hogy helyenként finomításra szorulnak állításai mind saját házassága, mind a különböző kultúrák tapasztalatai szerint, pontosítja az általa használt fogalmak tanneni értelmét is (szimmetria-aszimmetria, személyesség-személytelenség). A köszönetnyilvánítások, jegyzetek, irodalomjegyzék után röviden olvashatunk a szerzőről magáról is. A Georgetown Egyetem nyelvészeti tanszékének professzora Washingtonban. Hazájában televíziós, rádiós műsorok szerkesztője, illetve a legnagyobb lapok fordulnak hozzá bízalommal. Versei, novellái, esszéi, színdarabjai is megjelentek. A korábban már említett interjúban Tannen saját szerepeit hasonlítja össze. Szerinte mind akadémiai, mind irodalmi stílusa informális, élőbeszéd jellegű, magára elsősorban íróként tekint.⁴ A tanneni elmélet kritikája arra alapoz, hogy „férfiasnak” nevezett eszközökkel rengeteg nő él, és fordítva, emiatt a következtetéseket nem élesen elhatárolt férfi-női stratégiáknak kellene tekinteni, sokkal inkább két létező beszédmódnak, amelyeket a beszédpartnerek személyiség és kultúra függvényében, és nem feltétlenül nemekhez kötve gyakorolnak. Ezt támasztja alá Baxter és Montgomery kapcsolati dialektika-elmélete,⁵ melynek lényege az „összefonódó ellentétpárok dinamikus kölcsönhatása”. A kapcsolatot összetartó kötelék akkor tud kialakulni, ha „a partnerek egyszerre tapasztalják meg az egymástól való függés és függetlenség érzését”; ennek tükrében Tannen megfigyelései egyoldalúnak bizonyulnak. Ilyen szempontból akár Pygmalion-hatással is számolni kell Tannen kutatása kapcsán, Griffin szerint akár a szelektív adathasználat is vezethet sztereotipikus eredményekhez.

Feminista kritikák is érték a tanneni elméletet. Senta Troemel-Ploetz német nyelvész például úgy véli, hogy a férfiak

nem hajlandók önként feladni hatalmi helyzetüket, a két nemi nyelv pedig a köznap beszédben nem tekinthető egyenlőnek, ráadásul Tannen figyelmen kívül hagyja a hatalom, szexuális zaklatás, diszkrimináció és verbális bántalmazás kérdéseit. Szerinte „a férfiak legtöbbször uralkodnak a nők fölött; különösen beszélgetések alkalmával”, sőt „a férfiak legtöbbször nagyon jól tudják, mit akarnak a nők, de csak akkor adnak, ha az nekik is jó. Számos helyzetben visszautasítják, hogy adjanak, és a nők nem tudják őket rákényszeríteni.”⁶ Ugyanakkor hiánynyelhető a könyvből az eltérések mellett a hasonlóságok felsorakoztatása, annak feltárása, hogy mi az, amit hasonlóképpen látnak, értelmeznek férfiak és nők az egymással való kommunikáció során.

Maga a szerző is jogosnak tartja az olvasói enyhén ironikus következtetését, miszerint tipikusan női vonás a nemek közötti megértés lehetőségeiről és korlátairól írni. Ez nem egy „önkontrolltechnikákra” tanító könyv, csak hétköznapi tapasztalatokra való rácsodálkozás, azok értelmezési kísérlete, a kérdésfeltevés-tudatosítás eszköze, vallja Tannen. A kritikák és az olvasói tapasztalatok is azt jelzik, hogy a téma foglalkoztatja a közvéleményt, további kutatásokhoz irányt adó kérdések pedig továbbra is felmerülnek... Hogyan is értjük meg egymást? Milyen eséllyel értelmezzük a szándéknak megfelelően a beszédpartner viselkedését? Mennyire vagyunk empatikusak? Mennyire torzít saját sémánk a dekódolásban?

Madaras Szidónia

■ JEGYZETEK

1. Deborah Tannen: *That's Not What I Meant! How Conversational Style Makes or Breaks Relationships*. Publishing Group, Ballantine, 1986.
2. <http://www.bookwire.com/bbr/interviews/amy-tannen.html> Letöltve: 2010. 02. 14.
3. Lásd: Ron Scollon – Suzanne Wong Scollon: *Interpersonal Politeness and Power*. In: *Intercultural Communication. A Discourse Approach*. Blackwell, 2001. 49–59.
4. „I think of myself as a writer first. I really love to write, and always have, from the time I was a kid. I learned early on that what I was studying was of interest to more than academics, and took it for granted that I would write in ways other people could understand.” <http://www.bookwire.com/bbr/interviews/amy-tannen.html> Letöltve: 2010. 02. 14.
5. Em Griffin: *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat Kiadó, Bp., 2001. 452–454.
6. Senta Troemel-Ploetz: *Review Essay: Selling the Apolitical*. *Discourse & Society*. 1991. 2. Idézi: Em Griffin: i. m. 453.

TESSÉK PARANCSOLNI EGY KIS JÓZANÍTÓSZERT!

Vörös István: *Ördögszáj*

■ Angyalok és ördögök, a magyar néphagyomány vallásos babonája és a 21. század emberének hit(etlenség)e járja át Vörös István *Ördögszáj* címet viselő drámakötetét. Ezek a drámák egyszerre zavarosak és precízek. Mintha csupán vázlatot olvasnánk, ottfelejtett és befejezetlen jelenetek sorát, melyeknek érzelmi, hangulati sugárzása provokatíván rapszodikus, meglepő és már-már felháborító. A történetek menetét valami elementáris erejű

ösztöniség mozgatja, amivel – úgy érzem – mégis igen könnyű együtt mozogni. Vörös persze megsegíti a ráhangolódást: a látszólagos vázlatosság és mértéktelenség igen tudatos és szigorú írói rejteget maga mögött.

Vörös egy-egy lendületes ecsetvonással rajzolja meg szereplőit, és ez a vonás emberivé és ismerőssé teszi őket. Utána az özönvíz. A kötet nyitódarabjában, a *Lélekevekben* például a kissé ernyedte házasság

társak (Tilda és Károly) rendkívüli könnyedséggel mozognak a szerelem és szexualitás széles palettáján. Egyfelől Tilda a cseléddel (Kati) és annak kérésével (Emil) is intim viszonyba keveredik, másfelől pedig Károly is szeretkezik Kátival. Vörös felvállalja a szexuális kapcsolatok generálta vulgaritást, de mindig az utolsó előtti pillanatban megáll: nem az a fontos, hogy ki kivel, hanem hogy miért. Őt mindig az a folyamat érdekli, ami az összegubancolódáshoz viszi a kapcsolatokat és a szereplőket. Tudattalanul rohanják meg egymást ezek az emberek, játékból, a teljes kiábrándultság és ellehetetlenülés foglyaiként.

A ragaszkodás görcsös hajszolása több drámában is a realitás–fikció összemosásába torkollik. Tilda és Károly házasságának megtestesülése a drámai történet során hol elképzelt, hol meghalt, hol pedig dugdosott gyermekként (nem) jelenik meg, merthogy ezek a szereplők kívül vannak a valóság konvencióján. Egy másik példa lehet a kötet utolsó darabja, a *Fűszertűz*, ahol legalább három potenciális biológiai apa jut egy fiúra. A történetek a kitalációtól kezdve az álmon át a legvadabb realitásig bármilyen formát ölthetnek. Ugyanígy szabad mozgása van a kimondott szónak is. Vörös néhol teljes dialógusokat, jeleneteket, máskor csak replikákat, mondatfoszlányokat ismétel meg, más-más szereplő(k) szájába adva. Nem is az egyes mondatok különböző kontextusban való felfedeztetése, az átértelmeződés a cél itt, hanem inkább a kimondott szó esetlegessége. Ahogyan az is csupán esetleges, hogy kié a fiú: a bevásárlóközpont tulajdonosáé, az éttermi vendégé vagy az ott felszolgáló pincéré.

De nemcsak az emberi kapcsolatok bizonytalanok, hanem a létezés is, erre példa a *Szellem a szódásiüvegben*. A meghalt Kovács bácsi teteme boncolás előtt eltűnik a hűtőből, helyébe a kórterembe pedig Szóda Pál kerül, aki kísértetiesen hasonlít az elhunyt fiatalabb kori magához. A temetés már ki van fizetve, úgyahogy a sírhely is, az egyetlen zavaró körülmény, hogy nincs hulla, meg persze a

Kovács bácsi-hasonmás, aki nem akar semmi szín alatt Kovács bácsi lenni, miközben egyre inkább azzá lesz. A történet íróniája, hogy a családtagok, Kovácsné és az ifj. Kovács mégis szereznek halottat a temetéshez a kórház hűtőjéből, a tetem eltűnése okozta hiányt pedig egy bizonyos Víz Péter erőszakos halála egyenlíti ki. Az élőket nem kell számon tartani, de a hiányzó hullákért felelősséget kell vállaljon a Doktor úr. „Úgy néz ki, hogy a hiányzó holttest is megkerült” – konstatálja tárgyilagosan a Doktor, miután agyonüti Víz Pétert. Víz halála ebben a drámai világban tehát inkább magától értetődő, mintsem tragikus vagy esetleg felháborító.

A *Tévedések szomorújátékában* a parókiára fényes nappal bemegy egy angyal, üzenetet visz a Papnak, aki különben nem is igazi pap, mert már száz éve nem szentelnek fel senkit. A Pap utána mindenkit, aki kicsit is hasonlít saját magára, meg akar győzni arról, hogy kösse fel magát, hiszen ezt kéri az angyal üzenete. Az önnön élet kioltásának gondolata ragályosan terjed. Bárkit szólít fel a tettere a Pap, érintett lesz és felelős annak tartalmáért: „Tudod az üzenetet, mintha egy titkot tudnál. Vagy megtalálsz, kinek szól, és eljuttatod neki, vagy neked kell meghalnod.” Az öngyilkosság végül is megtalálja áldozatát, Margot-t, aki nő és ráadásul halotttlátó, és természetesen nem felel meg az angyali üzenet kritériumainak. Paradox módon az érthetlenség és értelmetlenség határozza meg a történetek kimenetelét, s ez változtat mindent magától értetődővé. Nem lepődünk meg a profanizáláson, a vulgaritáson, a tragédia mindennapiságán. Különösen érdekes, ahogy a megváltás problematikája is egyhangú jelleget ölt. Mert megváltás, feltámadás nincs, vagy ha mégis, akkor egyáltalán nem érdekes. Erre utal a *Csizmafej* zárójelenete. Összedől a Babel-torony, Csárli pedig boldogan állapítja meg, hogy mindenki meghalt, kivéve őt meg Pétert, a torony megálmódóját. „Csak mi ketten nem éltük túl. Ez már a túlvilág” – érkezik Péter válasza. Csárli képtelen észre-

venni, befogadni a megváltást. Neki mindegy, hogy a meghalás melyik felén van. Ilyen könnyedséggel, kegyetlen lazsággal ringatóznak a Vörös-drámák hősei.

Véltelenszerű családok kialakulása, átváltozások (például a *Csizmafejben* Péter lelke transzponál az anyjába), a képzelet és az abnormalitás tölti ki a drámák világát. Isten keresése, egyértelmű megtalálása és ugyanolyan egyértelmű megtagadása, a pokol és a mennyország mitikus szereplőinek (ördög, angyal, követ, hang stb.) állandó megjelenése és felidézése teszi kissé apokaliptikussá a légkört. De nem kell fantasztikumra számítani, a hétköznapi élet átjár mindent, s triviálissá zsugorítja a legkáprázatosabb emberi gondolatokat, reményeket. Ennek a szomorú világnak a lakói üresek, nem éreznek. Nemcsak a lelki világuk képez hiátust, hanem a testi is. Ezért bánik olyan merészen Vörös a szexualitásukkal is: bármi, bárhol, bárkivel, bármilyen formában történjék meg, nem eredményezhet már változást.

Vörös drámáinak erénye, hogy az űrt és űrbe vetettséget a témához illő tapintattal ábrázolja. Nem akar deprimáló, didaktikus lenni, esetleg harsogó utópiát festeni. Tipizált, szkeccsszerű alakjait kellő távolságból, passzívan szemléli. Ugyanakkor nem fél az iróniától, a humortól – nem túl hangos, mégis működő poénjaival megnevettet, kinevetteti a szereplőit, meg persze kinevet minket. A ki-

nevetés leginkább a nézők felé intézett kiszólásokban jelenik meg: a hang, ami bevett színházi szokás szerint készülékből szól, állandóan a másnapi előadás szövegét mondja, ezzel összezavarva a szereplőket. Másutt a színészek a félig felépített színpadon játszanak, vagy a függöny ereszkedik le túl hamar, mielőtt még a szerepek el tudnának érni saját végükhöz. És persze vannak ilyenféle rácsodálkozások is a nézőközönségre: „Ezek kik? Mit akarnak tőlünk?” Vörös tudatosan építi be a darabokba a színházat mint a drámai történetek valódi helyét, ebben teret engedve a nézőknek. Nemegyszer hangzik el az is a szereplők között, hogy úgy érzik magukat, mint akiket néznek, máskor pedig egyenesen számon kérik a közönségtől a vizslatást.

Messze van innen az illúziószínház, de azért a szerepjáték és a láttatás felvállalása mögött mégiscsak ott leledzik az illúzió, a színház kábítószere, ami hitelesíti ezeket a furcsa, mégis igen realista hatású történeteket. A *Tévedések szomorújátékában* az egyik szereplő, Károly józanítószert árul, amitől az ember úgy látja a világot, amilyen valójában: szürkén és unalmasnak. Jó kis tükör ez, amit ki lehet vetíteni Vörös színházi univerzumára. A kontextus, azaz a színház most felvállalt fikcionalitásával józanít, és a legkülönbébb módokon mutatja meg a világ félelmetes csupaszságát.

Adorjáni Panna

BALÁZS IMRE JÓZSEF AJÁNlja

■ Pályakezdő és befutott írók kötetei: egy olyan időszakban, amikor mintha újra nagyobb figyelem fordulna a pályakezdők felé. A változó kulturális térben fontos azokat a válaszokat vizsgálni, amelyeket az első köteteiknél tartó szerzők könyveiből olvashatunk ki a kérdésre: milyen irányban mozdul el az irodalmi kommunikáció? Első regényével nyert Rotary-díjat Szilasi László, első, EMIA-debütdíjas regényével járult hozzá döntő módon a közelmúlt pontosabb értéséhez Tompa Andrea. A költészet pedig egyre természetesebb módon lakja be a közösségi hálózatokat – azok a költők, akiknek indulása már a netkorszakhoz köthető, egyre markánsabban vannak jelen az irodalmi köztudatban.

A beérkezettnek mondható írók ugyancsak feszegetik a műfajok határát: beszélgetőkönyvek barát és barát, szöveg és kép, új és régi, dokumentum és fikció között. Az irodalom találkozások terepe továbbra is. Mindig is az volt.

■ Bartis Attila – Kemény István: *Amiről lehet*. Magvető, Bp., 2010.

■ *Bizarr játékok. Fiatal irodalomtörténeszek fiatal írókról-költőkről*. József Attila Kör – Prae.hu, Bp., 2010.

■ Lewis Carroll: *Aliz kalandjai Csodországban és a tükör másik oldalán*. Sir John Tenniel rajzaival. Ford. Varró Zsuzsa és Varró Dániel. Sziget, Bp., 2009.

■ Esterházy Péter: *Esti*. Magvető, Bp., 2010.

■ Garaczi László: *Arc és hátraarc*. Magvető, Bp., 2010.

■ Ayhan Gökhan: *Fotelapa*. József Attila Kör – Prae.hu, Bp., 2010.

■ Kántor Lajos: *Barátom a malomban. Négykezes Csiki Lászlóval*. Noran Libro, Bp., 2010.

■ Krasznahorkai László – Max Neumann: *ÁllatVanBent*. Magvető, Bp., 2010.

■ Lázár Bence András: *A teraszról nézni végig*. Parnasszus Könyvek, Bp., 2010.

■ *Pályatükrök. Húsz portré fiatal alkotókról*. Kortárs Kiadó, Bp., 2009.

■ Simon Márton: *Dalok a magasföldszintről*. L'Harmattan, Bp., 2010.

■ Sopotnik Zoltán: *Futóalbum*. Kalligram, Pozsony, 2009.

■ Szilasi László: *Szentek hárfája*. Magvető, Bp., 2010.

■ Szöllősi Mátyás: *Aktív kórterem*. Parnasszus Könyvek, Bp., 2010.

■ Tompa Andrea: *A hóhér háza*. Kalligram, Pozsony, 2010.

■ Vincze Hanna Orsolya: *Helyzet, jelenítés*. Korunk – Komp-Press, Kvár, 2010.

ESEMÉNYNAPTÁR: 2010. NOVEMBER 19. A KÖZÖSSÉGI HÁLÓ A MOZIKBAN

■ Mindig is a világ egyik legidegesítőbb dolgának tartottam, hogy a filmek amerikai, nyugat-európai bemutatói csak nagyon ritkán estek egybe az itthoniakkal. Egyre elviselhetetlenebb valóban, hogy egy ennyire motiváló területen a web globalizációja semmit sem ér, illetve csak annyit, hogy nyálcsorgatva olvasgathatom a kritikákat a látni még nem látott filmekről. Most éppen másfél hónappal csúszik le ez a lapszám arról a lehetőségről, hogy a filmtörténet első, közösségi oldalakról készült fikcióját értékelhesse. Viszont: a nemzetközi sajtó fórumain már annyi minden elhangzott a filmről. Az imdb.com például kilencvenkét kritikát gyűjt róla, a rottentomatoes.com százkilencvenhármát, s arról felénk is cikkeztek már, hogy Mark Zuckerberg, a Facebook alapítója és a vállalkozás rész tulajdonosa nem nézi jó szemmel az életéből ihletődött filmet. A fő ellenérvek között pedig a leginkább az látszott körvonalazódni, hogy a Facebookról szóló film nem a Facebookról, hanem a Facebook létrejöttéről szól, vagyis milliomos-élettörténet, nem az ezredforduló központi médiajelenségének filmje.

2010. szeptember 17-én a New York Magazine-ben *Inventing Facebook* címmel Mark Harris a forgatókönyvíró Aaron Sorkinnel készített interjú alapján terjedelmes cikkben tárgyalta a film jellemző problémáit. A cikk beharangozója azt veti fel, hogy a forgatókönyvíró nem válaszolt a szerző azon próbálkozására, hogy a Facebookon megbökte őt. Vélhetően azért, mert Sorkin nem híve a Facebookon való kapcsolattartásnak. Mint ahogy Fincher sem az. Illetve az árnyoldalaira érzékenyebbek inkább. Merthogy ők az a generáció. A valóban Facebookról szóló Facebook-filmhez Zuckerberg-

életkorú rendező kellene. És itt vagyunk a film felvetette másik problémánál: milyen társadalmi jelenséget ragadhat meg a Zuckerberg életéről szóló film? Erre egy igen gyors válasz adható: egy olyan nagy befolyással bíró embertípusét, mely a kortárs amerikai college-ok oktatási rendszerének terméke. A programozót és webfejlesztőt, akinek az átlagosnál jóval fejlettebb érvelési képességei vannak, aki jó szervezeti kommunikátor, viszont szociális intelligenciája minimális. És éppen a magas intelligenciaszinttel társuló magas elvárások miatt. Ebben viszont forgatókönyvíró és rendező rendelkeznek Zuckerberg tapasztalataival: hogyan tudsz felnőtteket meggyőzni a képességeidről olyan területen, melynek ők nálad kevésbé látják a körvonalait. Vagyis az egyre akutabb generációs különbségek filmje is a *Social Network*.

Természetesen nem lehet megkerülni azt a kérdést sem, hogy mennyire szól ez a film Zuckerbergről. Sorkin szerint Zuckerberg elutasította a film készítőivel való együttműködést. Ennek ellenére filmrendező és forgatókönyvíró azzal a nehézséggel szembesültek, hogyan lehet egy huszonhat éves, kialakulóban levő karakternek sajátos konzisztenciát adni. A kérdés több egy lokális, csak Zuckerbergre vonatkozó problémánál. A tanulási évek megnyúlása, a webes világban való túlnyomó tapasztalatszerzés bizonyos képességek fejlesztésére alkalmas ugyan, viszont a klasszikus értelemben vett felnőtté válást a különböző helyzetekben való viselkedni tudás, az ésszerű alkalmazkodóképesség és felelősségvállalás értelmében igencsak késlelteti, vagy éppen lehetetlenné teszi. Most és nem a tinimarketing fénykorában állunk legközelebb egy örök serdülő generáció kiala-

kulásához. Erről a kérdésről Sorkin szerint a film olyan kontextusban beszél, hogy ki az, aki adott társaságban igazán „s***fej/asshole”. Az a fickó, aki a barátai, barátnői számára kibíráhatatlan, aki éppen értékes, és adott oktatási rendszerben a sikert biztosító tulajdonságai miatt elviselhetetlen. Ahogy Sorkin fogalmaz: hibás vagy-e azért, hogy ha a legokosabb vagy a társaságban, és a butaságot nem bírod elviselni, ellenszenvesen szívatni kezdesz mindenkit. És a helyzet nagyobb léptékben Zuckerberg élettörténete.

A cikk másik izgalmas pontja, hogy a gyártási titkokba is beavat. A Fincher-Sorkin közötti finom konfliktusok, a szereplőkkel való munka, Jesse Eisenberg és Justin Timberlake felkészülése a szerepre – a várakozást ezek az infók kissé elviselhetőbbé teszik. Minden esetre a *Social Network* filmcímként a témát lefoglalta. Én látatlanban és előre is örülök neki, hogy ezt a filmet David Fincher és nem mondjuk Jason Reitman rendezte. (Mark Harris: *Inventing Facebook*. New York Magazine 2010. 09. 17. <http://nymag.com/movies/features/68319/>)

K. A.

GYERMEKKÖNYV-ILLUSZTRÁTOROK ROMÁNIÁBAN

■ Fred Flintstone, Pinokkió, Mickey Mouse, Popeye, Hófehérke, Csipike, Bálánel és Miaunel egyazon kulturális héttalap címdalán. De mit fed a borító?

A huszonkettedik számánál tartó marosvásárhelyi, román nyelvű *OfCorso* címlapsztórija a gyermekkönyvek és gyermekkönyvillusztrációk kérdéskörét igyekszik körüljárni a romániai helyzetre összpontosítva. A problémafelvetés a magyar olvasó számára már azért is érdekes lehet, mert a magyar gyermekkönyvpiac minden jel szerint dinamikusan alakul. A budapesti könyvfesztiválon, könyvhéten külön figyelem fordul a gyermekkultúra felé, alakulnak saját fórumai is (a 2010-ben hatodik kiadásánál tartó Gyermekirodalmi Fesztivál és Vásár és hasonló), a gyermekirodalom presztízse (egy érzékelhető hullámvölgy után) újra növekvőben van, részben mivel írók és illusztrátorok újabb generációi kapcsolódtak be ebbe a folyamatba a több évtizede pályán lévő, elismert szerzők mellett.

Florentina Ciuvercă riportjából az derül ki, hogy kevesen vannak Romániában, akik rendszeresen illusztrálnak gyermekkönyveket, és még kevesebben azok, akik kifejezetten ebből meg tudnának élni.

2006-ban létrejött a Romániai Illusztrátorok Klubja, Stela Lie, bukaresti egyetemi oktató kezdeményezésére, ennek közel negyven tagja van. Az összkép, illetve az illusztrátorok foglalkoztatottsága mégis inkább pesszimista forgatókönyveket sugall a riport alapján. A gazdasági válság hatására a szerző szerint mintegy felére csökkent az olyan befektetések száma, ahol a szerzőt és az illusztrátort egyaránt meg kell fizetni. Könnyebb megoldásnak tűnik a piaci logikát követve a lefordított, azon belül pedig klasszikus gyermekkönyvek kiadása, az illusztrációkat tekintve pedig a legerőteljesebb kereslet minden jel szerint a Disney-típusú egyszerű, ábrázoló importillusztrációk iránt mutatkozik. A másik összetevő ebben az egyenletben az, hogy a gyermekkönyvek vásárlója tipikusan a szülő, és a kiadók könnyen építhetnek stratégiát arra a nosztalgikus attitűdre, amely az egykor olvasott gyermekkönyveket szeretné viszontlátni az új generáció gyerekszobai polcán is. Ezzel önmagában nem is lenne olyan nagy baj, ha nem éppen az utóbbi húsz évben alakult volna át gyökeresen a vizualitás és a technika világa, ezzel

együtt pedig az olvasási szokások. A régi gyermekkönyvek újrakiadásai nem adják meg a gyerekek a lehetőséget a saját világához való közvetlen kapcsoláshoz.

Gondot jelent az is a megszólaltatott interjúalanyok szerint, hogy a román irodalomban jelenleg nincs presztízse a gyermekirodalomnak – a jelentősebb, ismeretebb szerzők nem próbálkoznak gyermekirodalmi műfajokkal, és akik kirándulást tesznek erre a terepre, jellemzőbb módon nők. Az irányzott támogatások, a rangos gyermekirodalmi díjak hiányát, a kommersznek az innovációval szembeni elsződlegességét említik még problémaként.

A sikeresebb, gyakrabban foglalkoztatott romániai illusztrátorok igazából a nyugati piacra való belépéssel tudtak egzisztenciát teremteni maguknak. A Temesváron élő Livia Coloji például olaszországi, nagy-britanniai, amerikai és ciprusi megrendeléseket egyaránt kapott az utóbbi időben – ügynökén keresztül.

A romániai magyar illusztrátorok közül a cikk Keszeg Ágnes nevét említi (aki egyébként kortárs román gyermekkönyvet is illusztrált a Nemira kiadó számára – Anamaria Lembrău *Aventurile unui fir de nisip* című munkáját), és a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek mesterei között kiemelten említi Ruzs Livia nevét, aki sok más könyv mellett Fodor Sándor *Csipikéjének* illusztrátoraként is ismerős lehet a magyar olvasó számára. (Az *OfCorso* riportjának felvezető képe egyébként éppen a *Csipike* román nyelvű fordításának címlapja.)

Kevés tér jut a cikkben az online gyermekműveltség képviselőinek, és a vásárhelyi

Revista Tis online gyermekfolyóirat nevében nyilatkozó Liviu Boar is hangsúlyozza, hogy ők (egyelőre legalábbis) nem profitban gondolkodnak, a projekt hátterében a kreativitást, fejlesztést díjazó mecenátúra áll. A honlap mindenestre kellemes meglepetés. Leginkább egy többnyelvű *Egyszervolt.hu*-ra emlékeztet, ahol többféle képi világ bukkan fel egymás mellett. Főként persze a klasszikus román meseillusztrációk és rajzfilmek világa, de a kamaszokat megcélzó képregények, a misztikus mangák és számítógépes játékok hangulatával is találkozni lehet a honlapon. Ráadásul a portálon kínált magyar tartalmak jelenléte is igencsak bőséges, és ez is több korosztály és több generáció élményvilágához kapcsolódik. Számomra például a *Razelana* című játékra való kattintás jelentett furcsa időutazást a könyvformátumú kalandjátékok világába. Az ide-oda lapozgató könyvekben időnként ellenfelekkel találkozott az ember, akikkel meg kellett küzdenie – dobókockák döntöttek arról, hogy mekkora sikerrel. A *Razelana* szövege ugyanilyen, még a dobókockák is megvannak – csak itt a számítógép szimulálja a kockadobást.

Összességében tehát negatívabb képet mutat a gyermekkönyvkínálatról a cikk, mint amit a magyar könyvpiac hasonló szeletéről vázolhatnánk fel. Kiutakat is mutat viszont – a nemzetközi piacon történő érvényesülés, illetve az új vizuális ingerek, új típusú felületek beépítését az igényes gyermekműveltségbe. (*OfCorso*, 22. szám, 2010. augusztus 27.)

B. I. J.

MINT EGY ALMÁRIOM

■ A húszas-harmincas évek magyar sajtójában az író – ha mondjuk Móricz Zsigmondnak hívják – gyakori szereplő. Ha megrándul a lába, abból sajtóhír lesz. Az *Est* például így vezet fel 1939. május 24-i számában egy íróilag borogatott lábat:

„Móricz Zsigmond, a nagy magyar regényíró, leányfalusi birtokán megbetegedett: súlyosabb természetű lábrándulást szenvedett és most ágyban fekszik. Telefonon felhívtuk a leányfalusi kúriát, az író maga vette fel a kagylót és a következőket

mondta balesetéről és állapotáról: – Csak ugyan beteg vagyok, itt fekszem az ágyban, vizesruhába pakkolva.” A megrándult láb ezúttal egy balul sikerült szénagyűjtés eredménye.

A *Kalligram* Móricz-összeállítását hat oldalon keresztül közöl hasonló, korabeli napi- és hetilapokból származó anyagokat, Szilágyi Zsófia válogatásában. A tét alighanem annak a pozíciónak az érzékeltetése, amelyben Móricz a húszas-harmincas években volt: nagy figyelem fordult felé, valósággal színpadon élt. Az összeállítás egyik legfontosabb írását éppen Szilágyi Zsófia jegyzi, aki *A továbbélő Móricz* című könyve után nem sokkal most egy kritikai életrajz megírásának lehetőségeit és buktatóit vázolja, főként Ferencz Győző Radnóti-monográfiájának, illetve Kerényi Ferenc Petőfi-pályarajzának kontextusában. Móricz esetében bőséges kéziratos anyag áll a kutató rendelkezésére, ugyanakkor a Móricz-életmű számos esetben épül önéletrajzi eseménysorokra, még ha gyakran áttételesen is. Szilágyi Zsófia opciója következképpen így hangzik: „Az életrajz feltárására is vállalkozó Móricz-monográfia kizárólag élet és szöveg, napló és szépirodalom, dokumentum és fikció párbeszédének vizsgálatából indulhat ki.” A monográfiaírás esetében egyik legfontosabb kérdésnek az elbeszélői pozíció, illetve a műfaji minta megválasztását tartja: ódzkodik a Czine Mihály vagy Nagy Péter „mindentudó elbeszélői” pozíciójától, amely leginkább egy tizenkilencedik századi típusú realista nagyregegy rejtett műfaji mintáját írta elő a monográfusnak. További lehetséges minta a Kerényi Ferenc-féle „szociografikus” megközelítés volna. A Móricz-életmű viszont, mondja Szilágyi Zsófia, egyszerre előrehaladó és körkörös tárgyalásmódot kíván meg – a linearitást szükségszerűen bontja meg az, hogy az író többször visszatér kedvenc témáihoz,

újraformálja azokat, gyakran sokéves vagy évtizedes „késéssel”.

Az összeállítás súlypontja szükségszerűen életrajzi: az utóbbi évek kutatása éppen a Móricz önéletrajzi jellegű munkáinak (naplóinak, illetve a *Tükör* című írásfolyamnak) a publikálása és értelmezése révén volt képes megtörni a Móricz körüli viszonylagos csendet. Ezúttal a már említett sajtószemle mellett egy Móricz Imrével folytatott hosszú beszélgetés, illetve Forgách András sajátos műfajú szövegei (az életrajziséggel és fikcióval egyaránt bíbelődő *Tragédia*, illetve *Gaea* című munkái) segítenek új kontextusokat teremteni a Móricz-szövegek számára. Móricz Imre leginkább ahhoz a munkához szolgáltat adalékokat, amelyet Móricz „szociografikus” megközelítéssel írt monográfiája feltételezne. Forgách András a posztmodernség szövegjátékai felől vizsgálja az életrajzi eseményeket: mi lenne, ha azonos státusú figurákként bukkannának fel egy színműben Móricz szereplői és életének társai – és mi történik, ha magát az életét, leveleit, tetteit alakítja úgy, mint egy regény cselekményét, erre némileg reflektálva is...

Műelemzésekkel szerepel még a *Kalligram*-összeállításban Hamar Péter és Benyovszky Krisztián is, akik az utóbbi években rendszeresen foglalkoztak az életmű újraolvasásával. Ezúttal a *Kerek Ferkó*, illetve *A szerelmes levél* című művek értelmezéséhez kapunk új támpontokat a megfilmesítési bonyodalmak, illetve a nevetés-szemiotika megközelítése révén.

Egy jó kezdőmondat még a végére – Móricz így indította egyik kötetének bemutatását 1931-ben egy Erzsébet körüti könyvesboltban: „Mélyen tisztelt hölgyeim és uraim, a lélek olyan, mint egy almáriom.” Hogy miért, annak a *Kalligram*ban utána lehet nézni. (Kalligram, 2010. július–augusztus)

B. I. J.

Monica Barbovschi

■ **Meet the "E-Strangers". Predictors of Teenagers' Online-Offline Encounters**

Keywords: *adolescents, online-offline dating, predictors, skilled social agents*

The purpose of this study is to investigate several factors associated with adolescents' online-offline dating behavior (On-Off Dating), i.e. romantic encounters initiated online and transferred offline at a certain point. Due to the novelty of the topic in the Romanian context, multiple dimensions were taken into consideration. In order to move beyond the victimization perspective, this article relies mostly on the social agency theory that envisions teenagers as skilled and informed actors, who possess the technological, social and communicative competencies which enable them to distinguish between safe and unsafe situations (both online and offline). The sample consisted of 1806 subjects aged 10 to 19 who completed a self-report questionnaire administered in 101 classrooms from secondary schools and high schools in Cluj-Napoca, Romania, in November 2007. Results of the analyses indicate a series of factors significantly associated with this particular practice, with some differences for boys and girls, e.g. parental monitoring, identity management (disclosure and dissimulation), exposure to unsolicited (and deliberate) sexual material and unwanted solicitations online, use of Social Networking Sites (SNS), and several psychosocial factors. Among the most important predictors, e.g. use of Instant Messaging (IM), the amount of time spent online, and positive social self-concept appear to influence both boys' and girls' decision for online-offline dating. Other items, like parental monitoring and exposure to sexually explicit content, showed ambivalent relation to the investigated behavior.

Livia Szedmina

■ **American Aspects of Charles Stewart Parnell's Political Work**

Keywords: *Irish Free State, Charles Stewart Parnell, Irish immigrants, United States, Eamon De Valera*

This paper has been written with the aim to present research material collected as a background to the various Home Rule Bills and eventually, the creation of the Irish Free State. Focus will be on the American aspects of Charles Stewart Parnell's political work and his connections with Irish immigrants in the United States. Indeed, Parnell was not the only prominent figure in Irish history to come from a partly American background, as Eamon De Valera immediately springs to mind. However, this American connection only highlights the fact that Irish history had not only taken place on the island of Ireland. In fact, alongside Dublin, it was New York that had acted as an exile capital of the Irish nation, especially after the large number of immigrants who arrived in the US fleeing from the Great Famine. The ever-strong nationalistic sentiment of these immigrants lead to the great amount of financial support had been provided by the Irish-American community. Any Irish leader had to be accepted and approved of not only in Ireland and Britain, but indeed, in the US as well.

Constantin Vică

■ **Trust, Reliance and the Web Technology**

Keywords: *trust, reliance, identity, online communities, web technology*

The paper discusses the problem of trust in the context of the World Wide Web. It argues that identity is not the fundamental question for trust on the web. Trust evolves in the context of local relations on the web, such as social networks and online communities. Using the metaphor of the web as an information highway, the paper emphasizes the idea that individuals play fair on the

web because costs for incorrect playing are too great. On the highway, respecting the rules, various people may travel: those who know how to hack their cars and those who don't. Trust in others is reliance, not personalized trust. As, when crossing the border between states, the road code changes, trust is local, specific to a given fragment of the digital space.

Hanna Orsolya Vincze

■ **Romanian News Media Representations of Online Social Networking**

Keywords: *online social networking, opportunities and risks, privacy, idling, moral panic, media violence*

Online social networking has recently become a major mass media topic, a source of an optimistic buzz, but also the focus point of various social anxieties. In parallel with the unprecedented rise of social media use among Romanian internet users, Romanian mass media has also been devoting increasing space to the risks and opportunities presented by social networking sites. This paper investigates Romanian news media representations of online social networking,

focusing on the coverage offered by two of the largest news outlets. It charts the main risks and opportunities associated with the use of these sites, with special attention to the way concerns about children's social media use are framed, the moral language the latter are cast in, and the voices framing the representation of children's online experience.

Noémi Zörgő

Social media 2.0

Keywords: *online social networking, political campaigns, campaign instruments, Web 2.0*

In planning a political campaign it seems quite easy to copy a successful one, even if its context shows significant differences. After Barack Obama's exquisite election campaign in 2008 an impressive number of political parties and candidates tried to follow his hit. Although this mode seems to be the easiest and the cert one, a new campaign tool such as the use of the social media is not as simple as it seems. The author demonstrates some of the major factors which determine the campaign instruments and the efficiency of the new Web 2.0 opportunities.

Adorjáni Panna (1990) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár

Barbovschi, Monica (1981) – kutató, PhD, BBTE, Kolozsvár

Benedek Szidónia (1991) – diák, Brassó

Berecz Ágnes (1991) – diák,

Sepsiszentgyörgy

Culcer, Dan (1941) – költő, szerkesztő, Párizs

Dankuly Csaba (1971) – költő, Kolozsvár

Kántor Lajos (1937) – irodalomtörténész, az MTA doktora, Kolozsvár

Keszeg Anna (1981) – irodalomtörténész, szerkesztő, PhD, Korunk, Kolozsvár

Killyéni András (1979) – sporttörténész, PhD, Kolozsvár

Koros-Fekete Mátyás (1993) – diák, Kolozsvár

Madaras Szidónia (1989) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár

Markó Béla (1951) – író, szerkesztő, politikus, Marosvásárhely–Bukarest

McCrindle, Marc (1973) – társadalomtudós, McCrindle Research, Sydney

Miskolczy Ambrus (1947) – tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE, Budapest

Nemes Z. Márió (1982) – költő, kritikus, doktorandus, ELTE, Budapest

Smrcz Ádám (1984) – egyetemi hallgató, ELTE, Budapest

Szedmina Livia (1977) – angoltanár, Szabadka, doktorandus, ELTE Budapest

Tőkés Gyöngyvér (1975) – szociológus, egyetemi adjunktus, PhD, Sapientia EMTE, Kolozsvár

Varnelis, Kazys (1967) – építészet-történész, Columbia University Graduate School of Architecture, Planning and Preservation, Network Architecture Lab, New York

Vică, Constantin (1983) – doktorandus, Bukaresti Egyetem

Vincze Hanna Orsolya (1977) – irodalomtörténész, egyetemi adjunktus, PhD, BBTE, Kolozsvár

Wolfinger, Emily (1984) – kutató, McCrindle Research, Sydney

Zörgő Noémi (1984) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár

„A kérdés, mellyel a hálózati kultúra hajnalán szembesülünk, az, hogy mi, a hálózatba kapcsolt nyilvánosság lakói, elérhetjük-e mikroklaszterezett világunkon át azt, hogy olyan erővé egyesüljünk, mely képes megérteni azt az állapotot, melyben benne vagyunk. Létrehozhatunk-e pozitív változást, megőrizve azt, ami jó a hálózati kultúrában és megváltoztatva azt, ami rossz – vagy pedig az lesz a végzetünk, hogy szétszóródunk a hálózatban?”

(Kazys Varnelis)

ISSN 1222 8338

4 LEJ • 500 Ft

WEB GENERATIONS
GENERAȚII WEB